پێرست:

١ـ چەند سەرەنجێک

٢ـ لە باتی پێشەکی

٣ـ پێشوەچوونەکانی ئیمڕۆیی دین

٤ـ زانست نە دینە نە سوورە و نە شین

٥ـ جیڤانۆکە کۆنەکان، شەڕە نوێیەکان

٦ـ ئیسلام و لیبرالیزم

٧ـ ئامریکا و دۆستە نەحسەکانی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا

٨ـ شەڕوانانی جیهادکەری ئیسلامی **Made in USA**

٩ـ پێویستی یمان بە بوونی ڕاستی و یەکسانی هەیە

١٠ـ تیرۆر، تیرۆری بە دوادا دێ

١١ـ میسر وەخەبەر دێ بەڵام بە هۆی فۆندەمەنتالیستەکانەوە

١٢ـ ئەو ڕاپۆرتانەی لە جەهەندەمەوە دەنێردرێن

١٣ـ ڕووناکبیر و بیرجیا ئامریکاییەکان دەخرێنە نێو لیستەی ڕەشەوە

١٤ـ کێ تاوانباری شەڕە؟

١٥ـ شەڕی سەلیبی بۆش گەیشتە ئامریکای لاتین

١٦ـ کوشتنی بە کۆمەڵ

چەند سەرنجێک:

ـ مەبەستی سەرەکی لە کۆکردنەوە، وەرگێڕان و بڵاوکردنەوەی ئەم کۆمەڵە ووتارە ئەوەیە کە جێگەی باس و گفتوگۆیەکی ڕخنەگرانە لە سەر ڕۆڵی زلهێزی ئامریکا ، دەوڵەتە چەتە و دیکتاتۆرەکانی هەم دۆست و هەم دوژمنی ئامریکا و هەروەها ئیسلام و فۆندەمەنتالیزم لە نێو چاپەمەنی کوردیدا بەتاڵە.

ـ بە شێوەیەکی گشتی ئەو ووتارو نووسینانە هەڵبژێردراون و وەرگێڕدراون کە ڕوانگەیەکی ڕخنەگرانەیان لە بەرانبەر ئامریکا و هەروەها فۆندەمەنتالیزمی ئیسلامیان هەیە. بەڵام لە هەمان کاتدا ئەمە بەو مانایە نیە کە من نێوەرۆکی هەموو ووتارەکان پەسەند بکەم.

ـ هەموو ووتارەکان بێجگە لە نووسینەکەی پرۆفیسۆر ئانتۆنی گیدێنس نەبێ لە پاش ڕووداوی ١١ی سێپتێمبەر نووسراون و هەرکامەیان بە جۆرێک چەمکێکی کێشە گەورە و نوییەکانی جیهانیان خستووەتە بەر باس. هەربۆیە کتێبەکە ناو نراوەتە "لە تارمایی ١١ی سێپتێمبەردا"

ـ مەسەلەی فەلەستین بەشێکە لە کێشەی نێوان ئامریکا و ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست، بەڵام لە بەر ئەوەی ئەم کێشەیە ڕۆژانە باس دەکرێ و ڕەنگە هیچ چەمکێکی شاراوەی بۆ خوێنەر نەبێ، هەربۆیە لە وەرگێڕانی بابەت لە سەر فەلەستین خۆم بوارد.

ـ لە هەڵبژاردنی نووسین و ووتارەکاندا، شێوازی نووسینی جیاواز هەڵبژێردراون. بۆ نمونە لە کاتێکدا نووسینەکانی "جۆن پیلگر" ڕۆژنامەوانییە، لە لایەکی دیکەشەوە زۆربەی ووتار و نووسینەکانی دیکە شێوەنووسینی لێکۆڵینەوەیان هەیە.

ـ لە تایپ و مۆنتاژ کردنی ئەم کتێبەدا، زەحمەتەکانی کاک حامیدی درودی جێگەی سپاس و پێزانینی تایبەتییە.

* * *

له باتی پێشەکی

دەوڵەتە چەتەکان

کونسێپتی دەوڵـەتی چەتـە نەخشـێکی گـرینگ لـە گەڵاڵـە دارِێـژی و لـێکدانەوە سیاسـییەکانی ئـیمرِۆی جـیهاندا دەگـێرِێ. ئامـریکا و ئینگلیزژمارەیەک دەوڵەتی وەک عێراق، ئێران، لیبی، سوریە، سوادان و کـوریای باکـوور وەک دەوڵـەتە چەتـەکان دەناسێنن و ئـەم دەوڵـەتانە وەک مەترسی بۆ سەر وڵاتانی دەراوسێ و هەموو جیهان دەزانن.

دەوڵــەتان چ مافێکــیان هەیــە و لــە پاراســتنی نەزمــی جیهانــیدا چ ئەرکێکیان دەکەوێتە سەر شان، بە ئاشکرا لە مەنشووری رێکخراوی نەتـەوە یەکگـرتووەکاندا ئامـاژەی پێکـراوە. مەنشـووری رێکخـراوی نەتـەوە یەکگـرتووەکان کە وەک بنەمای مافە نێونەتەوەییەکان ناسراوە، گەورەتـرین و گرینگتـرین بەڵـگە و پەیمانـنامەی جیهانـیە کـە لـەوە دا هاتــووە: " شــوورای ئاسایشــی رێکخــراوی نەتەوەیەکگــرتووەکان لەبەرامبەر مەترسی بۆ سەر ئاشتی، ئەنجامدانی دانی تاوان بۆتێکدانی ئاشتی یـان ئەنجامـدانی کردەوەی هێرشکەرانە هەڵویست دەگرێ و بە جـۆرێک کـە لەگـەڵ مادەکـانی **٤١**و **٤٢**ناتەبایـی نـەبێ، پێشـنیاری پێویسـت دەخاتـە روو یـان بـرِیار دەدا کـە چ جـۆر چارەسـەریەک ببیندرێتەوە" (١) لە پەراوێزی ئەم مادەیەدا ئاماژە بەوە کراوە کە هەتا ئەو جێگایە کـە ئیمکانی هەیـە دەبێ لە شێوازی ئاشتیخوازانە کەڵک وەربگـیردرێ و لـە چارەسـەری بـە شـێوەی چەکداری خـۆ بپارێـزرێ. بـەڵام ئەگـەر هاتـوو هەمـوو شێوازە چارەسـەریەکان کاریگـەر نەبوون، ئـەوا ئاماژە بە مادەی **٥١**ی مەنشوور کراوە کە لەودا "مافی خۆپاراستن بە تاق و کۆمەڵ لە بەرامبەر هێرشی چەکداریدا دراوە" (٢)

ئەگەر ئێمە مەنشووری ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان وەک بنەما دابنێین و لەوێوە پێناسەی دەوڵەتە چەتەکان بکەین، لە ڕاستیدا بۆمان دەردەکەوێ کە نەتەنیا ئەو چەند دەوڵەتەی ئاماژەپێکراو، بەڵکوو لە پێشدا خودی ئامریکا و پاشان دۆست و هاوپەیمانەکانی چ لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و چ لە ئامریکای لاتین و چ لە شوێنەکانی دیکەی دونیا دەکەونە نێو لیستی دەوڵەتە چەتە و قانوون نەپارێزەکان.
لیستی پێشێلکاریە یاسا نێونەتەوەییەکان و خۆتێهەڵقورتاندنە سیاسی و نیزامییەکانی ئامریکا لە وڵاتانی دیکەدا ئەوەندە زۆرە کە ئاماژە کردن بە هەموویان لەم وتارە کورتەدا ناگونجێ بەڵام بەو حاڵەشەوە ئاوردانەوەیەکی کورت و خێرا پێویستە:
ـ لە دەیەی شەستەکانەوە هەتا ئێستا ٤٠ ساڵی ڕەبەقە کوبا کەوتووەتە بەر هەڕەشە، ئابلۆقەی ئابووری، تیرۆر و نانەوەی تەنگ و چەڵەمە لە لایەن ئامریکاوە. هەتا ئێستا چەند جاران لە لایەن CIAیەوە نەخشەی تیرۆری فیدل کاسترۆ و کودیتا لە دژی کوبا داڕێژراوە. (٣)
ـ ساڵی ١٩٧٥، سۆهارتۆ دیکتاتۆری ئیندۆنزیا تەیموری ڕۆژهەڵاتی داگیر کرد، شۆرای ئاسایشی ڕێکخراوەی نەتەوەیەکگرتووەکان لە قەرارێکدا داوای لە ئیندۆنزیا کرد کە ئەو وڵاتە بە جێ بهێڵێ، بەڵام سۆهارتۆ کە پشتیوانی دیپلۆماتی و نیزامی ئامریکای لە پشت بوو، گوێی بەم قەرارە نەدا و لە ماوەی زیاتر لە ٢٠ ساڵ داگیرکەری دا، زیاتر لە ٢٠٠ هەزار کەس لە خەڵکی تەیموری ڕۆژهەڵاتی کوشت. (٤)
ـ دادگای نێونەتەوەیی لاهە ساڵی ١٩٨٦ ئامریکای تاوانبار کرد کە لە نیکاراگوادا توند و تیژی چەکداری بەکاری هێناوە و بە بیانووی یارمەتی ئینسانی یارمەتی نیزامی و چەک و چۆڵی داوە بە کۆنتراگریلاکانی نیکاراگوا. هەروەها دادگای نێونەتەوەی داوای لە

ئامریکا کرد کە زەرو زیانەکان بۆ نیکاراگوا قەرەبوو بکاتەوە. بەڵام نەتەنیا ئامریکا گوێی بەم بڕیارەی مەحکەمەی نێونەتەیی نەدا بەڵکوو زیاتر لە جاران خۆی لە کێشەی نیکاراگوا هەڵقورتاند. (**٥**)

ـ کاتێک ڤیتنام ویستی پێش بە قەسابخانەکەی پلپۆت بگرێ، چین بە رەزامەندی ئامریکا هێرشی کردە سەر ڤیتنام. دواتر کاتێک پلپۆت لەسەر کار لابرا ئامریکا یەکێک لە پشتیوانە هەرە نزیکەکانی پلپۆت لە بواری دیپلۆماتی و نیزامیدا بوو، پلپۆتێک کە وەک یەکێک لە قاتڵ و کۆمەڵکوژەکانی دونیا ناسراوە. (**٦**)

ـ ئامریکا ئەزمووونی دیموکراسی گواترمالای بە هێرشێکی نیزامی لە بەین برد و حکومەتێکی نیزامی و دیکتاتۆری هێنایە سەر کار کە لە ماوەی **٤٠** ساڵ دا درێژەی بە حکومەتی سەرەڕۆی خۆی دا. (**٧**)

ـ ساڵی **١٩٩١** ئامریکا ئەزمووونی دیموکراسی هایتی بە خستە سەر ئابلۆقەی ئابووری لە بەین برد و سەرەککۆماری هەڵبژێردراوی خەڵکی لەسەر کار لابرد. دۆستێکی خۆی هێنایە سەر کار کە تەنیا **١٤** لە سەدی دەنگەکانی هێنابووەوە. (**٨**)

ـ ساڵی **١٩٨٦** ئامریکا گوندەکانی لیبی بە بیانووی تیرۆری ئیحتمالی لە داهاتوودا بومبباران کرد و خەڵکی بێتاوانی کوشت. (**٩**)

ـ ئامریکا بە پشت بەستن بە مادەی **٥١**ی مەنشووری ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان، واتا مافی خۆپاراستن هێرشی کردە سەر پاناما و داگیری کرد. (**١٠**)

ـ ئامریکا لە ساڵەکای **١٩٦١** و **١٩٦٢** لە باشووری ڤیتنام دا گازی شیمیایی بەکار هێنا و ئێستا و ئێستاش شوێنەواری ئەو بومبارانە شیمیاییە لە سەر خەڵک ماون وەک نەخۆشی شێرپەنجە و بە نوقسانی لەدایکبوونی منداڵ. (**١١**)

ئەم كردەوانەی ئامریكا كە تەنیا دڵۆپێک لە دەریایەكن. نیشان دەدەن كە ئامریكا وێرای عێراق، ئێران و (ئەوانی دیكە كە لە لایەن ئامریكاوە وەک دەوڵەتی چەتە ناسراون)، یەكێكە لە دەوڵەتە هەرە گەورە چەتەو یاسانەپارێزەكانی جیهان. لە روانگەی سیاسەتی دەرەوەی ئامریكاوە دەبێ پێوەندی ئامریكا و دەوڵەتان لە سەر ئەساسی ملكەچ بوون بۆ ئامریكا و پاراستنی بەرژەوەندیە نەتەوەیەكانی ئامریكا دەمەزرابێ، نەک لە سەر ئەساسی قانوونە نێونەتەوەییەكان و مەنشووری رێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان.

ساڵی **١٩٩٣** سەرۆككۆمار بیل كلینتۆن رێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكانی ئاگادار كردەوە كە " ئامریكا ئەگەر بتوانێ ئەوە چەند لایەنە و بە هاوكاری وڵاتانی دیكە دەجووڵێتەوە، ئەگەرییش مەجبوور بوو ئەوا یەكلایەنە لە كێشە نەتەوەیەكاندا دەجووڵێتەوە."

(١٢)

مادلێن ئولبرایت وەزیری دەرەوەی ئامریكا سەبارەت بە كێشەی عێراق، بە رێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكانی گوت:" رۆژهەڵاتی نێوەڕاست بۆ ئێمە نەخشی ژیانیی هەیە، هەر بۆیە ئەگەر مەجبوور بووین ئەوە یەكلایەنە ... دەجوڵێینەوە و كات و شوێنی هێرشە نیزامییەكانیش بۆ خۆمان دیاری دەكەین." **(١٣)**

ئامریكا و كێشەی كورد

وەک "جۆن پیلگر" نووسەری ئینگلیزی دەڵێ: " خەریكە لە سایەی فیلمەكانی هولیوودەوە جینایەتەكانی ئامریكا لە بیر بچنەوە." **(١٤)** بەڵام لە كوردستانیش وا خەریكە لە سایەی حیزبە بەناو چەپ و دیموكراتەكانەوە ناحەقیەكانی ئامریكا لە دژی كورد لە بیر بكرێ و ئامریكا وەک فریشتەی رزگاری دەری گەلانی بن دەست بناسرێ.

لێره دا ئاماژه کردن به چەند نموونەیەک له ناحەقییەکانی ئامریکا به پێویست دەزاندرێ:

ـ یارمەتییه سیاسی و نیزامییەکان به شای ئێران له رووخاندنی کۆماری کوردستاندا رۆلی زۆر گرنگی گێڕاوه.(١٥)

ـ بەکار بردنی کارتی کورد له دژی عێراق و سۆڤیەت و پاشان پشت کردن و بەجێهێشتنی کورد له ساڵەکانی ٧٠ دا له لایەن ئامریکاوه یەکێک له هۆکاره گرینگەکانی تێکشکانی شۆڕشی بارزانی له ساڵی ١٩٧٥ بوو.

ـ ساڵی ١٩٨٤ ئامریکا پێوەندیەکانی خۆی لەگەڵ سەدام حوسێنی دیکتاتۆر وەک دووهەم بەرهەمهێنەری نەوتی جیهان قایم کرد و دەستی سعودیه و ولاتانی دیکەی عەرەبی ئاوالا کرد که ئەرتەشی سەدام له دژی ئێران و کورد بەهێز بکەن. سەدام حوسێن مارسی ١٩٨٨ هەڵەبجەی به کازی شیمیایی بومبباران کرد و زیاتر له ٥ هەزار کوردی کوشت. ئەو دەمه سەدام حوسێن یەکێک له دۆستەکانی ئامریکا له رۆژهەلاتی نێوەڕاست دا بوو. کاتێک هەواڵنێری تەلەفزیۆنی ABC به ناوی "چارلس گلاس" ١٠ مانگ دوای رووداوی هەڵەبجه پرسیاری له وەزارەتی دەرەوەی ئامریکا کرد، قسەکەری وەزارەتی دەروه حاشای له رووداوی هەڵەبجه کرد و گوتی ئێمه ئاگامان له هەواڵی وا نیه. ئەمه له کاتێکدا بوو که کارمەندانی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان له ماوەی ساڵەکانی ١٩٨٦ و ١٩٨٧ دا راپۆرتیان دابوو که عێراق گازی شیمیای له شەڕدا بەکار بردووه. هەروەها کارمەندانی باڵوێزخانەی ئامریکا له تورکیه و سیخوڕەکانی CIA چاوپێکەوتنیان لەگەڵ کورده قوربانیەکانی گازی شیمیایی کردبوو، ئەوانیش ئەو راپۆرتانەیان بۆ دەوڵەتی ئامریکا ناردبوو.(١٦)

ـ ساڵـی **١٩٩٠** کـورد لـە باشـوور رادەپـەڕێ و پـاش قوربانیەکـی زۆر کەرکـووک لـە دەست سـەدام حوسێن رزگار دەکرێ، چەند رۆژ دواتر ئامـریکا و هاوپەیمانـەکان پێشـی ئەرتەشـی عێـراق ئاوەڵـە دەکـەن و بەتایـبەت ئـیجازەی فـڕین بـە هەلیکوپتـرەکانی سـەدام دەدرێ کـە راپەڕینەکەی کورد سەرکوت بکرێ و شاری کەرکووک جارێکیتر و ئەو جار بۆ هەمیشە بکەوێتەوە ژێر دەستی سەدام حوسێن.
ـ سـەرکوت، نکۆڵـی و بە زۆر تـواندنەوەی کـورد بـە دەست تورکـیای ئەندامی ناتـۆ و دۆسـتی هـەرە نزیکی ئامریکا لە ناوچە یەکێک لە پەڵە شـەرمەکانی سـەدەی بیسـتەمە بـە نێوچاوانی رۆژئـاواوە. لە کاتێکدا لە ساڵـەکانی نـەوەد دا گەورەتـرین یارمەتییە ماڵی و نیزامییەکان لە لایەن ئامـریکاوە دران بـە تورکـیە، تەنـیا لـە نێوان ساڵـەکانی **١٩٩٠** تـا **١٩٩٤** یـەک میلـیۆن کەس لە گوندەکانەوە بەرەو دیاربەکر کۆچی زۆرەملیان پێکـرا و **٢** میلیۆنی دیکە بەرەو شارەکانی دیکەی تورکیە رەوانە کران. تەنـیا لـە نـێوان ساڵــەکانی **١٩٩٣**و **١٩٩٤**دا **٣٢٠٠** کـورد لـە لایـەن تورکــیەوە کــوژراون. بــە هــەزران گــوند کــاول کــراون و ژمــارەی قوربانییەکان خـۆی لـە **٤٠** هـەزار کـەس نـزیک دەکاتـەوە. کونسـێپتی تێرۆریسـت کـە تورکـیا لـە پڕوپاگەنـدەی دژی کـورددا بـەکاری دەبا بە هـەمان شـێوەش لـە ئامـریکا لە دژی کورد بەکار دەبرێ. رێکخراوێکی کـورد وەک پ. ک. ک ی پێشـوو دەخـرێتە نـێو لیسـتی تێرۆریستەوەو بەڕێـز عەبـدوڵا ئـۆجالان بەهـۆی CIA یەوە دەگیرێ و تەحویلی تورکیا دەدرێ.
کـە وایـە کارنامـەی ئامـریکا لە پێوەندی لەگەڵ کوردیشدا خاوێن نیە و رەشـە، ئامـریکا و سیاسـەتی دەرووەی بـۆ کـورد بێجگە لە شەڕ خێرێکی تـێدا نەبـووە، چـاوی ئامـریکا تەنـیا لـە نـەوت و سـامانی رۆژهـەڵاتی

نێوەڕاستە نەک شتی دیکە، کوردیش لەم نێوەدا تەنیا قوربانییەکە وەک هەزارانی دیکە.

ئامریکا و دۆستە دیکتاتۆرەکانی

لە راستی دا ئامریکا ئەوەندە دۆستی دیکتاتۆری هەبوون و هەن کە لە ژماردن نایەن، بەڵام تەنیا ناوهێنان و وەبیرخستنەوەی ژمارەیەکیان رەنگە بێکەڵک نەبێ: سۆهارتۆ، مارکووس، مووبووتۆ، ترۆیجیلیۆ، دڤالیە، نۆریێگا، پینۆشە، شا حوسێن، شای ئێران، ژنراڵە تورکەکان، بنەماڵەی ئیبن سعود، ئەنوەر سادات، حوسنی موبارەک، ژنراڵە پاکستانییەکان، شا حەسەن و کوڕەکەی لە مەغریب، سەدام حوسێن دۆستنی کۆن و دوژمنی تازە، تاڵەبانەکان دۆستانی قەدیمی و دوژمنانی ئیمڕۆیی و ئاریەل شارۆن...

ـ پێویست بە نموونە هێنانەوەی زیاتر ناکا، تەنیا ئاماژە کردن بە کولومبیا دەتوانێ بەس بێ.

دەوڵەتی کولومبیا یەکێک لە دۆستە نزیکەکانی ئامریکا لە ئامریکای لاتینە. بە پێی راپۆرتێک کە لە لایەن خودی وەزارەت دەرەوەیی ئامریکاوە بڵاو کراوەتەوە ساڵانە چەندە خەڵکی بێتاوان لە کۆسۆڤۆ بە دەستی سێربەکان دەکوژران، ئەوندەش لە کولومبیا بە دەستی نیزامییەکان دەکوژرێ. لە کۆسۆڤۆ ئامریکا و ناتۆ هەڵویست دەگرن و شەڕ لە دژی میلۆسۆڤیچ رادەگەیەنن، بەڵام لە کۆلۆمبیا چەکوچۆڵی زیاتر بە نیزامییەکان دەدەرێ. لە کولومبیا دا زیاتر لە یەک میلیۆن ئینسان بە دەستی حکومەت و هێزە میلیسەکانەوە هەڵاتوون و لە سەر خاک و وڵاتی خۆیان ئاوارە و سەرگەردان کراون. (١٨)

ئاکام

راستە دەوڵەتەکانی عێراق و ئێران و ئەوانی دیەک چەتەن، بەڵام گەورەترین دەوڵەتی چەتە و یاسانەپارێز خودی ئامریکایە کە هەتا

ئێستا بە دەیان قەراری ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانی لە ژێر پێ ناوە و لە کێشە نێونەتەوەیەکاندا سەربەخۆ دەجوولێتەوە، بێجگە لەوە ئامریکا لە بەر قازانجە ئابووریەکانی دۆستایەتی گەرمی ژمارەیەکی زۆر دیکتاتۆر لە دونیادا دەکا و لە ڕاستیدا هۆکارێکی هەرە گرینگە لە ڕێگە گرتن بە پرۆسەی دیموکراسی و ئازادی لە وڵاتانی دیکتاتۆری لێدراودا، ئەوەی بگەڕێتەوە سەر کێشەی کورد هەتا ئێستا ئامریکا مامەڵەی لەگەڵ وڵاتان لەسەر کورد کردووە و سیاسەتێکی دووڕوویی و دوور لە ئیخلاقی لەسەر کورد بەکار هێناوە لە کاتێکدا بۆ دژایەتی لەگەڵ سەدام حوسێن کارتی کورد بەکار دێنێ و خۆی بە هاوپەیمانی کورد لەو بەشەی کوردستاندا دەزانێ بەڵام لە لایەکی دیکە لە باکووری کوردستان، وێڕای تورکیەی هاوپەیمانی بەشداری لە کوشت و بڕی کورد دەکا، ئەوەش بگەڕێتەوە سەر نەزمی جیهانی و ڕۆڵی ئامریکا وەک تاقە زلهێزی جیهان ڕاستیەکەی ئەوەیە وەک فیلەسۆفی گەورە چۆمسکی دەڵێ ناولێنانی ئامریکا وەک "پۆلیسی جیهانی" گەورەترین بێحورمەتییەکە هەتا ئێستا بە پۆلیس کرابێ، چوونکە ئەگەر پۆلیس سەمبۆلی نەزم و یاسا بێ ئەوە ئامریکا سەمبۆلی تێکدەری، بشێوی و کوێخایەتی یە.

سەرچاوەکان:
Skurk Stater, Noam Chomsky, 2001, p. 20 (1)
(٢) هەمان سەرچاوە، ل. ٢١
Terror föder terror, John Pilger, 2001, Aftonbladet (3)
Skurk Stater, Noam Chomsky, 2001, p. 8-9 (4)
(٥) هەمان سەرچاوە، ل. ١٠
(٦) هەمان سەرچاوە، ل. ١٦
(٧،٨) هەمان سەرچاوە، ل. ١٧

(٩، ١٠) هەمان سەرچاوە، لاپەڕەکانی ٢٦،٢٧

Terror föder terror, John Pilger, 2001, Aftonbladet (11)

Skurk stater, Noam Chomsky, 2001, p. 24 (12,13)

Vem är krigsförbryttare?, J Pilger, 2002, Proletär (14)

USA:s roll i Mellanöster, Per Jönsson, september, 2001, DN (15)

Skurk Stater, N Chomsky, 2001. p.36-37, 56-57 (16,17)

(١٨،١٩) هەمان سەرچاوە ل. ٥٥

* * *

پرۆفسۆر ئانتۆنی گیدێنس
Antoni Giddens

پێشوەچوونەکانی ئیمڕۆیی دین

تێڕوانینێکی کۆمەڵناسانە بۆ سەر فۆندەمەنتالیزمی ئیسلامی

کۆمەڵناسە گەورەکانی وەک کارل مارکس، ئیمیل دورکهەیم و ماکس ویبر، هەر سێ لە سەر ئەو باوەڕە بوون بە بەرەوپێشچوونی کۆمەڵ و لە دونیای مودیڕن دا، دینە ترادیسیۆنەکان هەر دەم زیاتر لە باو دەکەون و مارژینالتر دەبن. سێکولاریزاسیۆن، رەوتێکە کە هەر دەم زیاتر لە گەشەبووندا دەبێ و ناکرێ پێشی پێ بگیردرێ. لەو سێ کۆمەڵناسە تەنیا ماکس وێبر بوو کە پێشبینی ئەوەی کردبوو کە دینی ترادیسیۆنی ئیسلام بە قۆناخێکی نوێ بوونەوەی بنەڕەتی دا تێدەپەڕێ و سەرئەنجام دەبێتە بەردی بناخە بۆ رووداوە گرنگە سیاسی یەکان لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا. ئەم پێشبینی یەی ماکس وێبر راست لە ساڵی **١٩٨٠** دا لە ئێران بە سەرهەڵدانی شۆڕشی ئیسلامی وەڕاست گەڕا. لەم ساڵانەی دوایدا فۆندامەنتالیزمی ئیسلامی کە لە سەر تێگەیشتن و موو بە موو جێ بەجێ کردنی دەقە پیرۆزەکان پێی دادەگرێ، رۆڵی گرنگیان لە ئاڵوگۆڕەکان لە وڵاتانی دیکەی وەک میسر، سوریا، لوبنان و ئەلجەزایر گێڕاوە. هۆی سەرهەڵدانی فۆندامەنتالیزمی ئیسلامی چیە؟ و بۆ ئیسلام کەوتووەتە بەر سیلەی ئاڵووگۆڕ و نوێ کاری لەم چەشنە؟ ئەو پرسیارانەن کە لێرە دا هەوڵ دەدرێ، وەڵامیان بدرێتەوە.

پێشوەچوونی بیرو باوەڕی ئیسلامی:

بۆ ئەوەی لە سەرهەڵدانی فۆندامەنتالیزمی ئیسلامی تێ بگەین، پێویستە هەم ئیسلام وەک دینێکی ترادیسیۆن و هەمیش ئەو ئاڵووگۆڕە جیهانیانەی کە لەسەر ئەو وڵاتە ئیسلامیانەی کە فۆندامەنتالیزمی ئیسلامی تێدایە، کاریگەر و شوێن دانەر بوونە، هەر دوو بخەینە بەر تیشکی لێکدانەوە.

ئیسلام هەر وەک دینی کریستیان ئەو توانایەی تێدایە کە لایەنگرانی خۆی بەرەو جم وجۆڵ و تێکۆشان هان بدا. قورئان وەک کتێبی پیرۆزی ئیسلام، پڕیەتی لە ئامۆژگاری وا کە چۆن موسڵمانێک لە ڕێگای خودا و بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خودا خەبات بکا. بە پێی قورئان خەباتی موسڵمانان دەبێ هەم لە دژی کافرەکان بێ و هەمیش لە دژی ئەو کەسانە بێ کە بایەخە ئیسلامیەکان هەرزان فرۆش دەکەن.

لە دەسپێکی هەزارەی دووهەمدا زۆر نەسڵی جۆراوجۆری ریفۆرمخواز نەوە لە دوای نەوە هاتن و ریفۆرمیان لە ئیسلامدا پەرە پێدا. ئەم دیاردەی ریفۆرم و نوێ گەرییە هەر وەک چۆنیش لە نێو کریستیان دا تەجرووبە کرا، ئیسلامی کرد بە چەند لەتەوە و پارچە پارچەی کرد.

هەر لە سەرتای مێژووی ئیسلامەتیدا، خەواریجەکان و پاشاکان شێعەکان ئیسلامی ئورتۆدوکسیان بە جێهێشت و ڕێبازی جیاوازی خۆیان پێکهێنا. خەواریجەکان یەکەم سێکتن کە لە نێو ئیسلام دا سەریان هەڵدا، ئەوان بە توندی لە سەر مافی وەک یەک پێیان دادەگرت و لە هەموو جۆرە ئیمتیازێکی مادیی و خۆش رابواردنێک دوورەپەرێزیان دەکرد و ئەو موسڵمانانەش کە گەیشتبوون بە ماڵ و مقام و رابواردن لە چاوێلکەی خواریجەکاندا تووشی تاوان هاتبوون و بە موسڵمانی راستەقینە نەدەناسێندران. ئەگەرچی تەمەنی

خەواریجەکان وەک سێکت "فیرقە" زۆر درێژ نەبوو، بەڵام شوێنەوار و کار کردی گرینگیان لە پاش خۆیان بەجێ هێشت و تەواوی بزووتنەوە فۆندەمەنتالیستەکان کە دوواتر دەیانهەویست لە نوێ کردنەوەی ئیسلام دا رۆڵ بگێڕن و ئیسلام بگەرێننەوە بۆ سەر بنەما راستەقینەکانی خۆی، کەم و زۆر لە ژێر کاریگەری بیری خەواریجی دا بوون.

دووهەم سێکتی گەورەی ئیسلامی شێعەکانن کە ئیمڕۆکە وەک هێزێکی گرنگ دەژمێردرێن. شێعەیزم مەزهەبی فەرمی ئیرانە و سەرچاوەی سەرهەڵدانی شۆڕشی ئیسلامی ئێرانیش هەر بۆ ئەم مەزهەبە دەگەڕێتەوە. شێعەکان بنچ و بناوانی خۆیان دەگەڕێننەوە بۆ ئیمامی عەلی کە سیاسەتمەدار و سەرۆکێکی گەورەی ئیسلام لە سەدەی شەشەم دا بوو... شێعەیزم هەر لە سەدەی ١٦ بە دوواوە، مەزهەبی رەسمی ئێران بووە و هەروەها وەک مەزهەبی زۆر کەمایەتی گەورە گەورە لە وڵاتانی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا بە پەسەند کراوە. شێعەکان بێجگە لە ئێران لە وڵاتانی وەک عێراق، تورکیا، عەرەبستانی سعوودی، پاکستان و هیند دا دەژین. دەسەڵاتی سیاسی ـ ئیسلامی [لە زۆربەی ئەو وڵاتانەدا] لە دەستی زۆرایەتی، سونییەکانەوەیە. وەک چۆن لە قورئان دا هاتووە و هەروەها وەک چۆنیش لە رێ و شوێن و ترادیسیۆنیش پارێزراوە، لە نێو ئیسلامدا رێگە بە بیروباوەڕ و رێبازی جۆراوجۆری (مەزهەبی) دەدرێ. بیرو باوەڕی "سوننە" (سوننی) بە شێوەیەکی زۆر بەرچاو گۆڕانی بەسەردا هاتووە و بەتایبەت لەم دوو، سێسەد ساڵەی دواییدا، کاریگەری رۆژئاوای بەسەرەوە دیارە.

ئیسلام و رۆژئاوا:

لە سەدەکانی نێوەڕاستدا، شەڕوکێشەی نێوان کریستیان لە ئوروپا و جیهانی ئیسلامی کە دەسەڵاتیان بەسەر بەشێکی زۆر لەو وڵاتانەی کە

ئیمڕۆ سپانیا، یۆنان، یوگسلاوی، بولغارستان و ڕۆمانی یان پێدەگوترێ، هەبووە و کەم و زۆر بەردەوام بوو. لە سەدەکانی ١٦و ١٧دا کریستیانەکان ناوچە داگیرکراوەکانیان لە ژێر دەستی موسڵمانەکان دەرهێنا. ئەم تێکشانەی موسڵمانەکان [وەدەرنانیان لە ئوروپا] زۆر شوێنەواری قووڵ و رووخێنەری لەسەر دین و کولتوری ئیسلامەتی دانا. چونکە هەتا ئەو دەم پان ئیسلامیستەکان پێیان وابوو، ئەوە ئەوانن کە باشترین و پێشکەوتووترین جۆری کۆمەڵگایان لە جیهاندا دامەزراندووە. لە کۆتایی سەدەی ١٩دا، کاتێک بە یەقین دەرکەوت کە ئیتر جیهانی ئیسلامی ناتوانێ پێش بە پرش و لێک بڵاو بوونەوەی خۆی لە بەرانبەر کولتوری رۆژئاوادا بگرێ، ئەوە زۆر بزووتنەوەی نوێخوازی ئیسلامی کە ئامانجیان گەڕانەوەی ئیسلام بۆ [کاتە زێڕینەکان] بوو، دامەزران. جۆرێک بیرکردنەوەی باو ئەوە بوو کە دەکرێ ئیسلام لە بەرانبەر مەترسییەکانی رۆژئاوا دا خۆ ڕابگرێ، ئەگەر بێتو موسڵمانەکان یاسا خۆماڵییەکان داڕێژننەوە و پاراستنی رێ و شوێن و عورف و عاداتی مەزهەبی بە هێز بکەن.

ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لە سەدەی بیستەمدا، لە شێوازی جۆراوجۆر دا گەشەی ئەستاند، سەرهەڵدانی شۆڕشی ئیسلامی ئێران لە ساڵەکانی ١٩٧٩ـ ١٩٧٨ لە بنەڕەتدا، دەگەڕێتەوە بۆ جۆرە بیرکرنەوەیەکی ئەوتۆ. شۆڕشی ئیسلامی وزە و توانای خۆی لە دژایەتی کردنێکی گشتی لە بەرانبەر شای ئێران، حەمەڕەزای پەهلەوی وەردەگرت کە لە ژێر کاریگەری رۆژئاوا بە تەمای مۆدیرنیزە کردنی ئێران وەک جێ بە جێ کردنی ریفۆرمی کشت و کاڵ، مافی دەنگدانی ژن، هەبوونی قوتابخانەی ئازاد و دوور لە دەسەڵاتی دین و مزگەوت، بوو. ئەو بزووتنەوەیە کە شای رووخاند، زۆر گرووپ و لایەنی بەبیروڕای

جیاوازەوە لە دەوری یەکتری کۆ کردەوە، کە زۆر لەوان هیچ چەشنە پێوەندییەکیان لەگەڵ فۆندامەنتالیزمی ئیسلامی نەبوو.
پێشەنگ و جڵەوداری شۆڕش، ئایەتوڵا خومەینی بوو کە دەرک و خوێندنەوەییەکی رادیکاڵی لە بیروباوەڕە مەزهەبییەکانی شێعە هەبوو. خومەینی دام و دەزگای بەڕێوەبەرییەتی وای رێکخست کە لەگەڵ یاسا کۆن و ترادیسیۆنە ئیسلامییەکان یەکدەهاتەوە. شۆڕشی ئیسلامی مەزهەبێکی لەو چەشنەی دەویست کە بە تەواوەتی لەگەڵ قورئان بێتەوە، واتە مەزهەبێک کە بە سەر هەموو بوارێکی سیاسی ـ ئابووری ژیانی خەڵکدا دەسەڵاتی هەبێ. لە سەردەمی لە دایک بوونەوەی نوێی یاسا ئیسلامییەکاندا، ژن و پیاو لە یەک جوێ کرانەوە، ژنان ناچار کران لە شوێنە گشتی یەکاندا سەروڕووی خۆیان داپۆشن، هاوجینس بازەکان سزای مردنیان لەسەر سەپێندرا و لادان لە چوارچێوەی پێوەندی ژن و مێردایەتی بەدەر بە نرخی تاوانی مردن تەواو کرا. دەبێ بگوترێ کە جێ بە جێ کردنی ئەم یاسا توند و تیژانە هەروەها رەهەندی بەهێزی هەستی نەتەوایەتی لە پشت راوەستا کە بەتایبەتی لەگەڵ هەر شوێن و کاریگەرییەکی کولتوری رۆژئاوا لە دژی رادەوەستا.
ئەگەرچی ئەو بیروباوەڕە سەرەکی یەی کە شۆڕشی ئیسلامی ئێرانی لە سەر دامەزرابوو، پەرە پێدانی شۆڕش لە هەموو جیهانی ئیسلامەتی لە دژی رۆژئاوا بوو، بەڵام ئەم ئامانجە لەو وڵاتانەی کە کەمایەتی شێعەی تێدا بوو، وەدی نەهات و شۆڕشی ئیسلامی لەم پێوەندیەدا سەرنەکەوت. وەلێ جێگای سەرنجە کە فۆندامەنتالیزمی ئیسلامی و بزووتنەوەی رەنگاوڕەنگە وشیار کەروەکانی ئیسلامی لە ژێر کاریگەری شۆڕشی ئیسلامی ئێراندا بە شێوەیەکی پان و بەرین لە جیهانی ئیسلامەتیدا پەرەی ئەستاند. یەکێک لە ئامانجەکانی کۆماری

ئیسلامی دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی بوو، واتە دەوڵەتێک کە دام و دەزگاکانی بە شێوەیەکی ئیسلامیی رێکخرابێ و هەروەها تێکڕای کۆمەڵگا حوکمە ئیسلامیەکانی لە هەموو بوارەکاندا بە سەردا زاڵ کرابێ، بەڵام گەیشتن بە ئامانجێکی وا هێشتا رێگایەکی دووری بۆ بڕین لە بەر ماوە و ئەم ڕەوتی [ئیسلامی کردنە] هێشتا بە تەواوەتی نەگەیشتووەتە چڵەپۆپە و هێشتا زۆر دەستە و تاقم هەن کە لە دژی دەردەکەون.

زوبەیدە (لە زانستگای کالیفورنیای ئامریکا)[1] دەزگای بەڕێوەبەری و دەسەڵاتدارییەتی ئێران بە سەر سێ گرووپ دا دابەش دەکا کە لە نێو یەکدا لە دژی یەکدی و ململانێ و بەربەرەکانی دان:

رادیکاڵەکان:

ئەمانە ئیستاش دەیانگەوێ پەرە بە شۆڕش بدەن و شۆڕشی ئیسلامی بە شێوەیەکی لێ براوانەتر بۆ دەرەوە بنێردرێ.

کونسیرڤاتیڤەکان، کۆنەپارێزەکان:

ئەم گرووپە بە زۆری لەو تێکۆشەرە مەزهەبییانە پێکدێ کە لەو باوەڕەدان، شۆڕشی ئیسلامی ئێستا گەیشتووەتە ئاستێکی لەبار و بەڕادەی پێویست پێگەیشتووە و هەر بۆیە دەبێ لەمەوبەدوا بپارێزرێ، واتە کەسانێکن کە بۆ خۆیان بە پلە و پایە گەیشتوون و زیاتر لە بیری پاراستنی پلەی خۆیان دان.

پراگماتیکەکان:

ئەمانە باوەڕیان بە ریفۆرمی ئابووری هەیە و دەیانهەوێ بازاڕی نێوخۆ باوەش بۆ بازاڕی دەرەوە ئاواڵە بکا و سەرمایەداری بێگانە بتوانن سەرمایەکانی خۆیان لە ئێراند وەگەڕ بخەن و بەگشتی ئەمانە باوەڕیان

---

[1]- Zubaida, S. 1996; How successful is The Islamic Republic in Islamizing .

بـە بـازاڕ وتـیجارەتی ئـازاد هەیـە. هـەروەها ئـەم گـرووپە لـە دژی بـە کارهێـنانی دەقاودەقـی یاسـا ئیسـلامییەکان لـە سـەر ژنـان، بنەماڵـە و سیسـتەمی قـەزایین. ئـەم تاقمـە زۆر جـاران لـە بەرنـبەر باڵی رادیکاڵدا هەڵویست دەگرن و لە دژایان رادەوەستن.

زوبەیـدە لـەو باوەڕەدایـە، بـەو شـێوەیە کـە مەزەنـدە دەکـرا، شۆڕشـی ئیسـلامی نەیتوانـیوە بـە پـان و بـەرینی، سیسـتەمی کـۆنی بەڕێـوەبەری ڕۆژئاوایـی سـەردەمی شـا و هـەروەها شێوە ژیـانی خەڵـکی بگـۆڕێ. کۆماری ئیسـلامی زۆربـەی یاسـاکان لـە پێوەندی لـە گـەڵ بنەماڵـە کە رژێمـی پێشـوو دایـنابوو، نەگۆڕیـووە و وەک خـۆی هێشـتوویەتەوە. هـەروەها ژنـان لـە کۆمەڵـگای ئێراندا رۆڵـێکی چالاکانەتر دەگێڕن لـە بەراورد لەگەڵ وڵاتانی دیکەی ئیسلامی وەک عەرەبستانی سعوودی.

بڵاو بوونەوەی ئیسلامێکی سەر لە نوێ لە دایک بوو:

ناکـرێ تەنـیا لـە تێرمە مەزهەبیەکاندا، ئیسلامی سەرلەنوێ لە دایک بوو ببینینەوە و تێی بگەین، بەڵکوو پێویستە ئەم سەرهەڵدانە نوێیە وەک دژ کـردەوەیەک لـە بەرانبەر کاریگەری و دەسەلاتی رۆژئاواش ببیندرێ و لێبکۆڵـدرێتەوە. واتە دژ کردەوەیەک کە دەیهەوێ بایەخە کولتووری و نەتەوایەتیـیەکانی خۆماڵـی لـە بەرانبەر رۆژئـاوا دا بەهێز بکا. هەروەها بێ سـوود و ناتەواویشـە کە وشیاریی نوێی ئیسلامی تەنانەت بە جۆری زۆر فۆندەمەنتالیسـتی شـیەوە تەنـیا وەک نـوێ کـردنەوەی بـاوەڕە تراديسـیۆنە ئیسلامییەکان ببیندرێ. ئەوەی کە لەو ماوەیەدا لە [وڵاتانی ئیسـلامی] روویـداوە زۆر لـەوە پێچەڵپێچ و بە گرێ و گۆڵترە کە هەروا [بـە سانایی بەسەریاندا باز بدەن...] لەم چەند دەیەی دواییدا بزووتنەوە فۆنەمەنتالیسـتە ئیسـلامیەکان لـە زۆر وڵات لـە باکـووری ئەفـریقا، رۆژهـەڵاتی نێوەڕاست و باشووری ئافریقا شوێن و کاریگەری زۆریان

لە سەر موسڵمانەکان داناوە. لەم پێوەندیەدا ئەلجەزایر دەتوانێ نموونەیەکی باش بێ. لە دیسامبری **١٩٩١**دا "بەرەی نیجاتی ئیسلامی" سەرکەوتنێکی گەورەی لە هەڵبژاردنەکانی پارلماندا وەدەست هێنا. ئامانجە سیاسی یەکانی "بەرەی نیجاتی ئیسلامی" ئەوە بوو کە دەوڵەتێکی ئیسلامی وەک دەوڵەتی ئیسلامی ئێران لە ئەلجەزایر دابمەرزێنێ. [بەڵام] ئەرتەش خۆی لە باروودۆخەکە هەڵقورتاند و ئاکامی هەڵبژارنەکانی هەڵوەشاوە راگەیاند.[٢]

لێکهەڵبەزینەوەی نێوان شارستانییەکان:

زۆر کەسان لەو بارەیەوە نێگەران و ئاڵۆزن کە جیهانی ئیسلامەتی وەدوای بەرگری لێ کردن و دڵسۆزی نوواندن بۆ بەشێک لە دنیا بکەوێ کە لە راستیدا ئەو بەشە لە دنیا چارەی [ئیسلامی سیاسی] نەوێ و وەک وان بیر نەکەنەوە. وا دێتە پێش چاو، وڵاتانی ئیسلامی لە بەرانبەر شەپۆلی دیموکراتیزە کردندا کەڕ و بێدەنگن و خۆیان لە دنیا دابڕیوە و تەریک خستوتەوە. لەو **٣٩** وڵاتە ئیسلامییەی کە ئیمڕۆ لە جیهان دا هەن، تەنیا ژمارەیەکی کەمیان دەکرێ بە ناوی "لیبراڵ دیموکراتیک" ناوزەد بکرێن. تورکیا یەکێک لەو وڵاتانەیە، بەڵام لەوێش ماوەیەکی زۆر دوور و درێژە کە نیزامیەکان حوکوم دەکەن.

لە هێندێک وڵاتی (ئیسلامی) دا کە سەردەمانێک کەم تا زۆر دیموکراسی یەک هەبوو، ئەویش نەماوە یان کەوتووەتە ژێر زەخت و تەوژمی هەل و مەرجی تایبەتی و بەناو نائاسایی (ئەلجەزایر). ئەگەر بێتوو بزووتنەوەی ئیسلامی لە ئەلجەزایردا دەسەڵات بە دەستەوە بگرێ، زۆر وڵاتی دیکەش بە دوایدا دەڕۆن. وڵاتی میسر کە

3[2]- Pilkington, E. 1991; Hopless democratic experiment. Guardian, 28 January.

حەشیمەتی ٥٥ ملیۆن کەسە، شەڕوانانی ئیسلامی تایبەت بە خۆی هەیە کە ئەوانیش بە تەمای دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لەو وڵاتەن. لە وڵاتانی مەغریب و لوبنانیش هەر هەمان هەلومەرج لەگۆڕێ دایە.

سیاسەتزان، ساموئیل هانتینگتۆن "Samuel Hantington" لە باوەڕدایە کە خەبات و ململانێی نێوان ئیسلام و رۆژئاوا لە پاش نەمانی شەڕی سارد و پەرە گرتنی گلۆبالیزم دەکرێ ببێتە بەشێک لە کێشەیەکی جیهانی کە بە ناوی "لێکهەڵبەزینەوەی نێوان شارستانییەتەکان" ناسراوە. ئیتر لەمەودوا دەڵەتە نەتەوەییەکان گرینگترین فاکتۆر لە پێوەندییە نێونەتەوەیەکاندا نین. لەمەو بەدوا شەڕوکێشەکان لە شێوەی کێشەی نێوان کولتوورە گەورەکان و شارستانییەتەکاندا رەنگ دەدەنەوە. ئێمە هەر لەو ماوەیەدا شایەتی کێشەیەکی ئاوەها لە بۆسنیا بووین کە لەوێدا بۆسنییە موسڵمانەکان لە دژی سێربەکان وەک نوێنەری کولتووری کریستیانی شەڕیان کرد.[٣]

دوو مەزهەبی ئیسلام و کریستیان هەر یەکە لە لایەکەوە لە سەر راست و ڕەوا بوونی خۆیان و هەروەها راستەقینە و خودایی بوونی خۆیان پێ دادەگرن. کریستیانەکان فێر بوون کە لەگەڵ کاپیتالیزم و دیموکراسی بژین و ئەگەریش باوەڕمان بە قسەکانی ماکس ویبر هەبێ، ئەوە دیاردەکانی وەک کاپیتالیزم و دیموکراسی لە ژێر کاریگەری دینی کریستیان (پرۆتیسیتاتیزم) سەیران هەڵداوە. بۆ زۆر کەس لە موسڵمانە "بە باوەڕەکان" گونجاندنێک لەو چەشنە لە ئیسلامدا زۆر ئەستەمە. ئەوان پێیان وایە بازاڕی کاپیتالیستی و دیموکراسی لیبراڵ تەنیا نیشانە و نموونەی دەرکەوتنی ئیمپریالیزمی رۆژئاوان و هیچی دی. لە نێو

[3]-Huntington, S. 1993 : One clash of civilizations, Foreign Affairs .

ئیسلامدا جیاوازییەک لە نێوان ژیانی شەخسی و کاروباری ئیداری و ڕەسمی دا نابیندرێ.

هەروەها ناکرێ لەبیر بکەین کە ئەم دوو دینە زۆر لایەن و دیوی هاوبەشیان هەیە، هەتاکوو لایەن و دیوی دژ بەیەک. ئەمەش لە خۆیدا شتێکی زۆر سەیر نیە، چونکە ئەم دوو دینە لە بنچ و بناوانەوە زۆر وەک یەک دەچن. هەر کام لەم دوو دینانە لە درێژەی مێژوودا بە سەدان شەڕی گەورە و خوێناویان قوماندووە. بەڵام لە لایەکی دیکەشەوە هەر دووک دین خاوەنی ترادیسیۆنی بەهێزی هێوری و سەبرو تۆلێرانسن. من هیوادارم ئەم دوو کولتووره زۆر باشتر بتوانن بە شێوەیەکی ئاشتیخوازانە و دوور لە شەڕ، پێکەوە لەگەڵ یەکتری بژین.

پەراوێزەکانی وەرگێڕ:

ـ ئەم نووسینە لە کتێبی کۆمەڵناسی "Sociologi" لە نووسینی ئانتۆنی گیدێنس، وەرگێڕدراوە، ئەم کتێبە تایبەت بۆ خوێندکارانی کۆمەڵناسی لە زانستگەکانی ئوروپادا نووسراوە و هەرساڵ لە لایەن پرۆفسۆ گیدێنیەوە بابەتی نوێی لێ زیاد دەکرێ.

ـ ئانتۆنی گیدێنس خەڵکی ئینگلیز و پرۆفسۆری کۆمەڵناسییە لە لەندەن و هەروەها یەکێک لە فەیلەسوفە ناودارەکانی سەردەمە. گیدێنس هەتا ئێستا بە دەیان کتێبی لە بواری کۆمەڵناسیدا نووسیوە و لە کۆمەڵناسیدا قوتابخانەی تایبەت بە خۆی هەیە و لە سەر Stcukturalism تیئۆرییەکی نوێی داهێناوە. هەروەها ناوبراو ڕاوێژکاری "تۆنی بلێر" سەرەک وەزیری ئینگلیزە.

ـ ئانتۆنی گیدنیس ئەم کتێبەی پێش لە کارەساتی ١١ی سیپتەمبر نووسیوە و هەر بۆیە لەم بەشە لە نووسینەکەدا کە بەشێکی سەربەخۆیە

بە ناوی "دین" ڕووداوەکان و ئاڵووگۆڕەکانی پاش ١١ی سیپتەمبر ڕەنگی نەداوەتەوە.

ـ تیئوریەکی ساموئیل واتە "لێکهەڵبەزینی شارستانییەکان" بە تایبەتی لە پاش ١١ی سیپتەمبر کەوتە بەر ڕەخنە و گازندەی ڕووناکبیرانی گەورەی وەک ئیدوارد سەعید و هی دیکە و بەتایبەتی بیرکردنەوەیەکی لەو بابەتە کە کێشەکان زیاتر قووڵ بکاتەوە و لە ڕوویەکی دیکەوە دەستی سیاسەتمەدارانی ئامریکای بۆ شەڕفرۆشتن بە وڵاتانی دیکە لە ژێر ناوی شەڕ لە دژی دواکەوتووی و ناشارستانییەتی ئاواڵە بکا و تەنیا لە خزمەتی قازانج و بەرژەوەندییەکانی بەرەی شەڕفرۆشدایە نەک ئاشتی و ئازادی و چارەسەری کێشەی گەلانی بن دەست. لە ڕاستیدا شەڕ و کۆشتار نیشانەی دواکەوتووین نەک شارستانیەت، بۆیە دەسەڵاتی سیاسی و نیزامی ئامریکا ئیمڕۆکە نوێنەرایەتی دواکەوتووی سیاسی دەکا، هەروەک چۆن تاڵەبان و ئەلقاعیدە و فۆنەمەنتالیستە ئیسلامیەکانی دیکەی نوێنەرایەتی دواکەتووی و پاشوەڕۆیی مەزهەبی دەکەن.

تێبینی:

ئەم وەرگێڕانە لە گۆڤاری "سیاسەت" ژمارە ١ بڵاوکراوەتەوە.

* * *

Dennis Overbye

گۆڤاری: Tempus

زانست نه دینه نه سووره و نه شین

چۆن ئیسلام زانستی وەدەست هێنا و چۆنیش لە کیسی دا

کاتێک "هۆلاکۆ" نەوی چەنگیزخانی مەغول لە ساڵی ١٢٥٦دا بە لەشکرێکی گەورەوە دەورەی شاری "هەڵەمووت"ی دا، رووناک بیری هەرە گەورەی ئەو سەردەمە "ناسرەدین تووسی" خەریکی لێکۆڵینەوەی زانستی لە بواری ئەستێرە ناسی، ئیخلاق، ماتماتیک و فەیلسۆفی دا بوو هەتا ئەو دەمە بە دەیان پەرتووکی لەو بوارانەدا نووسیبوو. تەنیا هۆیەک کە ناسرەدینی لەوێ نیشتە جێ کردبوو بوونی کتێبخانەیەکی گەورە لەو شارەدا بوو. کە "هۆلاکۆ" شاری داگیر کرد، "تووسی" لەگەڵی کەوت دواتر "هۆلاکۆ" شاری بەغداشی داگیر کرد و بوو بە دەسەڵات داری هەرەگەورەی ناوچە. "هۆلاکۆ" بە پاسی

ئەمەگناسی بۆ "تووسی" بینایەکی گەروەی بۆ لێکۆڵینەوە لە شاری مەراغەی باکووری رۆژئاوای ئێستای ئێران بۆ ساز کرد.
یۆنانیەکان و قورئان رێگایان پیشان دا:
ئەوەی کە بوو بە هۆی گۆڕانی ئایدۆلۆژیا لە لای "ناسرەدینی تووسی" واتە لە فیرقەی تووندڕەوی شیعەی حەشیشە خۆری ئەساسینییەوە دەست هەڵبگرێ و لەگەڵ "هۆلاکۆ"ی مەغول بکەوێ، تەنیا لەبەر ئەوە بوو کە تووسی بە دوای ئیمکاناتەوە بوو کە لێکۆڵینەوەکانی بەردەوام بکا و گرنگ بۆ ئەو کاری زانستی بوو نەک بەستراوەیی ئایدۆلۆژیا. بە پێی قسەی پسپۆڕانی زانستی رێگا خۆشکەری ئەستێرەناسی مۆدێرن "تووسی" و قوتابیەکانین کە لە سەدەکانی ۱۲و ۱۳دا زانستی ئەستێرەناسیان لە شارەکانی "هەڵەمووت" و "مەراغە"دا پەرە پێدابوو. نەتەنیا ئەسترەناسی بەڵکوو هەموو زانستەکانی دیکە لە رێگای "ئاتێنەوە" بۆ "ئەلەکساندریا"، بەغدا، "شام " و "کوردۆبا"ی ئیسپانیا لە نێوان کۆشکی خەلیفەکان و ژووری تاریکی کیمیازانان دا لە خولانەوەدا بووە. موسڵمانەکان کە لە قورئاندا ئامۆژگاری کراون کە بە دوای زانست دا بگەڕێن و نیشانەکانی بوونی خودا لە سورشتدا ببینەوە، لە ژێر شوێن دانەری زانستی کۆنی یۆنانیەکاندا بوون کە لە سەدەکانی نیوەڕاستدا گەورەترین ناوەندی لێکۆڵینەوەی زانستیان لە جیهاندا دامەزراند. لە ماوەی ۵۰۰ ساڵدا زمانی عەرەبی هاومانا بووە لەگەڵ فێر بوون و زانست. ئێستا شوێنەوارە زێڕینەکانی ئەو سەردەمە لە زانستگا پێشکەوتووەکانی ئێستا دا وەک "جەبر" لە ماتماتیک ، "ناوی ئەستێرەکان" و تێڕوانین بۆ "زانست وەک ئاکامی لێکۆڵینەوە" هەر ماوە.
دوکتۆر جەمیل راغیب، پرۆفیسۆری مێژووی زانست لە زانستگای "ئۆکلاهاما"ی ئامریکا، دەڵێ: *"هەتا سەرەتای سەدەی شازدە، ئوروپا*

شتێکی وای نەبوو کە بتواندرێ لەگەڵ دنیای ئیسلام دا بەراورد بکرێ."
بە پێی قسەی مێژوو ناسەکان هەر زانستەکانی رۆژهەڵات و دونیای ئیسلامەتی بوو کە وزەی خستە رێنسانس و شۆڕشی زانستی لە ئوروپای رۆژئاوا پێکهات. عەبدولحمید سەبرا پرۆفیسۆری خانەنشین لە زانستگای "هاروارد" دەڵێ: *" شارستانیەکان لێک هەڵناپرژێن بەڵکوو لەیەکتر فێر دەبن و ئیسلامیش لەوبارەوە نموونەیەکی باشە."*
پێوەندی رووناکبیری نێوان ئیسلام و یۆنانیەکان بە یەکێک لە گەورەترین رووداوەکانی مێژوو دادەنرێ، بە پێی قسەی "سەبرا" ئەم پێوەندی یە نەک تەنیا شوێنەواری گەورەی لەسەر ئیسلام دانا بەڵکوو لەسەر ئوروپا و هەموو جیهانیشی دانا.
وێنە دژ بە یەکەکان:
دوکتۆر عوسمان بەکر لە زانستگای "جۆرج تاون" دەڵێ: *" هیچ دژایەتی یەک لە نێوان ئیسلام و زانستدا نییە."* فاروق ئەلباز" جوگرافی زان کە کاتی خۆی راوێژکاری سەرۆک کۆماری میسری" ئەنوەر سادات" بوووە. دەڵێ: *"هەتاکوو پتر بزانی زیاتر بوونی خودات لەلا دەسەلمێندرێ."* یەکەم موسڵمانی خەڵاتی نۆبێل لە فیزیکدا عەبدول سەلام وتی: شتێک بە ناوی زانستی مودێرنی ئیسلامی نییە و هەر ئاواش لە رۆژئاوا لەسەر ئیسلام بیر دەکرێتەوە، ئەمەش لە خۆیدا بووەتە مایەی دڵشکاوی هێندێک لە زانایان لە وڵاتانی ئیسلامی دا. بە پێی قسەی دوکتۆر بەکر، پێوەندی نێوان زانست و ئیسلام، یەکێک لە دەجەلە گەرمەکانی نێو وڵاتانی ئیسلامی یە. بەشێک پێیان وایە دەبێ زانستێکی وا لە وڵاتانی ئیسلامی پەرە پێ بدرێ کە برِوایەکی رۆحانی و دینی بەسەردا زاڵ بکرێ، بەشێکی دیکەش لەو باوەڕەدا کە کۆنەپارێزی مەزهەبی لە رۆژهەڵات دا بووەتە ئاستەنگێک لە بەردەم پێشکەوتنی راتەقینە و پاقژدا.

سەردەمی زێڕین:

...کاتێک لەشکرەکانی محەممەد کە لە سەدەکانی ٦ و ٧ دا هەر لە ئیسپانیاوە هەتا "پارس"یان لە ژێر رکێف دا بوو، تەنیا خاکی ئەو ناوچەیانە داگیر نەکردبوو، بەڵکوو شوێنەوارەکانی "ئەفلاتوون"، "ئەرەستو"، "ئەرەشمیدۆس"، "سوقرات" و زاناکانی دیکەی یۆنانیان کەوتبووە بەردەست. دیارە زۆر بەرلەوەتر کولتوری "هلینیستی" بە هۆی "ئەلکساندر" و کەمایەتییە مەزهەبییەکان و هەروەها مەسیحیەکانەوە بەرەو رۆژهەڵات پەلوپۆی هاویشتبوو. موسڵمانە نەخوێندەوارەکان لە کاتی داگیر کردنی ناوچەکان دا، مرۆڤە بلیمەتەکانی ناوچە داگیرکراوەکانیان دامەدەمزراند کاری ئیداری و حیساب و کتێبیان بەوان دەسپارد. هەر لەو ماوەیەدا بوو بەر لەوەی بیری زانا و فیلەسۆفە یونانیەکان بگاتە رۆژئاوا لە لایەن رۆژهەڵاتی و موسڵمانەکانەوە هەڵ لوشرا و خۆیان کردبە خاوەن زانست. لە سەدەی هەشتەم خەلیفە "ئەبوو عەبباسی مەئموون" ئەنیستیتۆیەکی لە بەغدا بە ناوی "ماڵی ئەقڵ" دامەزراند. یەکەم شوێنەوارێک کە وەرگێڕدرایە سەر زمانی عەرەبی، کتێبی ئەستێرەناس "فیتۆ لێمایس" بوو بە ناوی "سیستەمی گەورە" کە لەودا باسی ئەوە کراوە کە چۆن خۆر و مانگ و ئەستێرەکانی دیکە بە دەوری عەرزدا دەخولێنەوە، ئەم کتێبە لە ماوەی ٥٠٠ ساڵدا سەرچاوەی باوەڕ پێکراوی ئەستێرەناسەکان بوو. لوتەکەی سەردەمی زێڕین لە نێوان سەدەکانی ٩ و ١٠ دا بوو کە زانا هەرەگەورەکانی سەدەم وەک "ئەبو عەلی حەسەن" ناسراو بە "ئیبن هەیسەم"، "ئەبو رەیحانی بیرونی" و "ئەبو عەلی سینا" سەریان هەڵدا.

- "ئبنە هەیسەم" ساڵی ٩٦٥ لە عێراق لە دایک بوو، بە هۆی لێکۆڵینەوە لە پێوەندی نێوان رووناکایی و بینایی چاو، بەردی بناغەی بۆ چاوپزشکی دانا. بە پێی قسەی دوکتۆر "داڤید

لیندبەرگ" لە زانستگای "ڤیسکۆسین" ئیبنەهەیسەم لە پلەی زانایانی وەک "ئەرەشمیدۆس"، "کێپلێرس" و "نیۆتۆن"دا دادەنرێ.

ـ ماتماتیک زان، ئەستێرەناس و جوگرافی زان "ئەبو رەیحانی بیرونی" لە ساڵی **٩٧٣** لە ئوزبەکستانی ئێستا لە دایک بوو. **١٤٦** پەرتووک کە سەرجەم **١٣** هەزار لاپەڕە دەبێ، لە پاش خۆی بەجێ هێشتووە. هەروەها لێکۆڵینەوەی کۆمەڵناسی و جۆگرافیانەی لەسەر وڵات هیندوستان کردووە.

ـ "ئیبنە سینا" لە بوخارای ئوزبەکستان لە ساڵی **٩٨١** لەدایک بوو. ناوبراو هەم فەیلوسۆف و هەمیش پزیشک بوو. فەرهەنگێکی پزشکی کە لە یەک میلیۆن وشە پێک هاتووە نووسیەوە. ئەم پەرتووکە هەتا سەدەی **١٦** لە رۆژئاوادا کەڵکی زانستی لێ وەردەگیرا.

ڕێنسانسی زانست:

...لە سەدەی **٩** هەتا سەدەی **١٢** شوێنەوارە زانستیەکان لە زمانی عەرەبی یەوە لە ئوروپا و بەتایبەتی لە ئسپانیا وەرگێڕدرانە سەر زمانی عبری و لاتین. دوکتور "کینگ" لە فرانکفۆرت دەڵێ: "ئاکامی ئەو وەرگێڕانانە لە زمانی عەرەبی یەوە بوو بە هۆی ئەوە کە زانست و بیر بە شێوەیەکی بەر بڵاو لە رۆژئاوادا ئاڵوگۆڕی بەسەردا بێ و دواتر کۆمەڵگای رۆژئاوا لە ژێر ئەو ئاڵوگۆڕانانەدا دەورەیەکی نوێی لە ژیاندا دەست پێکرد.

بەرەو هەڵدێر چوونی رۆژهەڵات:

بۆ چی پێشکەوتنی زانست بەو شێوەیە لە رۆژئاودا پەرەی گرت، لە رۆژهەڵاتدا پێش نەکەوت؟ بە پێی قسەکانی "سەبرا" لە زانستگای "هاروارد" لە راستی دا کەس وڵامێکی پڕ بە پێستی بۆ ئەم پرسیارە پێ

نیـیه و بـیروڕای جـیاواز هەیـە. هێـندێک پێـیان وایـە مەغـولەکان لـە ڕۆژهـەڵات لـە لایـەک و خـاچ پەرسـتان لـە ڕۆژئاوا لە لایەکی دیکەوە ئیمپـراتۆری ئیسـلامیان لـە سـەدەی ١٢دا بـەرەو هەڵـدێر بـرد. مەسیحیەکان ئیسپانیایان لـە دەست موسڵمانەکان دەرهێنا و هـەر بـە هـۆیەوە کتێبخانە گـەورەکانی "کـۆردۆبا" و "تۆلیدۆ" کـە پڕ بـوون لـە پەرتووکـی عـەرەبی کەوتـنە دەست ئەوان. ئەمە بوو بە هۆی ئەوەی کە ناوەنـدە زانسـتیە ئیسـلامیەکان لـە یـەک دەبـبڕێن و هـەروەها پێوەندی ئیسلام لەگەڵ ڕۆژئاوا بپچڕێ...

لـە کاتـێکدا لـە ڕۆژئـاو زانسـت گەیشـتبووە پلەیەک کە بۆ خۆی، خۆی فینانسـە دەکـرد و بە هۆی تکنیکی نوێ وەک مەکینەی هەڵم لە هەموو لایەکـەوە پـارە بـۆ لای ناوەنـدە زانسـتیەکان رادەکێشـا. بـەڵام لـە ڕۆژهەڵاتـدا زانسـت پێویسـتی بە یارمەتی خەلیفە و سوڵتانەکان بوو کە ئەوانیش لە بیری شتی وادا نەبوون.

دوکـتور "ئەلـباس" لە زانستگای "بۆستۆن" دەڵێ: *"عوسمانییەکان کە لە سـەدەی ١٥دا کـە هەمـوو خاکـی عەرەبیان داگیـر کردبوو، تەنیا بێجگە لـەوەی داگیر کەرد و بیناسازکەی ئازا بوون، دەنا پیاوی عیلم و زانست نەبوون"...*

ئیسلام و شەڕی زانست:

هـاتنی وڵاتـانی ڕۆژئاوی کۆلۆنیالیست بە جارێک خەڵکی ڕۆژهەڵاتی وەخەبـەر هێـنا و بـە حەسـرەتەوەو چاویـان بڕیـبووە ئـەو هەمـوو پێشکەوتنە تکنیکی، ئابووری و نیزامییە کە ڕۆژئاوا وەدەستی هێنابوو. هێـندێک ریفۆرمخـوازی ڕۆژهـەڵاتی دەیانەویسـت لـە دامەزرانـدنی سیسـتەمی نوێـی پـەروەردە، زانسـت و تکنیکـی ڕۆژئاوایـی فێـری

موسڵمانەکان بکەن و لانی کەم ئەوەی رۆژئاوا لە رابردوو دا لەوانەوە بە میرات پێگەیشتبوو، بگەڕێننەوە بۆ رۆژهەڵات... بە پێی قسەی "بەکر" لە زانسگای "جۆرج تاون" هێندێک وڵاتی وەک مالایزیا، ئوردۆن و پاکستان قورسایەکی زۆریان خستە سەر فێربوونی زانست و تەنانەت لە وڵاتێکی کۆنەپارێزی وەک سعودیەدا تەواوی زانستە سروشتیەکان بە زمانی ئینگلیزی لە قوتانخانەکاندا دەگوترێتەوە. بەڵام بە پێی قسەی پرۆفسۆر "پەرویز هوود بۆی" لە ئیسلام ئاباد، نە تەنیا وڵاتانی ئیسلامی لە بوای زانست دا پێش نەکەوتوون بەڵکوو هەر لە جێگای خۆشیان ماونەتەوە. بە پێی لێکۆڵینەوەیەکی رەسمی کە ناوبراو لە کتێبێکدا بڵاوی کردووەتەوە موسڵمانەکان لە بواری زانستدا یەکجار لاواز و هەژارن. لە کاتێک دا ٥ لە سەدی حەشیمەتی دنیا موسڵمانن، بەڵام تەنیا کەمتر لە یەک لە سەدی لێکۆڵەرەوەکانی جیهان موسڵمانن. بە پێی قسەی "هوود بۆی" تەنیا ئیسرایل دوو بەرامبەری هەموو وڵاتانی ئیسلامی لێکۆڵەرەوەی هەیە. "هوودبۆی" زۆر هۆکاری کۆمەڵناسییانە و ئابووریانە لەم پێوەندیەدا دەستنیشان دەکا، بەڵام دەردی هەرە گەورە لەودا دەبینێ کە سەدان ساڵە موسڵمانەکان هەموو زانستێک لە قورئاندا دەبیننەوە. "هوود بۆی" دەڵێ: *"ئەو باوەڕەی کە هەموو زانستێک لە قورئانەوە سەرچاوە دەگرێ، وای کردووە کە موسڵمانەکان بیری نوێ، ئانالیز، رەخنەگرتن و دۆزینەوەی شتی نوێ وەپشت گوێ بخەن و لەڕاستی دا تواناى پێشوەچوون لە نێو ئەواندا بمرێ."* "برۆنۆ گیدرۆنی" کە فیزیک زانی دانیشتووی پاریسە و بۆ خۆشی موسڵمانە دەڵێ: *"موسڵمانە توندڕەو پاشوەڕۆکان، تەنیا لە بەر ئەوەی زانست بە هی رۆژئاوا دەزانن، دووری لێ دەکەن و بەلایدا ناڕۆن."* هوود بۆی دەڵێ: *"موسڵمانی وا هەیە دەڵێ ئاوا کاتێک لە ئۆکسیژن و هیدرۆژن پێکهاتووە کە خودا بیهەوێ، دەنا پێک نایە"* ...

زانست شتێکی نێونەتەوەیی یە، زۆربەی هەرە زۆری لێکۆڵەرەوەکانی دونیا لەسەر ئەو باوەڕەن کە زانست هیچ بەستراوەییەکی ئیتنیکی، مەزهەبی و نەتەوەیی نییە. تەنیا دونیایەک هەیە، پرسیار و وەڵام لە سەر ئەم دونیایەش لە پرۆسەیەکی درێژ خایەندا بە لە پەردەنەمانی گومانەکان روون و ئاشکرا دەبن. زانست شتێکی نێونەتەوەیی یە و لە بنەڕەتدا شتێک بە ناوی زانستی ئیسلامی بوونی نییە.

تێبینی:

ئەم وەرگێڕانە لە گۆڤاری "کوردستانی ئیمڕۆ" ژمارە ١٦ بڵاوکراوەتەوە.

* * *

زەکی لائیدی، لێکۆڵەرەوەی فەرانسایی

جیڤانۆکە کۆنەکان، شەڕەنوێەکان

چۆن لە گەڵ دوژمنێک شەڕ بکرێ کە خۆی خزاندووەتە نێو تۆڕەکانمان و لە دەوروبەرماندا لە هاتوچۆدایە؛ چۆن دەکرێ لەگەڵ قاچاخفرۆشی نارکۆتیکا بەربەرەکانی بکرێ کە لە هەمانکاتدا قاچاخفرۆشی پەنابەریش دەکا؛ «زەکی لائیدی» لێکۆڵەرەوەی فەرانسایی لەو باوەڕەدایە کە ئیمڕۆ جیهان لە بەرانبەری زۆر جۆری شەڕی نوێدا راوەستاوە کە ناکرێ بە شێوەی جەکداری بەربەرەکانیان لەگەڵ بکرێ.

هەر لە کەوتنەخوارەوەی یەکەم بۆمبە ئامریکاییەکان لە ئەفغانستان، بیرورای گشتی جیهانی یەکدەس و یەکدەنگ نەبووە. کەس لەوە سەری سوڕ نامێنێ کە بۆچی دەوڵەتێکی زلهێزی وەک ئامریکا لە پاش ١١ی سێپتێمبەر دژکردەوەی وا لەخۆی نیشان دەداو هەڵوێستێکی وا

هێرشکەرانە دەگرێتە بەر، لە لایەکی دیکەشەوە کەس نابێ خەیاڵی ئەوەبکا کە ئەم بۆمبارانەی ئامریکا دەتوانێ کێشەیەک چارەسەر بکا. شەڕە گەورە و خوێناوییەکان لە ڕابردوودا دەیانتوانی ڕێگایەک بۆ چارەسەری کێشەکانی دنیا ببینەوە بەڵام لە پاش ١١ی سێپتێمبەر کێشە و پێچەڵپێچی شەڕ لە گەڵ ئەوەی مافی ڕەوای دژەهێرش جارێکی دیکە لە جێگای خۆی دەمێنێ، زیاتر دەردەکەوێ.

بە بێ ئەوەی پێشبینی بکەین کە لە پاش ئەم شەڕە چ دەقەومێ، هەر لە ئێستاوە دەتوانین دوو دەرس لەم قەیرانە کە هەتا ئێستا زنجیرە دژکردەوەیەکی جۆراوجۆری لە پاش خۆی بە جێهێشتووە، وەربگرین:

یەکەم: ڕووداوی ١١ی سێپتێمبەر وەک تاوانێک لە بەرانبەر نەزمی جیهانیدا چۆن دەکرێ لێکبدرێتەوەو چ مانایەک دەبەخشێ؟

دووەم: ئەوەی کە زۆر کەس لەوماوەیەدا وەک کێشەو لێکهەڵبەزینەوەی نێوان شارستانییەتەکان واتە کێشەی نێوان ئیسلام و ڕۆژئاوا تێی تێگەیشتوون چییەو چۆن پێناسە دەکرێ؟

ئەوەی دەگەڕێتەوە سەر خاڵی یەکەم ئەوەیە کە ڕووداوی ١١ی سێپتێمبەر بە ڕوونی دەریخست کە ئەو نەزمە جیهانییەی کە لە نۆڤەمبەری ساڵی ١٩٨٩ لە پاش ڕووخانی دیواری بەرلین هاتبووە کایەوە، گەیشتووەتە خاڵی کۆتایی. لە دەسپێکی ئەو قۆناخەداو بە تایبەتی لە پاش شەڕی کوییەت، مەزەندەی ئەوە دەکرا کە لە سەر وێرانەکانی یەکیەتی سۆڤیەتی تێکڕووخاو، نەزمێکی نوێی جیهانی دابمەرزێ. بەڵام ڕووداوی ترسناکی ١١ی سێپتێمبەر کە بە هۆی کەسانێکی نەبەستراوە بە دەوڵەتێکەوە قەوما، نیشانیدا کە ئەو مەزەندانە هەڵە بوونەو پێویستەسەرلەنوێ بە خۆماندا بچینەوە. هەرلەئێستاوە، ئێمە نابێ لەوە زیاتر باسی سیستەمێکی نێونەتەوەیی بکەین، بەڵکوو دەبێ باسی نەزمێکی نوێی سیستەمی کۆمەڵایەتی جیهانی بکەین. لەم

سیستەمە نوێیەدا دەبێ وێرای دەوڵەتە نەتەوەییەکان، بازار و هەروەها ئاکتۆرە غەیرەدەوڵەتییە کۆمەڵایەتییەکان بەشدار بن. ئیمڕۆ پێوەندی نێوان ئاکتۆرە نادەولەتییە کۆمەڵایەتییەکان ڕۆژ لە گەڵ ڕۆژ زیاتر گرژ و شەڕانیتر دەبێ.[...]

ئامریکا دەیهەوێ لە دژی ناوەندی کۆکردنەوەی داهاتی تیرۆریزمی ئیسلامی خەبات بکا، بەڵام لە یەکەم لیستەی ڕەشێکدا کە بڵاوی کردووەتەوە، ناوێک لە چکۆڵەترین ناوەندی ماڵیی سعوودی نەبراوە. عەربستانی سعوودییەک کە دۆستی هەرەبەوەفای ئامریکا لە دنیای عەرەبە و هەروەها نزیکترین وڵاتیشە بە تۆڕی بینلادین. ئاکتۆرەکانی بازاڕ ڕەنگە ئامادە بن لە خەباتی دژی تیرۆریستیدا بەشدار بن بەڵام لە هەمانکاتیشدا لە بەرانبەر هەر چەشنە کراوەیەکی بەبێ قەیدو شەرتدا دوودڵی نیشان دەدەن. تۆڕی تیرۆریزم بەوشێوەیە قین و بێزارییەکانی خۆی بە سەر ئامریکادا هەڵرشت و لەو ئیمکاناتەی بازاڕ و دیمۆکراسی پێکیهێناوە، کەڵکی خرابی وەرگرت. ئەوەی کە بۆ ئامریکا زۆرتر تراژیدیایە، ئەوەیە کە هەتا ئێستا وابیر دەکرایەوە کە کلیلی چارەسەرییەکانی جیهان لە لای "بازاڕی دیمۆکراتیکە" بەڵام لە هەمانکاتدا ئەوە لەبیرکرابوو کە دوژمن راست دەتوانێ کەڵکی خراپ هەم لە بازاڕ و هەم لە دیمۆکراسی وەربگرێ. لە سیستەمێکی کۆمەڵایەتی کە ئیمڕۆ جیهان خۆی تێدا دەبینێتەوە، ئاکتۆرەکان کە لە هەمانکاتدا کە پێ لەسەر هاوکاری دادەگرن، لە هەمانکاتیشدا خسڵەتی " کانیبالیسم" (ئینسانخۆری) یان هەیەو هەربۆیە پێوەندییە نێونەتەوەییەکان ڕۆژ لەگەڵ ڕۆژ زیاتر تێکەڵ پێکەڵ و بێ چوارچێوەتر دەبن. لە خەباتی دژی تیرۆریزمدا دەوڵەتە هەرە زلهێزەکان لە بەرانبەر دەوڵەتە هەرە هەژارەکاندا ڕاوەستاون، بەڵام لە هەمانکاتدا خسڵەتی عەشیری و دواکەوتوانەی ترادیسێۆنی کە وێدەچوو لە گەڵ لۆژیکی

"فینانس ترانکسیۆنە" دوو ڕووەکاندا یەکانگیر بووبن، ئەوە ئیمڕۆ لە هەمبەری یەکتری ڕاوەستاون، واتە ستروکتورە بەهێزەکان لە هەمبەر ستروکتورە گەڕۆک و لاوازەکاندا. ئەمە لە ڕاستیدا بە هیچ جۆرێک بە مانای جیهاد لە دژی McWorld نیە، بەڵکوو جیهادە لە نێوەوەی McWorld .

ئیمڕۆ ڕەهەندی نوێی کۆمەڵایەتی نێونەتەوەیی بە هۆی پێشینەی "تیرۆریزمی ئیسلامی" خەریکە بە دوو بەرە دابەش بکرێ. بەڵام ڕوون و ئاشکرایەو لە کەس شاراوە نیە، ئەوەی کە دەبینرێ تەنیا هەوڵێکە بۆ شاردنەوەی ئەو هەموو تاوان و جەریمەیەی کە ئیمڕۆ لە ئارا دایە. ئەو جۆرە شەڕانەی کە ڕەنگە لە داهاتوودا، بێنە گۆڕێ، بریتی دەبن لە کێشە لە سەر نارکۆتیک، پەنابەری غەیرەقانوونی و هەروەها کێشە لە سەر ژینگە. تایبەتمەندییەکانی ئەم شەڕە نوێیانەش هەروەک ئەم شەڕەی ئێستایە(شەڕی دژی تیرۆریزم)، یانێ نەدەکرێ دژکردەوە نیشان نەدەی، تەنانەت ئەگەر بە چەکیش بووە، نە بە شەڕیش هیچکام لە کێشەکان چارەسەردەبن.

ئێمە وردەوردە هەوڵدەدەین باشتر لە جیهانێک تێبگەین کە لەودا بەردەفرۆشی قاچاخفرۆشی نارکۆتیک خەریکە لە گەڵ ئەو پەنابەرانەی کە لەدەس بەدبەختی و چارەڕەشییەوە هەڵدێن و بە تەمای ژیانێکی خۆش ڕوو لە دەرەوەی وڵات دەکەن، گرێ بدرێن. بەلەمەکانی پڕ لە پەنابەری مەراکیشی کە لە لایەن هێزەکانی دەریایی سپانیاوە، تەقەیان لێدەکرێ، دەکرێ وەک سەرەتای دەسپێکی "شەڕی پەنابەر" لە داهاتوودا بژمێردرێ.

ئاکامەکانی بارودۆخی ئیمڕۆیی دەبێتە هۆی ئەوەی جیاوازی نێوان باکوورو باشووری جیهان وەک گرینگترین مەسەلەی نێونەتەوەیی زیاتر قووڵتر بێتەوە. گرفتی پڕکردنەوەی ئەم قووڵاییە پڕمەترسییەی

جـیهان یەکلایەنـە ناکەوێـتە ئەسـتۆی لایـەک، بەڵـکوو وەک یـەک دەکەوێـتە سەرشـانی باکـووری ئێگۆیسـت و تەنـیا لـەبیری خۆدابـوو هـەروەها باشـوورێک کـە ڕێبەرەکانی زێدەلەحەد چاوچنۆک و تەماح بـازن. لە باروودۆخێکی ئاوەهادا دەبێ سیلەی هیوادارییەکان بەرەولای ڕەهەنـدی باشـی ئـەم کەوانەیـەی خوارەوەڕابکێشـرێ. واتـە یەکـەم چارەسـەری کێشـەی فەلەسـتین و ڕازی کـردنی عەرەبـەکان. دووەم: میزانکـردنی ئابـووری جـیهانی و کەمکـردنەوەی ناهاوتاییەکان. سێهەم: هەوڵـدانی زیاتـرو بەخۆداچـوونەوەی دەوڵـەتەکان لە پاراستنی ئەمن و ئاسایشدا.

ئەڵـبەت نابێ لەبیر بکەین کە دارشتنی ئەم جۆرە پلان و گەڵاڵە گشتی یانـە ئەوپەڕی ساویلکەیشی پێوەدیارە. ئەو هێزانەی کە لەم پێوەندییەدا دەبێ بخـرێنە ژێـر کۆنتـرۆڵ، لـە هەمانکاتـدا پـێکەوە یـەکجار نەسـاز و پێچەڵپێچن و ئەمەش چارەسەری کێشەکان زۆر زەحمەت دەکا. بەڵام ئـەوەی کـە لـە باشـترین حاڵـەتدا دەکـرێ بکرێ ئەوەیە کە هەل بەفیڕۆ نـەدرێ و هـەتا دەکـرێ قازانجـی وەخـت بکـرێ، ئەگەر ناکرێ کۆمەڵە کەنـداو سـاز بکـرێ، ئـەوە هـەوڵ بـدرێ چـۆمەکان سـاز بکـرێ، ئـەو چـۆمانەی کـە کۆنترۆڵـیان لـە دەسـتی خـۆماندا بـێ. هـەر لەبەر ئەمەشە زۆر گـرینگە کـە لەلایـەن ئامـریکاوە سیاسـەتی گـوێ نـەدان و لـەدژ دەرکـەوتنی رێکخـراوی نەتەوەیکگـرتووەکان بـە لاوە بنـرێ، نـەزم و یاسـایەکی باشـتر لـە پـێوەندی لـە گـەڵ بازرگـانی جیهانیدا دابمەزرێ و هـەروەها یارمـەتی بـدرێ کـە درووسـتبوونی یەکـیەتی ئـوروپا بگاتـە چڵـەپۆپەو تـەواو بـوون. لـە ڕاستیدا ئەرکی بەپەلە ئەوە نیە کە نەزمێکی نوێی جیهانی سەرلەنوێ دابرێژرێتەوە، بەڵکوو ئەوە گرینگە کە لانیکەم بتوانرێ کێ بە کێ و بشێویەکان بخرێنە ژێر کۆنترۆڵ.

تەنیا قسەی زل زل بەس نیە، ئەگەر هاتباو کۆمەڵگای جیهانی لەم قەیرانەی ئیمڕۆ دەرسی وەرگرتبا، ئەوا دەبوا پێش هەموو شتێک هەوڵ بدرابا کە ئامریکا جارێکی دیکە بگەڕێتەوە سەر هاوکارییەهەمەلایەنەکان لە گەڵ بەشەکانی دیکەی دنیا و بە ڕاستی و لێبڕاوانە بۆ بنەبڕ کردنی تیرۆریزم هەوڵ بدا. لە ڕاستیدا لەم دوو مەیدانەدا هیچ کارێک نەکراوە.

ئەوەی دەگەڕێتەوە سەر دەرس لێوەرگرتن لە خاڵی ژمارە دوو واتە کێشەی نێوان شارستانییەتەکان، پێش لە هەموو شتێک بالەوەوە دەسپێبکەم کە هەر دوو بۆچوون لە سەر ئیسلام لە لایەک ساویلکانە و لە لایەکی دیکە بە پەلە و توندڕەوانەیە کە لە خراپ تێگەیشتن کولتوریانەوە سەرچاوە دەگرێ، بەرپەرچ بدەمەوە، واتە چ ئەوەی کە دەڵێ ئیسلام لە بنەڕەتدا دینێکی باشە بەڵام بە لاڕێدا براوەو چەواشە کراوە، چ ئەوەش کە دەڵێ نەخێر ئیسلام هەر لە هەوەڵەوە لە گەڵ کولتوری توندو تیژە و شەڕ لە دایک بووە. ئێمە زۆر باش دەزانین کە لە ڕاستیدا ئیسلام هەروەک دینەکانی دیکە زۆر باش دەتوانێ خۆی تێکەڵ بە سیاسەت بکاو بۆ مەبەست و ئامانجی سیاسی کەڵکی لێوەرگیرێ. بەڵام هەروەها ئەمەش ڕاستەو نابێ وەپشت گوێی بخەین کە هەر ئیمڕۆ ڕادیکاڵترین و کۆنەپارێزترین هێزە ئیسلامییەکان خەریکە بە لاوە بنرێن (نموونەی ئێران نیشانی داوە کە ڕێگەو شوێنی ڕادیکاڵەکان قایم و بتەو نیە، بەڵکوو لەرزۆکە، هەتاکوو دام و دەزگای دەوڵەتی و قانوونی زیاتر جێگەی خۆیان بتەوتر بکەن، ڕادیکاڵەکان زیاتر وەلا دەنرێن).

بەڵام بۆچوونی پێچەوانەش واتە ئەوەی کە ڕادیکاڵیزمی ئیسلامی لە گەڵ گرووپێکی چکۆڵە پێناسە دەکا کە دەیهەوێ بە زۆر و زۆرداری بیروڕاکانی خۆیان بە سەر زۆرایەتی موسڵمانەکاندا بسەپێنن، هەڵەیەو

لە ڕاستیدا لە تێگەیشتنێکی وشکی ڕۆژهەڵاتناسییەوە سەرچاوە دەگرێ. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ڕادیکاڵیزمی ئیسلامی زۆر نزیکایەتی لە گەڵ ئەو بزووتنەوانە بە هەبوونی خسڵەتی دیکتاتۆریانە هەیە، کە بنکەی کۆمەڵایەتییان لە نێو خەڵکی فەقیرو هەژار بە هەبوونی بایەخە پاشوەڕۆکان هەیەو بە دانی وادەو بەڵینی ژیانێکی خۆشتر سەرنجی لێشاوی خەڵکی بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن.

بنکەی کۆمەڵایەتی ڕادیکاڵیزمی ئیسلامی لە نێو خەڵکی هەژارو فەقیردا پێ بە پێی شکان و سەرنەکەوتنی سیاسەتی نێوخۆی ڕژیمە عەرەبەکان ڕۆژ لە گەڵ ڕۆژ بە هێزتر دەبێ. ڕێگەچارەش بۆ ئەم پێشوەچوونە لە نێو وڵاتانی ئیسلامیدا ئەوە بووە کە لە باتی پاراستنی مافی هاوڵاتییەتی خەڵک، خودی ڕژیمەکان ئیسلامیتر بوونە. ئەمەش وەک وەڵامێک لە سەرەوە بۆ ڕەوتی بە هێزبوونی ڕادیکاڵیزمی ئیسلامی لە ژێرەوە واتە لە نێو خەڵکییەوە بووە. لەم پێوەندییەدا باری خراپی گوزەرانی خەڵکی و نەبوونی ئاسایشی کۆمەڵایەتی لە بەهێز کردنی فۆندەمەنتالیزمی ئیسلامییدا نەخشی زۆر گرینگ دەگێرێ. بیری ئەوەی کە موسڵمانەکان لە ڕابردوودا خاوەنی شارستانیەتێکی وا بەهێز بوون کە لە گەڵ شارستانییەتی ڕۆژئاوادا لە بەربەرەکانیدا بووەو تەنانەت ڕۆژئاواشیان خستبووە ژێر شوێنەواری خۆیان، بیرێکی ناوەندییە لە نێو بیرمەندانی ئیسلامیدا. ئەگەر ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لە ماوەی زیاتر لە هەزار ساڵدا نەپارێزرابایە، ئەوە بێگومان ئیسلام نەیدەتوانی ببێتە خاوەنی هێزێکی وا میغناتیسی بۆ ڕاکێشانی خەڵک.

بێگومان هەر ئەم خۆبەستنەوە بە ڕابردوو لە لایەن موسڵمانەکانەوە نەبووایە ئەوە ئاورێکیان وە سەر بارودۆخی ئێستایان دەداو لە باری گوزەرانی خراپی کۆمەڵایەتی ڕزگاریان دەبوو. هەروەها دەکرێ بگوترێ کە ڕەنگە ناسیۆنالیزم بیتوانیبایە ئەم بیرکردنەوەیەی لە بیر و

زەینی موسڵمانەکان دەرهاویشتبا. بۆ نموونە لا باکووری ئافریقا، ناسیۆنالیزم کەوتبووە ژێر کارکردوو شوێنەواری کەمالیزمی تورکی، لە کاتێکدا خودی کەمالیزم بنکەو بساتی ئیمپراتۆری موسڵمانی خەلیفەکانی لە بەین بردبوو، بەڵام قەد پێداچوونەوەیەکی مێژوویی بە سەر ئەو بیر و بۆچوونەدا نەکراو لە ڕاستیدا ڕابردوو لە لای موسڵمانەکان وەک نەخشی سەر بەردی لێهاتووەو لە نێو نەچووە.

لە باروودۆخێکی وەهادا، ئیسلامییەکان ڕێگایەکی چەواشەی سیاسی پیشانی موسڵمانەکان دەدەن. ئەوان برایانی دینی خۆیان هان دەدەن کە گەورەیی و شکۆی ڕابردوو بە گەڕانەوە بۆ پاشوەڕۆیی و ترادیسیۆن جارێکی دیکە وەدەس بخەنەوە. شکان و بەمەبەست نەگەیشتنی دەوڵەتە نەتەوەییە ئیسلامییەکان لە[سیاسەتدا] لەو بەشەی جیهاندا لە ڕاستیدا دەرکەی بۆ گەڕانەوە بۆ سەر بیر و بۆچوونە ئیسلامیستییەکان لە سەر پشت ختووە. شەڕی پێشووی ئەفغانستان واتە شەڕ لە دژی سۆڤیەت لە دوو بارەوە گرینگیەکی یەکجار زۆری لە سەر ئیسلامیستەکان دانا. لە لایەکەوە ئەو وزەو توانایەی خستە بەر ئیسلامیستییەکان کە ئەوان دەتوانن بە سەر نوێنەرێکی ڕۆژئاوا وەک سۆڤیەتدا زاڵ بن، لە لایەکی دیکەشەوە تێکرووخانی خودی سۆڤیەت بە جۆرێک لەرزۆکی و پابەرجانەبوونی دەوڵەتە نەتەوەیەکانی خستە ڕوو.

بەڵام وشیار بوونەوەی ئیسلامی لە خۆیدا تووشی گەلێک کەند و کۆسپ هاتووە، وەک ئەوە کە ناتوانێ و لە توانایدا نیە گەڵاڵەیەکی پێشکەوتووی ئیسلامی لە بەرنامەکانی خۆیدا بگونجێنێ و هەمیشە و بەردەوام هەوڵ دەدا، خەڵکی دیکەو بەرانبەرەکانی خۆی وەک دنیای ڕۆژئاواو ئیسرائیل یان هەدووک پێکەوە، بە شەیتانیان بچوێنێ و خەتی ڕەشیان بە سەردا بکێشێ. نەبوونی مافی هاووڵاتیەتی لە جیهانی

ئیسلامەتیدا بووەتە هۆی ئەوەی ڕۆژلەگەڵ ڕۆژ نەخۆشی بێ هۆیەتی پەرە بگرێ. ئەمە لە خۆیدا پارادۆکسێکی زۆر سەیرە کە هاوکات لە گەڵ پەرەگرتنی ڕادیکاڵیزمی ئیسلامی لە زۆربەی وڵاتانی ئیسلامیدا کەس مافی ئەوەی نیە باس و مناقشە لە سەر ئیسلام بکا و ئیسلام ناکەوێتە بەر ڕووانینێکی ڕخنەگرانە. ئەڵبەت دەبێ لەم پێوەندییەدا ئێران هەڵاوێژرێ، چونکە ئەو جۆرە باس و خواسانە لەوێ هەیە. (کەوایە زۆر سەیر نیە کە لەندەن بووەتە پێتەختی موسڵمانەکان).

جیهانی ئیسلام بە تەنێ نیە کە هەموو بەدبەختی و چارەڕەشییە مێژووییەکانی خۆی بخاتە ئەستۆی لایەنی دیکە، بەڵام بە نەبوونی باس و مناقشەیەکی ڕەسمی لە سەر ئەم بابەتە، بووەتە هۆی ئەوە کە هەموو بەدبەختییەکانی جیهانی ئیسلام یەک لایەنە بخرێتە ئەستۆی ڕۆژئاوا.

لێرەدایە کە دمەڵ و کوانی فەلەستین مانای ڕاستەقینەی خۆی وەدەس دێنێ. هیچ شک و گومانێک لەوەدا نیە کە ڕۆژ لەگەڵ ڕۆژ زیاتر ئامریکا هاوپەیمانییەتی لە گەڵ ئیسرائیل دەکا، ئەڵبەت بێجگە لە هەوڵەکانی کلینتۆن سەرەڕای زەخت و تەوژمەکانی کۆنگرێس نەبێ، کە دەیەویست هەڵەو چەوتییەکانی ئامریکا ڕاست بکاتەوە. هەر ئەم پشتیوانی و هاوپەیمانەتی ئامریکا لە گەڵ ئیسرائیلە کە هەستی موسڵمانەکانی بریندار کردووە. بەڵام ئەگەر بێتو ئیسلامیزم لە گەڵ کێشەی فەلەستین هاومانا بکرێ هەڵەیەو بەڵکوو ناکرێ ئەو قەیرانە قووڵەی کە سەرتاپای جیهانی ئیسلامی داگرتووە تەنیا لە هەبوونی هۆکارێکی تاک و تەرادا لێکبدرێتەوە.سروشتییە کە دیتنەوەی چارەسەرییەک بۆ کێشەی فەلەستین دەتوانێ زۆر قازانجی سیاسی بۆ ئامریکا بەدواوەبێ، بەڵام کێشەی جیهانی ئیسلام زۆر لەوە قووڵترە کە تەنیا بە کێشەی فەلەستینەوە ببەسرێتەوە. کێشەی ئیسلام بەرلە هەموو

شتێک کێشەیەکی خۆماڵی جیهانی ئیسلامەو بەڵکوو کێشەو لێکهەڵبەزینەوەی نێوان شارستانییەتەکان نیە. بەڵام ئەمە لە خۆیدا هەروا ئاسان نیەو دەبێ باکووری جیهان لەم کێشەیە بە ڕادەی پێویست خوی بە بەرپرسیار بزانێ.

سەرچاوە:

ڕۆژنامەی Dagensnyheter لاپەڕەی ئەدەبی

تێبینی:

جیڤانۆک: ئەفسانە(بە زۆری لە کرمانجی سەروودا بە کار دەبرێ)

* * *

Carl Rudbeck
سەرنووسەری گۆڤاری Timbros

ئیسلام و لیبرالیزم

لـه نـەكاو ئیسـلام كەوتـووەتە بـەر نووكـی تیـژی هێرشـەكان. دەنگـە نارازییەكان لـە هەموو لایەكی جیهانەوە بەرز دەبنەوە كە رووداوەكانی نیۆیۆرک و واشینگتۆن [١١ی سێپتەمبر] بخەنـە ئەستۆی دینێكەوە كە گـۆیا تـێكەڵاوی لەگـەڵ تێرۆر و تـووند و تیـژی زۆرتـرە لـە دینـەكانی دیكـە. هەوڵـەكە ئەوەیـە كـە تـێكڕای موسـڵمانەكان لەبـەر خاتـری كـردەوەی كۆمەڵـێكی یـەكگجار فەناتـیک و تـووندڕەوەی ئیسـلامی تاوانبار بكـەن، كە لـە راستی دا ئـەو كـردەوە هیچ پێوەندیەكـی لەگەڵ مـیلونانن موسڵـمانی دیكـە ىنـیە. لـە بار وو دۆخێكی وەهادا پێوەیستە لێكۆڵـینەوەیەكی هەمـە لایەنـەی ترادسـیۆنی لـە سـەر ئیسـلام بكـرێ و بزاندرێ ئایـا بەڕاسـت ئیسـلام چـیە و لەسـەر چ بنەمایەک راوەستاوە، لێكۆڵینەوەیەک كە بێلایەنانە و دوور لە قین و مەبەستی لەپێشدا دیاری

کـراو ئـەنجام بـدرێ. لێکۆڵـینەوە گـەورە و پڕبایەخەکـەی پرۆفیسـۆر Michael cooks کە لە کتێبی " Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought" بـــڵاو کـــراوەتەوە، دەتـــوانێ لـــەم بارەیـــەوە یارمەتیدەرێکی باش بێ. سەربردەی لێکۆڵـینەوە لە تێزێکی ئیسلامی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شەش، ئەو کاتەی کە ئەم ئایەتە بۆ محەممەدی پێخەمـبەر هاتـە خـوارەوە و دوایـش لـە سـوورەی سـێ دا نووسـرا *[خەڵکێک کە کاری چاکە دەکەنە پێشەی خۆیان، لە خراپە و ناپەسەند دوورەپەرێـز دەبـن و بـاوەش بـۆ کـاری شایسـتە و پەسـند ئاوەڵـە دەکـەن...]* ئایەتـەکانی نێو کتێبی پیرۆزی ئیسلام لە ماوەی هەزار تا هـەزار و پێنپسەد ساڵدا لە لایەن زۆر کەسانەوە تەفسیر و لێکدانەوەیان لە سەر کراوە، کە بێگومان ئایەتوڵا خومەینی دوایین لێکدەرەوە نەبوو. فوندامەنتالیسـتەکان لـە زۆر وڵاتی ئیسـلامیدا رێـنوێنی و دەسـتووراتی قورئانـیان لـە نـێو سیسـتەمی قەزایـدا گـونجاندووە. تاڵـەبانەکان لـە ئەفغانسـتان چـەن ساڵـێک لەمەوبەر دامەزراوەیەکی نوێیان کردەوە کە ئەرکیان بـڵاو کـردنەوەی "چاکـە" و پـێش گـرتن بـە "خـراپە" بـوو. لـە عەرەبسـتانی سعوودیە دا ئەنستیتۆیەکی دەوڵەتی دامەزراوە کە ئەرکی بڵاو کردنەوەی "چاکە" و بەربەرەکانە لەگەڵ "خراپە"یە.

ئـــەو ئایەتانـــەی کـــە لـــە لایـــەن "کـــوک"ەوە وەک بـــنەمایەک بـــۆ لێکۆڵـینەوەکەی هەڵبژێردراون، زۆر روون و ئاشکران. هەمووی ئێمەلە دژی خراپە و خـوازیاری چاکـەین. بـەڵام ئایـا بـە ڕاسـتی کاتێک ئێمە خـراپەیەک دەبیـنین چ ئەرکێک دەکەوێتە سەر شانی ئێمە و ئێمە وەک تـاک دەبـێ چ دژکـردەوەیەک لـە خـۆمان نیشـان بـدەین؟ ئایـا ئەمـە دەکەوەێتە سـەر شـانی دەوڵەت یان بەرپرسیاران و یان دەکەوێتە سەر شـانی تـاک کـە لـە دژی کاری ناپەسند و خراپە و هەڵە تێبکۆشێ؟ لەم پـێوەندیەدا بەتایبەتی لەگـەڵ خاڵـی ئاماژە پێکراوەدا، جیاوازیەکی زۆر

لە زۆر بوارەوە لە نێوان ئیسلام و مەسیحیەتدا هەیە. لە ئیسلام دا وەک چۆن لە لایەن زۆر دین ناس و ڕێبەرانی ئاینیەوە لێکدراوەتەوە، خودا ئەرکی ئاماژەپێکراوی خستووەتە ئەستۆی هەر موسڵمانێک کە بە باشترین شێوە جێبەجێی بکەن. فەیلەسۆف و دینناسی گەورەی ئیسلامی، ئیمامی غەزالی کە لە سەرەتای سەدەی ١١دا کۆچی دوای کرد نوێنەری جۆرە بیرێکی ئەوتۆی دەکرد... لێرەدا ئەرکێکی گەورەی ئێحلاقی دەکەوێتە سەر شانی هەر موسڵمانێک کە لە کاتی دیتنی شتێکدا کە بە پێچەوانەی دین ئەنجام بدرێ، هەڵوێست بگرێ و بە کردەوە خۆی لە کێشەکەوە هەڵقورتێنێ (ئەڵبەت لێرەدا جیاوازی لە نێوان دینناسەکاندا هەیە کە ئایا ژنیش هەمان ئەرکی دەکەوێتە سەر شان یان نە).

نموونەیەکی بەناوبانگ کە وەبیرهێنانەوەی لەم پێوەندیەدا پێویستە، چیرۆکی زێڕینگەرێکی خەڵکی "مەرو" لەساڵی ٧٤٨ کە لە بەرامبەر ئەبوو موسلیم (سەرۆکی ڕاپەڕینی سەکەوتووی عەبباسیەکان لە دژی ئەمارەتی دەسەڵاتداری ئەو دەم) ڕادەوەستێ و پێی دەڵێ: *"من بە ئەرکی سەر شانی خۆمی دەزانم کە لە دژی تۆ شەڕی جیهاد بکەم، بەڵام لەبەر ئەوەی هێز و دەسەڵاتی ئەوەم نیە کە ئەم شەڕە بە هۆی هێزی باسکەکانمەوە ئەنجام بدەم، ئەوا ئەم شەڕە بە زمان لەگەڵ تۆدا دەکەم."* ئەبو موسلیم بەم قسانە دەیری دەبێ و ئەم پێشەسازە کەلەڕەقە، نەچەماوەیە، هەر لەوەێ دەکوژێ، ئێستا گۆڕی ئەم کابرایە زیارەتەڵانە و سەدان ساڵە خەڵکی دەچنە زیارەت کردنی. ئەم بە سەرهاتە چکۆڵەیە بوو بە هۆی قووتبوونەوەی پرسیارێک کە شارەزایانی ئیسلامی بە سەدان ساڵە باس و مەناقشەی لەسەر دەکەن. ئەگەر ئێستا هەر موسڵمانێک بە ئەرکی سەر شانی خۆی دەزانێ کە لە بەرامبەر ناحەقیەکاندا لە دەسەڵاتداران وەڵام بخوازێ، ئەدی ئەمە

دەبێتە هۆی چ و چ دەبێ؟ ئایا چۆن دەکرێ بالانس و هاوتایەک لە پێوەندی لەگەڵ راپەڕاندنی ئەم ئەرکە کەسیەتیە و نەزمی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگایەکی قایم و جێگرتوودا ببیندرێتەوە؟ ئایا بۆ پێش گرتن لە هەرج و مەرج و بشێوی نابێ لە جێ بەجێ کردنی ئەم ئەرکەدا خوێ ببوێردرێ؟ وەڵامەکان هەروەک لێکدانەوەکان فرە و جۆرواجۆرن. هەتاکوو لە دامودەزگای سیاسی دەسەڵاتداریەتی نزیک بی ئەوە لێک دانەوەکان لەو چەشنەن کە نابێ تاک ئەرکە ئیخلاقیە کەسیەتیەکان راپەڕێنێ و دەبێ خۆی لێ ببوێرێ.

گومان لەوەدا نیە کە ڕێککەوتنێکی هەمەلایەنە لە سەر خاڵی ئاماژە پێکراو نابینرێ، بەڵام لە نێو ئیسلامدا جەرەیانێکی وا لە ئارادایە کە تاک هان دەدا کە لە دژی دام و دەزگای حکوومەتی ناحەق و دەسەڵاتداری خۆشنەویستوو ڕاپەڕێ.

مەسیحییەت بە پێچەوانە زۆرجاران ڕێبەرە ناحەقەکانی قبووڵ کردووەو لە ژێر فەرمانیدا ماوەتەوە. وەک باوە لە مەسیحییەتدا دەگوترێ." ئەمە قامچییەکە دەبێ مرۆڤە داماوەکان ژانەکەی بچێژن".

زۆرکەم لە فیلەسۆفان و دینناسە مەسیحییەکان وەک ئیمامی غەزالی تاکیان هان داوە کە لێپرسینەوە لە دەسەڵاتدارە سەرەڕۆکان بکەن و ئەگەر هاتوو خۆیان نەگۆڕی و یارمەتی چارەسەرکردنی وەزعی ئاڵۆزیان نەکرد، ئەوە بە هەر ئامرازێکی مومکین هەوڵ بدرێ ڕاست بکرێنەوە. ڕاپەڕین و سەرهەڵدانە بەرحەقەکان لە کتێبی پیرۆزی موسڵمانەکاندا یان لانیکەم لە کتێبە لێکدانەوە ئائینییەکاندا مۆری سەلماندنیان لە سەر دانراوەو پەسەند کراون.

چۆن مرۆڤ دەتوانێ لەگەڵ خراپە و ناپەسەندییەکان بەربەرەکانی بکا، پرسیارێک بوو کە بوو بە هۆی باس و مناقشە لە لای زانایانی ئایینی لە سەدەکانی نێوەڕاست لە ئوروپا. زانایان ئەم ئەرکەیان بە سەر زۆر

کاتێگۆری چکۆڵـه چکۆڵـه کـه هـەر کامەیان وەڵامی تایبەت بە خۆی دەویست، دابـەش کردبوو کە کووک لە کتێبەکەیدا ئاماژە بە هەموویان دەکا. زۆر بە شێوەیەکی گشتی جێبەجێ کردنی ئەم ئەرکە بە سەر سێ شـێوەدا دابەشـکراوە:یەکـەم؛ هێـزی باسـک دووەم؛ زمـان وسـێهەم دڵ. واتـە مـرۆڤ بـۆ پێشگرتن لە کاری خراپەو ناپەسەند دەیتوانی لە زۆر و لـێدان و بـرین یـان لـە زمـان و قسـەو ڕخنەگرتن (سەرکۆنە بە دەم) یان بێزلێکـردنەوەو مەحکوومکـردن لـە دڵ و دەروونـدا کەڵـک وەرگـرێ. بەشـێک لـە زانایـان لـە سـەر ئـەو بـاوەڕە بـوون کـە ئـەم ئەرکە لە پلەی یەکەمـدا دەکەوێـتە ئەسـتۆی دەسـەڵاتدارەکان، لـە پلـەی دووهەمـدا دەکەوێتە ئەستۆی زانایان و ڕووناکبیران و لە غەیری ئەمانەدا خەڵکی ئاسـایی نابـێ لـە هیچ چەشنە شێوەیەکی مەترسیدار بۆ جێبەجێ کردنی ئـەم ئەرکە کەڵک وەرگرن، ئەوان دەبێ تەنیا بەوە ڕازی بن کە کەسانی خراپـی وەک کفربێژ، عارەقخۆر، مۆسیقار و ژن و پیاوی بێ ئێخلاق لە دەروونی خـــۆیاندا مەحکـــووم بکـــەن. لێـــرەدا هاتـــووە "مانـــدۆلین" [ئامرازێکـی مۆسـیقایە] و شووشـەی شـەراب شـکاندن، کارێکـی خـودا پەسـەندانەیە بـەڵام ئەوانـەش کـە ئـەم کـارە ناکـەن لـە شـەڕ و گـێچەڵ بـەدوورن چـونکە دوورەپەرێزی دەکەن و خۆیان لە کاری خەڵکی دی هەڵناقوورتێنن.

پاشـان تـەواوی ئـەو کاتێگۆرییانە سەر لە نوێ بە سەر بەشی جیا جیادا دابەشکراون، بۆ ئەوەی لێبکۆڵدرێتەوە لە ڕاستیدا لە چ هەلوومەرجێکدا ئەرکـی ئاماژە پێکراو جێبەجێ دەکرێ. زۆربە لە سەر ئەو باوەڕە بوون کـە دەبـێ لـە جێبـەجێ کـردنی ئـەو ئەرکـە خۆبپارێزرێ، ئەگـەر هاتوو دەرکـەوت کـە مەترسـی گـەورەی بـەدواوە دەبـێ یـان ئـەوەی لـە بـاتی ڕاستکردنەوەی هەڵـەیەک مرۆڤ بۆخۆی تووشی هەڵەی قورستر ببێ.

ڕووناکبیرانی گەورەی ئیسلامیش لەم پێوەندییەدا لێکۆڵینەوەیان کردووە و لە مەبەستی بە ئەنجام گەیاندنی ئەو ئەرکە کۆڵیونەتەوە. یەکێک لە لێکۆڵەرەکان گەیشتە ئەو ئەنجامە کە کاتێک لە ڕاستیدا بە ئەنجام گەیاندنی ئەرکێک نرخی تەواوی خۆی وەدەسدێنێ کە ئەو ئەرکە بە دڵخوازی ئەنجام درابێ و هەروەها دەربکەوێ کە ئەو ئەرکە لە ڕێگای عیشق بە خودادا ئەنجام دراوە.[...] " ئیمانوئێل کانت" کە پێی لە سەر ڕاوەستانی توند و قایم لە سەرئیخلاق دادەگرت، ڕەنگە ئەم بۆچوونەی سەرەوەی زۆر بە دڵ بووبێ.

کووک هەموو قوتابخانەیەکی ئیسلامی هەر لە حەنبەلی و موتەزەللی وە بگرە هەتا وەهابی کە مەزهەبی زۆرایەتی سعوودییەکانە و هەروەها شیعەیزم کە ئێستاشی لەگەڵ بێ باس و مناقشەی لە ئێرانی ئیمڕۆدا لە سەر دەکرێ، بە سەر کردووەتەوە. هەرچەندە کووک بۆ خۆی پێیوایە کە ڕەنگە خوێنەرانی کتێبەکەی جارجارێک هەموو زانیارییەکان نەتووانن وەربگرن، بەڵام لە ڕاستیدا لێکۆڵینەوەیەکی چڕ و پڕ کراوەتە بناخە بۆ کتێبەکە. ئەمەش لە بەر ئەوەیە کە نووسەر بێجگە لە زمانی عەرەبی، زمانەکانی فارسی و تورکیش بە باشی دەزانێ.

کووک هەوڵی لێکۆڵینەوەی ئەوە دەدا کە بزانێ ئیسلام بە گشتی چۆن لە قەدەغە بوون یان نەبوونی ئەرکی تاک دەڕووانێ؟ لە نێوان ئیسلام و مەسیحییەتدا ئەم ئەرکە لە زۆر بارەوە جیاوازی هەیە. کووک دەڵێ مەبەست لە ئەرکی تاکە کەس پێش لە هەموو شتێک ئەوە نیە کە ئالیکاری کەسانی قوربانی تاوان بکرێ، بەڵکوو مەبەست ئەویە کە پێش بە کردەوەی خراپ و ناپەسەند بگیردرێ. ئەمە لە جێدا بە خاتری ڕەزامەندی خودا ئەنجام دەدرێ، نەک لە بەر خاتری هەستی مرۆڤدۆستانە. کاتێک مەسیحییەک پێش بە دەسدرێژی جینسی دەگرێ لە بەر ئەوەیە ژنێک لە دەسدرێژی پیاوێک ڕزگار بکا، بەڵام کە

موسڵمانێک ئەم کارە دەکا، لانیکەم لە بەر ئەوەیە پێش لە بێ ئیخلاقی و ئاکاری چەپەڵی ئەو کەسە بگرێ. هەروەها جێبەجێ کردنی ئەم ئەرکە لە لای موسڵمانەکان بە تەواوەتی جیاوازی هەیە لەگەڵ ئەو بیروبۆچوونە مەسیحییە کە دەڵێ" *ئەوەی کە بۆ خۆی لە هەموو هەڵە و تاوانێک بێبەرییە، دەبێ یەکەم بەرد بهاوێژێ.* " بە دانانی شەرتێکی لەم چەشنە ، هەر زوو دەردەکەوێ کە ئەرکی ئاماژە پێکراو هیچ مانایەکی نامێنێ. ئەڵبەت دەبێ ئەوەش بگوترێ هیچ جۆرە لەزیادەگوتنێک نیە ، ئەگەر بگوترێ، لیبرالیزم زۆر بە زەحمەت توانیویەتی لە نێو کولتوری ئیسلامدا ڕیشە دابکوتێ. کووک دەڵێ:" *ئیسلام بە خەڵکی دەڵێ باوەڕ بە چی بکەن و چۆن بژین بەڵام لیبرالیزم ئەوەیە کە مرۆڤ بۆ خۆی بڕیار بدا کە باوەڕی بە چی بێ و چۆن بژی.*" کووک زۆر بە زەحمەت لێرەدا ساچان (کومپرێمیس) دەبینێ، ئەوەی لە کولتوری ڕۆژئاوادا دەگوترێ individualism -anything goes (هەموو شتێک پێوەندی بە مرۆڤ خۆیەوە هەیە) زۆر بە زەحمەت دەتوانێ لە نێو موسڵمانە وشک و کۆنەپارێزەکاندا جێ پێیەک بۆ خۆی بکاتەوە. زۆربەی ئەو ديناسانەی کە لە کتێبەکەی کووک دا ئاماژەیان پێکراوە، لە سەر ئەوە هاودەنگن کە دەڵێ هەڵەیە ئینسانەکان لە سەر هاوخوێنەکانی خۆیان واتە ئینسانەکانی دیکە سیخوڕی بکەن یان بە کردەوە وەدووی گوناحکارەکاندا بگەڕێن، تەنیا لە بەر ئەوەی سزایان بدەن. بەڵام ئەمە تەنیا لایەک لە مەسەلەکەیە. زۆربەی مەزهەبە جۆراوجۆرەکانی ئیسلام ئەو بیرە زۆر نوێ و ڕۆژئاواییە کە دەڵێ:" *گوناحێک کە بۆ ئینسانەکانی دیکە هیچ زەرەد و زیانێکی نیە، پێویست ناکا گوناحکارەکەی سزا بدرێ*"، پەسەند ناکەن و ئێستاش وا بیر دەکەنەوە کە ئەمە لە لایەن خوداوە هەڵەیەو موسڵمانێکی باش و

بەباوەڕ دەبێ ئەوەی لە توانادا هەیە بۆ پێشگرتن لە کاری ناشایست بیکا.[...]

ئەم بەراورد و لەبەریەکدانانە لە نێوان دین و بیرمەندانی جۆراوجۆردا تەنیا چەند لاپەرەیەکی لە کتێبە گەورەکەی کووک لە خۆ گرتووە.[...] لە ڕاستیدا کەس تەنانەت میکائیل کووکیش ناتوانێ کولتوری دەوڵەمەند، پان و بەرین و هێندێک جار جیاوازی ئیسلامی لە کتێبێکدا کورت بکاتەوە. لە گەڵ ئەوەش کتێبەکەی کووک دەتووانێ لە سەر ئەو تایبەتمەندییانەی وەک تێکەڵاوی دین و سیاسەت و *"ئەرکی باشتر کردنی دنیا لە سەر شانی هەر موسڵمانێک"* کە زۆرجاران بە ئیسلامەوە بەستراونەتەوە، ڕوونکردنەوەی پێوست بدا بە خوێنەران.

سەرچاوە:

بەشی ئەدەبی ڕۆژنامەی Dagensnyheter

تێبینی:

ئەم کتێبە لە لایەن دەزگای چاپەمەنی زانستگای Cambridge لە ئینگلیز بڵاوکراوەتەوە.

* * *

Per Jönsson

ئامریکا و دۆستە نەحسەکانی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا

(ڕۆڵی ئامریکا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا ١٩٤٥_٢٠٠١)

بۆ یەکەم جار نەوت بوو کە ئامریکای لە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستەوە، تێوەگلاند، پشتیوانی کردن لە ئیسرائیل لە ڕاستیدا مێژوویەکی نوێتری هەیە. لە پاش شەڕی دووەمی جیهانی هەتا ئیمڕۆ، هەموو سەرەککۆمارەکانی ئامریکا چ ویستبێتیان یان لە مەجبووری کردبێتیان ئەوە خۆیان لە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا هەڵقورتاندووە، شەڕیان هەڵخراندووە یان دایانمرکاندووەتەوەو داهاتێکی زۆریان بۆ ئەم مەبەستە لەم ناوچە پرهەستیارەدا تەرخان

کـردووه. سیاسـەتی "بـۆش" و " بەرەنوییەکەشـی لـە دژی تیرۆریـزم" هـەمان درێـژەی سـتراتیژی کلاسـیکی ئامـریکاییە لـە ڕۆژهـەڵاتی نێوەڕاسـتدا کـە لەودا هاوپەیمانییەتێکی لەرزۆک لە دژی پڕمەترسیترین دوژمنی کاتی دامەزراوە. نیو سەدەیە ئامریکا لە پێشوەچوونە سیاسی و ئابوورییەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا، خۆ هەڵدەقورتێنێ.

لە بەرەبەری کۆتای شەڕی دووەمی جیهانیدا، لە فێڤرییەی ساڵی **١٩٤٥** " فرانکلین دی روزڤێلت"، سەرەککۆماری ئەودەمی ئامریکا ، لە نێو پاپۆڕێکـی هەڵـمدا لـە دەریـای سـوور چـاوی بـە ئیبـنە سعوود شـاو دامەرزێنەری دەوڵەتی سعوودیە دەکەوێ. وڵاتێک کە تەنیا چەند ساڵ بـەر لـەو ڕێکەوتـە نـەوتی لـێ دۆزرابـوەوە. ئیبـنە سـعوود ئـەو کـۆنە شـەڕوانەی سـەحرای عەرەبسـتان، **٢٠٠** سـەر مـەڕی زینـدوو هـەروەها کیسـەیەک حـەبی بەهێـزبوونی جینسـی پـێ بـوو، ئیتـر نازانـرێ ئایـا ئەمانـەی بۆ سەوقات لەگەڵ خۆ هێنا بوو یان تەنیا بۆ تویشووی ڕێگای خۆی ئامادە کرابوون. سەرەڕای ئەم جۆرە خۆ ناساندنە ناحەزەی ئیبنە سعوود، روزڤێلت بەڵێنی پێدا کە ئامریکا لە سەر ئیبنە سعوود حیسابی تایبەتی دەکـاو عەرەبسـتانی سعوودیە وەک ناوەندی بە هێزی جیهانی عەرەب دەبینێ.

بەم شێوەیە زلهێزێکی وەک ئامریکا یەکەم هەنگاوی بۆ خۆ تێوەگلاندن لـە سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا، نا. لەم ڕێکەوتە بە دوواوە، هەموو سـەرەککۆمارەکانی ئامـریکا بەهـەر نـرخێک بـۆیان تـەواو بـووبێ لـەم ناوچـە پڕهەسـتیارەی جـیهاندا، شـەڕیان هەڵـخراندووە یـان شـەڕیان دامرکاندووە.

ڕەنگـە هەتا ئێستا "بۆشی چکۆڵە" پێی وابووبێ کە ئەو دەتوانێ بە سەر قەیـرانەکانی ڕۆژهـەڵاتی نێوەڕاسـتدا بـاز بـداو خـۆی لێـیان گـێل بکـا، هـەروەک ئـەوە لـە بەرانـبەر ڕاپەڕیـنە نـوێ و سـەرەنج ڕاکێشـەکەی

فەلەستیندا کردی. ئەو تەنیا خۆی بەوە ڕازی کرد کە درێژە بە سیاسەتی پێشووی کلینتۆن لە سەر بۆمببارانی جاربەجاری عێراق و هێشتنەوەی ئابلۆقەی سەر سەدام، بدا.

بەڵام هێرشە تیرۆریستییەکان بۆ سەر نیۆیۆرک و واشینگتۆن، دام و دەزگای ئیداری بۆشی ناچار کرد کە سەرنجی سیاسەتی ئاسایشی ئامریکا بەرەو لای ناوچەکانی نێوان دەریای نێوەڕاست و هیمالایا ڕابکێشێ. لەو " بەرە نێونەتەوەییەی کە بۆش لە دژی تیرۆریزم" وەڕێی خستووە، جارێکی تر گەڕاوەتەوە سەر سیاسەتی کۆن و کلاسیکی جاران لە ستراتیژی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا واتە " سازکردنی هاوپەیمانەتی لەرزۆک لە دژی پڕمەترسیترین دوژمنی کاتی".

لە کاتی شەڕی ساردا، بە زۆری کێشەی سۆڤیەت و "کۆمۆنیزمی جیهانی" لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا لە ڕۆژەڤ دا بوو. یەکەمین قەیرانی دەورانی شەڕی سارد لە ئێراندا ڕوویدا. لەو سەردەمەدا بەشی باکووری ئێران لە لایەن سەربازانی سوورەوە لە ساڵی **١٩٤١** و هەروەها لە هەمانکاتیشدا بەشی باشوورەکەشی لە لایەن ئینگلیزەوە داگیر کرابوو، پاییزی ساڵی **١٩٤٥** لەو بەشەی کە سۆڤیەت داگیری کردبوو، ڕاپەڕینەکان سەریان هەڵداو کۆمارێکی سەربەخۆ دامەزرا.[لێرەدا مەبەستی نووسەر کۆمارەکانی ئازەربایجان و کوردستانە] لە پاش هەڕەشەی دووقۆڵی ئامریکا_ئینگلیز و هەروەها دانی ئیمتیازی نەوتی باکوور لە لایەن ئێرانەوە بە سۆڤیەت، ئەرتەشی سوور خاکی ئێرانی بەجێهێشت و هێزە ئێرانییەکانیش ڕاپەڕینەکانیان سەرکوت کرد.

چەند ساڵ دواتر لە ساڵی **١٩٥١**، سەرەک وەزیری ئێران محەمەد مسەدەق، نەوتی ئێرانی کە هەتا ئەو دەم لە ژێر کۆنترۆڵی ئینگلیزدا بوو، نەتەوەیی ڕاگەیاند. ئەمە بوو بە هۆی ئەوە کە ئینگلیز و ئامریکا پێکەوە تۆڵە لە ئێران بکەنەوەو تەوژمی ئابووری بخەنە سەر ئەم

وڵاتـە. کاتێک دەرکـەوت کـە ئێران بۆ ڕزگاربوون لەو باروودۆخە کە تێی کەوتووە، خەریکە پەنا بۆ سۆڤیەت بەرێ، ئەوە لە لایەن دەزگای سیخوڕی ئامریکاوە CIA کودیتا لـە دەوڵـەتی ئێران کـراو مسەدەق لە سـەر کـار لابرا. پاش کودیتا شیرکەتە ئامریکاییەکان دەسەڵاتیان گرت بەسەر دەرهێنانی نەوتی ئێرانداو شای ئێرانیش کرا بە یەکێک لە دۆستە هەرە نزیکەکانی ئامریکا لە ناوچەکەدا.

هـەر لـەو دەمـەوە دەرکـەوت کـە نـەوتی ڕۆژهـەڵاتی نێوەڕاست زۆر لە پێشـتر و گرینگتـر بـوو لـە خـەبات لـە دژی تەنیـنەوەو بەرفـراوانبوونی دەســــەڵاتی کۆمۆنیزمـــــی سۆڤـــــیەتی. کاتـــــێک رۆزڤـــــێلت و سـەرەککۆمارەکانی دوای وی دۆسـتایەتی خـۆیان لەگـەڵ ئیبنەسعوود بـتەو کـرد، وادەهاتــە پێشـچاو کــە ئامــریکا بــە نەبــوونی ڕابــردووی کۆلۆنیستیانە باشتر لە ئینگلیزی کۆنە کۆلۆنیالیست، ڕێگە بۆ پێشکەوتن و مۆدێرنیزەکــردنی وڵاتی عەرەبســتان بکاتــەوە. بــەڵام بەکــردەوە وادەرنەچـوو، بەڵکوو ئامریکا لە بینینی ڕۆڵی باوکایەتی بۆ عەرەبستان، ڕێگەی بۆ بەڕێوەبەرییەکی فیئۆدالیانە خۆش کرد. لە گەڵ ئەوەی کاتی خـۆی حکـوومەتی ئینگلیـز بـوو کـە دەوڵـەتی عەرەبستانی بە مەبەستی قایمکـردن و مانـەوەی دەسـەڵاتی ئیمپریالیستانەی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاســت و باشــووری ئاســیا دامەرزاندبــوو، بــەڵام لــە کاتــێکدا ئینگلیـزییەکان قـوتابخانەو پـرۆژەی پێشـکەوتوویان لـە کۆلۆنیـیەکانی خــۆیاندا درووســت دەکــرد، ئامــریکاییەکان بــە بــیانووی پاراســتنی سـەربەخۆیی سعوودیە، بە لایانەوە گرینگ نەبوو کە چۆن ئیبنە سعوود و هـەزاران شـازادەی دەوروبـەری پەخشـان تەخشـان بـە سـەر پـارەی نەوتی وڵاتەکەیانەوە دەکەن.

هەرلــە کــۆنەوەو ئێستاشــی لەگــەڵ بــێ، بــۆ ئامــریکا نەوتــە لــەبن نەهاتــووەکەی سـەحرای عەرەبســتانە، تاقـە هـۆکاری دۆسـتایەتی و

هاوپەیمانییەتی لە گەڵ سعوودیە نەک شتی دیکە. هەربۆیە هیچکام لە سەرەککۆمارەکانی ئامریکا بە کردەوە نەیانویستووە یان نەیانوێراوە باسی مۆدێرنیزە کردنی بەڕێوەبەری و حکوومەتداری سعوودیە وەک شەرت و مەرجی هاوپەیمانییەتی بێننە گۆڕێ. " جۆن ئێف کندی" هەوڵێکی داو توانی شا "فەهەد" ڕازی بکا کە بە شێوەیەکی فەرمی "بەردەداری" هەڵوەشێنێتەوە.

لە ماوەی سەرەککۆماری "کارتێر" و "ڕەیگان" بە ڕەزامەندی ئامریکا، سعوودیە پشتیوانییەکی قورس و قۆڵی ماڵی لە عێراق لە شەڕ لە دژی ئێران لە نێوان ساڵەکانی **١٩٨٨ـ١٩٨٠** کرد. لە ساڵی **١٩٨٤،** واشینگتۆن لە گەڵ ڕژیمی دیکتاتۆری سەدام حوسێن، وەک دووەم وڵاتی بەرهەمهێنەری نەوت لە جیهاندا، پێوەندییە دیپلۆماتیکەکانی خۆی ئاسایی کردەوە. ئەمە وەک تۆڵەکردنەوەیەک لە لایەن ئامریکاوە لە ئێران دەهاتە نرخاندن کە پێنج ساڵ بەر لەو ڕێکەوتە (**١٩٧٩ـ١٩٨١)** تاج و تەختی شا لە لایەن ئایەتوڵا خومەینییەوە تێکومەکان درابوو، هەروەها باڵوێزخانەی ئامریکا لە تاران داگیر کرابوو.

دواتر ئامریکا و سعوودیە پێکەوە وێرای دیکتاتۆرە نیزامییەکانی پاکستان یارمەتی ماڵی و نیزامیان بە شەڕی گریلایی لە ئەفغانستان لە پاش هاتنە نێوەوەی ئەرتەشی سۆڤیەت لە ساڵی **١٩٧٩** کرد. هەر لەو سەروبەندەدا بوو کە عوسامە بینلادین بۆ یەکەم جار دەرکەوت و وردە وردە بیری ڕێکخستنی توندو تیژی کەوتە کەللەوە. دەرکەوتنی بینلادین لە خۆیدا ئاکامی سیاسەتی دامودەزگای "ڕەیگان" بوو کە لە ئیسلامییە توندڕەوەکان لە شەڕ لە دژی " دەسەڵاتی شەیتانی" کۆمۆنیزمدا پشتیوانی دەکرد.

گرینگترین کاتی دوایەی دەس لەملان بوونی ئامریکا و سعوودەیە لە ساڵی **١٩٩١ـ١٩٩٠** هاتە کایەوە، ئەویش بۆ وەدەرنانی ئەرتەشی لە شەڕ قاڵبووی سەدام حوسێن لە کویەت کە لەچاوتروکاندنێکدا، هەموو خاکی نەوتاوی نیوە کەنداوی عەرەبی خستبووە مەترسییەوە. بۆ ئەم شەڕە "بۆشی گەورە" بە یارمەتی مەڵی هەرە گەورەی سعوودیە (٧٠ میلیارد دۆلار) و بە ڕەزامەندی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، هێزێکی نێونەتەوەیی (زیاتر لە نیو میلیۆن سەرباز) کۆ کردەوە. لە گەڵ ئەم هێزە تەنانەت وڵاتانی لە گەڵ یەکدی نەسازاوی وەک سووریە، میسر و مەراکیش ڕەگەڵ کەوتن.

بڕیاری سعوودیە لە سەر ڕێگە پێدان بە هاتنی هێزە هاوپەیمانە **٢٨** حکوومەتییەکان بۆ نێو خاکی سعوودیە و هەروەها جێگربوونی هێزە ئامریکاییەکان لەو وڵاتە و نەگەڕانەوەشیان پاش شەڕی کویەت، دواتر بوو بە بەڵا هەم بۆ سەر بنەماڵەی ئیبنەسعوود و هەمیش بۆ سەر ئامریکا. ڕێکخراوە فۆندەمەنتالیستە ئیسلامییەکان و لە نێو ئەواندا دارودەستەی بینلادین "القاعدە" قەبووڵیان نەکرد کە خاکی پیرۆزی مەکەو مەدینە بکرێنە بنکەی سەربازە جلکورتە کافرە ڕۆژئاواییەکان. ئیتر لەودەمەوە بنەماڵەی پاشایەتی سعوودیە و بنکە ئامریکاییەکان کەوتنە بەر هێرشی تیرۆریستی کە ڕووداوی فرەتێداکوژراوی [١١ی سێپتەمبر] گەورەترینی ئەو هێرشانە بوو. ئەگەر نەوت و شەڕ لە دژی کۆمۆنیزم هۆکارە هەرە گرینگەکانی پشتەوەی سیاسەتی ڕۆژهەڵەتی نێوەراستی ئامریکان، کەوایە پشتیوانی ئامریکا لە ئیسرائیل بە زەحمەت جێگەی تێگەیشتنە.[...]

ئامریکا و ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست

کرۆنۆلۆژیا:

١٩٤٥:

"فـرانكلين دی روزڤـێلت"، پەیمانـنامەی دۆسـتایەتی لەگـەڵ سـعوودیە دەبەستێ.

١٩٤٧:

"گەڵاڵـەی دابەشکردن" لە لایەن ڕێکخراوی نەتەوەیەکگەتووەکانەوە لە سـەر فەلەسـتین سـەر ناگـرێ و ئاکامەکـەی دەبێـتە هـۆی ئـەوەی کـە دەوڵەتی ئیسرائیل لە **١٤**ی مایی ساڵی **١٩٤٨** خۆی ڕابگەیەنێ.

١٩٥٣:

مسـەدەق سـەرەک وەزیـری ئێران لـە لایـەن دەزگای CIA کودیتای لێ دەکـرێ و لـە سـەر کـار لا دەبـرێ لـە پاش ئـەوەی نـەوتی ئێرانی ژێر سـەیتەرەی ئینگلیزی نەتەوەیی کـرد. شـا پەهلـەوی دەبێتە یەکێک لە دۆستە هەرە نزیکەکانی ئامریکا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا.

١٩٥٦:

قەیـرانی سـوئێز: ئامـریکا دەوڵەتانی ئیسرائیل، ئینگلیز و فەرانسا ناچار دەکا کە هێرشەکانیان بۆ سەر جەماڵ عەبدوول ناسر ڕابوەستێنن.

١٩٦٧:

شـەڕی شـەش ڕۆژە: ئیسـرائیل سـەحرای سینای میسـر، بەرزاییـەکانی جۆلان، کەناری ڕۆژئاواو غەزە داگیر دەکا.

١٩٧٣:

شـەڕی ئۆکـتۆبەر: بـە نێوبژیویکەری ئامریکا، بە پێی ڕێککەوتننامەی "کەمپ دەیوید" ئیسرائیل سەحرای سینا چۆڵ دەکا.

١٩٧٩:

شـای ئێـران لـە ڕاپەڕینێکـی جەماوەریـدا دەڕووخـێ و باڵـوێزخانەی ئامریکا لـە تـاران لـە لایـەن ڕژیمـی تـوندڕەوی ئیسـلامی خومەینیـیەوە داگیر دەکرێ. سۆڤیەت ئەفغانسـتان داگیر دەکـاو دەبێتە هۆی ئەوەی

ئامـریکاو سـعوودیە پشـتیوانی بـێ سـنووری خـۆیان بـدەن بـە گـریلا ئەفغانییەکان.

١٩٨٠:

عێـراق هێـرش دەکاتـە سـەر ئێـران، سـعوودیە بـە ڕەزامەنـدی ئامـریکا خەرجی دەمودەزگای شەڕی سەدام حوسێن وەئەستۆ دەگرێ.

١٩٩٠:

عێــراق کــویەت داگــیر دەکــا و دەبێــتە هــۆی دامەرزانــدنی هێــزە هاوپەیمانـەکانی ڕێکخـراوی نەتەوەیەکگـرتووەکان بـە سـەرۆکایەتی ئامـریکا و پشـتێوانی کـردنی ماڵـی سـعوودیە کـە شـەش مانـگ دواتـر هێزەکانی سەدام حوسێن لەوێ وەدەردەنێردرێ.

١٩٩٣:

ڕێککەوتنــنامەی "ئۆســلۆ" بــە پشــتیوانی ئامــریکا واژوو دەکــرێ و ئیسـرائیل و ڕێکخـراوی ڕزگاریـدەری فەلەسـتین PLO ددان بـە ناسـینی یەکتریدا دەنێن.

١٩٩٦:

هێرشە تیرۆریستییەکان بۆ سەر بنکە نیزامییەکانی ئامریکا لە سعوودیە و کوژرانی ١٨ سەربازی ئامریکایی.

١٩٩٨:

هێرشـی تیرۆریسـتی بـۆ سـەر باڵـوێزخانەکانی ئامـریکا لـە "کینـیا" و "تانزانیا" و کوژرانی زیاتر لە ٢٠٠ کەس.

٢٠٠٠:

دەسپێکردنی سەرهەڵدانی "ئەلئەقسا" لە فەلەستین. تەقینەوەی بۆمب لە Uss Cole ئامریکایی لە یەمەن و کوژرانی ١٧ کەس.

٢٠٠١:

١١ی سێپتەمبەر

سەرچاوە:

Dagensnyheter

٢١ی سێپتەمبری ٢٠٠١

*　　*　　*

Vanna Beckman

گۆڤاری **Ordfront 9/ 2002**

شەڕوانانی جیهادکەری ئیسلامی Made in USA

Vanna Beckman کتێبەکەی John K. Cooley بە ناوی "شەڕی پیرۆز" کە لە ڕابردووی ١١ی سێپتێمبەر دەکۆڵێتەوە، خوێندوەتەوەو ئەم هەڵسەنگاندنەی خوارەوەی لە سەر نووسیوە:

" کاتێک مرۆڤ بریار دەدا کە بچێتە شەڕی بەرهەڵەستکارە هەرە گەورەکانی، دەبێ زۆر بە وردی ئەو ئینسانانەی کە لەم پێوەندییەدا وەک دۆست، هاوپەیمان یان سەربازی بەکرێگیراو، هەڵدەبژێردرێن، هەڵسەنگێندرێن. زۆر بە وردی لێکۆڵینەوە لە سەر هاوپەیمانەکان بکرێ کە ئایا ڕابردووی خراپیان نیە و ئایا ڕۆژێک لە پشتەوە خەنجەرت لێنادەن؟"

ئەمە ڕاستییەکە لە سەردەمی ئیمپراتۆری ڕۆم دا تەجرووبە کراوەو هەتا ڕۆژی ئیمڕۆش وەک بنەمایەک پەسەند کراوە. دەبوا سەرەککۆمار کارتێر ئەم بنەمایەی لە بیر بایە کاتێک بڕیاری دا کە لە دژی سۆڤیەت لە ئەفغانستان هاوکاری لە ئیسلامیستەکان وەربگرێ. ڕاکێشرانی ئیسلامییەکان بۆ نێو خەباتی دژی کۆمۆنیزمی جیهانی زەحمەت نەبوو، بەڵام کارتێر خەیاڵی ئەوەی نەکردبوو کە ٢٠ ساڵ دواتر وڵاتەکەی ڕاست دەکەوێتە شەڕ لە گەڵ ئەوانەوە.
"شەڕی ناپیرۆز" ناوێکی زۆر پڕبەپێستە بۆ کتێبەکەی "جۆن کەی" کە هەتا ئێستا ئینگلیزییەکەی دوو جاران چاپ کراوەتەوە و هەروەها لە لایەن "ئیدوارد سەعید" یشەوە پێشەکی بۆ نووسراوە. [...].
کتێبەکەی جۆن کەی [...] زانیارییەکی زۆری کەم بیستراو دەدا بە خوێنەر: مێژووی موسڵمانەکانی چین هەر لە زەمانی چەنگیزخانی مەغۆلەوە، بەسەرهاتی فیرقەی حەشیشە خۆری شیعە لە باکووری وڵاتی پارس لە سەدەی سێزدەهەم و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی "لەزگینەکان" کە بە هۆی ئەفغانەکانەوە پشێیوانی دەکرێن و وڵاتەکەیان لە نێوان داغستان و باکووری ئازەربایجان دا دابەشکراوە، چەند نمونەیەکی ڕەنگاوڕەنگ لە زانیارییەکانی کتێبەکەن. [...]
... مرۆڤ تێگەیشتنی نوێ وەردەگرێ کە یەکیەتی سۆڤیەت لە ترسی وشیار بوونەوەیەکی ئیسلامی کە هەڕەشەی لە یەکیەتی خاکی سۆڤیەت کردووە، بۆ پاراستنی یەکێک لە هاوپەیمانەکانی هێرش دەکاتە سەر ئەفغانستان. لە لایەکی دیکەشەوە چۆن ئامریکا تەپڵی شەڕی لێداوە لە بەر ئەوەی پێیوابووە کە رووسەکان بە نێو خاکی ئەفغانستان دا دەیانهەوێ بەرەو ئەقیانووسی هیند بڕۆن. ئامریکا پێشبینی ئەوەی نەکردبوو کە دە ساڵ دواتر یەکیەتی سۆڤیەت هەرەس

دێـنێ و کێشــەی ئەفغانســتانیش دەبێــتە یەکـێک لــە هــۆکارەکانی ڕووخانی.
زۆر زانیاری دیکە لەم کتێبەدا هەن کە هەتا ئێستا نەگەیشتوونەتە میدیا و بـاس و بڵـاو نەکـراونەتەوە. بـۆ نمونە باسی "کلووبی باخی وەحش".
کلــووبی باخــی وەحــش ناوێکــی خــوازراو بــوو کــە لــە لایــەن ڕۆژنامەنووســی میسـری "حەسـەنینین هەیکـەل" بـەو گـرووپە نهێنـیە دەگوتـرا کـە لـە سـەرۆکی دەزگای دەرەوەی سیخوری فەرانسە "گرێڤ دو مارێنش" لـە حەفتاکاندا، سـەرۆکی دەزگـای ئاسایشی عەرەبستانی سـعودیە کـەماڵ ئەدهـەم، سـەرەککۆماری میسـر ئەنـوەر سـادات، شـای ئێـران و شـا حەسـەنی دووەم لـە مەراکـیش پێکهاتبوو. ئەرکی سەرەکی ئـەم گـرووپە ڕاپەڕانـدنی کـار و خـەباتی دژی کۆمۆنیسـتی لـە جـیهانی سێهەم دا بوو، بە بێ ئەوەی خۆیان ئاشکرا بکەن. یەکێک لە کارە هەرە بـەرچاوەکانی ئـەم گـرووپە ئامادەکـردنی ئەنـوەر سـادات بـۆ سـەفەری ئیسـرائیل لـە سالـی ١٩٧٧ بـوو کە سەرئەنجام بوو بە هۆی مۆر کردنی پەیمانـنامەی ئاشتی لە نێوان میسر و ئیسرائیل دا. هەروەها ئەم گرووپە لـە دژی هێرشـی سۆڤیەت لـە ئەفغانسـتان کەوتـنە کـار و هاوکارییەکی باشی ئامریکایان کرد.
پاکسـتان، چـین، عەربسـتانی سـعودیە و میسـر لە کێشەی ئەفغانستان دا گرینگتـرین دەوڵـەتە هاوپەیمانـەکانی ئامـریکا بـوون. ئامـریکا هەمـوو دەسەڵـاتێکی دا بـە بەرپرسـە پلە بەرزەکانی دەزگای ئاسایشی پاکستان ISI و هـەروەها لـە میسر و ئامریکاوە چەک و چۆڵی لە ژمارە نەهاتوو بـۆ پاکسـتان ڕەوانـە دەکـرا کە موسڵمانەکانی بۆ شەڕی گەورەی جیهاد پێ ئامادە بکەن...
بـە هـۆی ڕێکخـراوە خێـر خـوازە ئیسـلامییەکانەوە و کـۆڕ و کۆمەڵـی سەربە مزگەوتەکانەوە، هەزاران لاوی موسڵمان بۆ شەڕی جیهاد ئامادە

کـران. ئـەو لاوانە لە کەمپی Connecticut و کەمپێکی نهێنی لە سکۆتلاند Skottland فێـری مەشـقە سەرەتاییە سەربازییەکان وەک گوللە هاویشتن دەکـران. زۆر کـەس لـەو موسڵـمانانە لـە کەمپـی جۆراوجـۆری نهـێنی نیزامـی لـە لایـەن دەزگـای CIA وە لـە نـێو خـودی ئامـریکادا ئامـادە دەکران. بە تایبەت لە پێشاوەر و کویەتەی پاکستان لە ژێر فەرماندەری دەزگـای ئاسایشـی پاکسـتان دا مەشـقی سـەربازییان پێدەکـرا. لاوانی موسڵــمان لــە پاکســتان، مالایــزیا، فیلیــپین، میســرو هەمــوو وڵــاتە عەرەبییـەکان کـۆ دەکـرانەوەو پاشـان لـە لایـەن CIA وە فێـری هەمـوو جــۆرە مەشــقێکی ســەربازی وەک مەشــقی ســتراتیژی، خــراپەکاری ناڕاستەوخۆ، تەقاندنـەوە، فێـربوونی چەکـە مۆدێـرنەکان، بۆمبدانانەوە و ئاگرتێبەردان دەکران.

جۆن کەیبۆ نووسینی کتێبەکەی لە زۆر سەرچاوەی دەوڵەمەند، کتێب، دەنــگ و باســی مــیدیا و ئەزمــوونە تایبەتیــیەکانی خــۆی کەڵــک وەردەگـرێ. ناوبـراو لـە مـاوەی چل ساڵدا وەک ڕیپۆرتێر لە ڕۆژنامەی "کریسـتیان سـاینس مانیـتۆر"، ڕادیـۆی ئامـریکا و تەلەڤزیۆنی ABC لە وڵاتەکانی دەورووبەری دەریای نێوەڕاست دا کاری کردووە.

جـۆن کـەی باسی ئەوە دەکا کە چۆن پاش شەڕی ئەفغانستان لە ساڵی **١٩٨٩** کاتـێک موسڵـمانە جـەنگاوەرەکان گەڕانـەوە بـۆ وڵـاتەکانیان بـە تـەواوی گۆڕدرابـوون وەک ئینسـانی دیکـە گەڕانـەوە. ئـەو موسڵـمانانە بووبـوون بـە خـاوەنی ئایدۆلۆژییەکـی بـتەوی ئیسـلامی و هـەروەها لـە لایـەن CIA وە کـرابوون بـە جـەنگاوەری بەتـواناش. ئـەوان هـەر لـە گەڕانـەوەدا دەسـتیان کـرد بـە ئەنجامـدانی کـردەوە تیرۆریسـتییەکان لـە میسـر، ئەلجەزایـر، یەمـەن، عەرەبسـتانی سعودیەو تونێس. لە پێشدا بە ڕەزامەنـدی دەوڵـەتەکانی خـۆیانەوە نێـردرابوون بـۆ ئەفغانسـتان بـۆ شـەڕکردن لە گەڵ کۆمۆنیزمی جیهانی ئێستاش بووبوون بە بەڵا بۆ سەر

خۆیان. هەروەها لە وڵاتە موسڵمانەکانی بچڕاو لە یەکیەتی سۆڤیەت، هەر ئەو موسڵمانانە لە خراپەکاری و کردەوەی تیرۆریستی دا بە تایبەتی لە چیچان، تاجیکستان و شەڕەکانی قەرەباغ ڕۆڵی زۆر گرینگیان گێڕا. [...]
دەزگای ئاسایشی پاکستان لە شەڕی دژی سۆڤیەت ئەزموونی بە سوودی وەرگرتبوو، هەربۆیە ئامریکا ئەو مەترسییەی هەبوو کە پاکستان ئەو ئوزموون و زانیارییانە لە دژی هیند لە کەشمیر دا بە کار بێنێ.
جۆن کەی کتێبەکەیدا تەنیا باسی بڵاوبوونەوەی "پەتای تیرۆریزم" ...ناکا، بەڵکوو پەنجەی بۆ مەسەلەیەکی یەکجار گرینگی وەک کێشەی نارکۆتیکا کە لە "ناوچەکانی مانگی زێڕین" (ئەفغانستان، پاکستان و ئێران) بە هەموو جیهاندا بڵاو دەبێتەوە و قازانجەکەی بە سەدان میلیارد دۆلار لە ساڵدا مەزەندە دەکرێ، ڕاکێشاوە. [...]
جۆن کەی باسی کۆبوونەوەیەکی نێوان بەرپرسی دەزگای سیخوری دەرەوەی فەرانسە "مارێنش" و سەرەککۆمار ڕەیگان لە ساڵی **١٩٨١** دەکا. لەو کۆبوونەوەیەدا ڕەیگان گووتویەتی: " تەواوی نارکۆتیکە دەسبەسەرداگیراوەکان بە ئێوە دەدەم بە مەرجێک ئەو بەڵایەی "ڤیتکۆنگ" بە سەر ئەرتەشی ئامریکا لە ڤیتنام هێنای، ئێوەش بە سەر ئەرتەشی سۆڤیەتی بێنن، لە ڕێگای نهێنییەوە نارکۆتیکا بگەیەنن بە سەربازەکانی سۆڤیەت، ئێوە باش دەزانن کە مێشوولویەک چۆن دەتوانێ زەحمەت و گرفتی گەورە بۆ ورچێک پێکبێنێ." ...
سەربازە ئەفغانییەکان لە هەر دوولا [چ ئەوانەی شەڕی پیرۆزیان دەکرد و چ ئەوانەی لە سەنگەری کافران دا دەجەنگین] لە وەرزی پێگەیشتنی گوڵی خاشخاش [تریاک] دا دەستیان لە شەڕ بەردەدا و هەتا بیانتوانیبایە تریاکیان دەفرۆشت. بەرهەمهێنان و فرۆشتنی مادەی

مۆرفین و هیرۆئـین بـوو بـە گەورەتـرین سـەرچاوەی ماڵـی بۆ هەمـوو لایەک چ لە بەرەی شەڕی پیرۆز و چ لە بەرەی شەڕی ناپیرۆز.
لێرەدا هەم ئامریکایەکان و هەمیش تاڵەبانەکان دوو ڕووانە جووڵانەوە. هـیچ سـەرەککۆمارێکی ئامـریکا نەبـووە کـە "شـەڕ لـە دژی نارکۆتـیکا" ڕانەگەیـەنێ . ڕێکخراوی خەبات لە دژی نارکۆتیکا لە ئامریکا بە ناوی DEA هـەتا ئێسـتا بـە میلیارد دۆلاری لەم ڕێگەیەدا لە کیس داوە. بەڵام لـە لایەکـی دیکـەوە CIA و هاوپەیمانەکانی لە بڵاوکردنەوەی نارکۆتیکا دا نەخشی گرینگ دەگێڕن.
بە هـەمان شـێوەش تاڵـەبانەکان دەیانگـووت: *"موسڵمانە ڕاستەقینەکان نابـێ لـە بڵـاو کـردنەوەی نارکۆتـیکادا دەسـتیان هـەبێ"*. لـە لایەکـی دیکەشەوە نارکۆتیکا سەرچاوەی پارە بوو بۆ ئەوان.
هەمـوو کـەس دەیـزانی کـە قاچاخفرۆشـانی نارکۆتـیکا لـە ڕێگـای پاکسـتانەوە چـەک و چۆڵـیان دەبـردە ئەفغانسـتان و لـەو سـەرەوە نارکۆتیکیان لـە گـەڵ خۆیان دەهێنایەوە. لە بەر ئەوەی ناردنی مۆرفین لـە تریاکـی خۆشـەنەکراوە ئاسـانتر بـوو، لـە نـێو ئەفغانستان دا، کارگەی بەرهەمهێنانی مۆرفین وەک کارگ هەڵتۆقین و لە هەموو ئەفغانستان دا بڵـاو بـووەوە. [...] ئـیمڕۆ ئەفغانسـتان، پاکسـتان و ئێـران گەورەتـرین ناوەنـدی بەرهەمهێـنانی هیرۆئین لە جیهان دان و بە هەزاران ئینسان لە هەر چوار قوژبنی جیهان بە هۆی ئەوانەوە دەمرن.

تێبینییەکانی وەرگێڕ:
ـ ئیدوارد سەعید یەکێک لە گەورەترین ڕۆژهەڵاتناسەکانی سەردەمە، بـە ڕەگـەز فەلەستینی و دانیشتووی ئامریکایە. یەکێک لە بەناوبانگترین کتێـبەکانی، کتێبـێکە بـە نـاوی "ڕۆژهەڵاتناسـی". ئـیدوارد سـەعید لـە پێشـەکی کتـێبی شـەڕی پـیرۆز دا دەنووسـێ: "ئـەم کتێبە نیشان دەدا کە

بزووتنەوە میلیتانتە ئیسلامییەکان تەنیا لە لایەن هەژارە سەرلێشواوە هیوا بڕاوەکانی کۆمەڵگای ژێر ستەم و چەپۆکی ئیسلامی دانەمەزراون، بەڵکوو زلهێزێکی وەک ئامریکاش لە دروستکردنیاندا دەستی هەبووە"..." ئەم کتێبە لە خۆیدا هاوتای نیە و ئێمە دەبێ زۆر خۆمان بە بەختەوەر بزانین کە ئەم کتێبەمان وەدەس کەوتووە."

ـ ئەم ووتارە کورت کراوەتەوە.

*   *   *

Maj Wechselmann

گۆڤاری سوئیدی **Ordfront 9/ 2002**

پێویستی یمان به بوونی ڕاستی و یه‌کسانی هه‌یه

[...]

له‌ پاش شه‌ڕی دووه‌می جیهانی، بۆ پاراستنی خه‌ڵکی سیڤیل له‌ کاتی شه‌ڕ و کێشه‌ نێونه‌ته‌وه‌ییه‌کاندا، کۆنوانسیونه‌کانی ژنێڤ په‌سه‌ند کران و هه‌تا ئێستا **١٧٢** ده‌وڵه‌ت واژووی کردوون.

له‌ به‌شی چواره‌می یه‌کێک له‌ به‌ڵگه‌نامه‌کانی کۆنوانسیۆنی ژنێڤ دا که‌ تایبه‌ته‌ به‌ "پاراستنی خه‌ڵکی سیڤیل" ئه‌م مادانه‌ی خواره‌وه‌ هاتوون:

ماده‌ی ٣٠١:

" خه‌ڵکی سیڤیل چ به‌ شێوه‌ی کۆمه‌ڵ یان تاک ده‌بێ له‌و مه‌ترسییانه‌ی که‌ له‌ کاتی هێرشی چه‌کدارانه‌دا، ڕه‌نگه‌ بێنه‌ گۆڕێ، بپارێزرێن..."

ماده‌ی ١٤:

" دەبێ ئەو شتانەی کە لە زیندوو مانەوەو ژیانی خەڵکی سیڤیل دا شوێنی ژیانی دادەنێن بپارێزرێن" ... " لە برسان کوشتنی خەڵکی سیڤیل وەک یەکێک لە مێتۆدە نیزامییەکان قەدەغەیە، هەر لە بەر ئەمەشە کە دەسبەسەرداگرتن، دوورخستنەوە یان لە نێوبردنی ئەو شتانەی کە لە زیندوو مانەوەی خەڵکی سیڤیل دا وەک خواردن، تۆو، ماڵات، ئاوی خواردنەوە و کەرەسەی گواستنەوەو دابەشکردنی ئاوی خواردنەوە شوێنی ژیانی دادەنێن، قەدەغەن."

مادەی ١٤٧:

" ئەم تاوانانە خوارەوە وەک جەریمەی گەورە لە دژی [خەڵکی سیڤیل و سروەت و سامانیان] دەژمێردرێن: کوشتنی خەڵکی سیڤیل بەئەنقەست... یان بریندار کردنی لەش و وە مەترسی خستنی ساق و سڵامەتی..." [...]

[زیاتر لە پەنجا ساڵە ئەم مادانەو هی دیکە لە کۆنوانسیۆنی ژنێڤ دا نووسراون و وڵاتانی ئیمزاکەر هەر بۆ خۆیان پێشێلیان دەکەن، ئەمانەی خوارەوە تەنیا چەند نموونەیەکی ئەو هەموو پێشێلکەریانەن.]

ـــــــ [هێشتا ڕەنگی بەڵگەکانی کۆنوانسیۆنی ژنێڤ وشک نەبووبوونەوە کە] شەڕی کۆریا لە ساڵی ١٩٥٠ دەستی پێکرد. لە ماوەی ساڵەکانی ١٩٥٢ـ ١٩٥٠ نزیک بە ٣٠٠٠٠٠٠ ئینسان کوژران. کەشتییە شەڕکەرە ئامریکاییەکان ٩٠ لە سەدی کارەبای پێویستی خەڵکی سیڤیل و هەروەها دوو بەنداو کە کەڵکی کشتوکاڵی لێوەردەگیرا لە نێو برد و تەقاندیانەوە. تەیارە شەڕکەرە ئامریکاییەکان ڕادەیەکی زۆری لە ژمارە نەهاتووی بۆمبی ناپاڵمیان بە سەر خەڵکی سیڤیل دا لە گوندەکاندا بەردایەوە. پێتەختی کۆریای باکوور "پیۆنگیان" کە ٦٢٠٠٠٠ کەس حەشیمەتی هەبوو، زۆر خراپتر و قورستر لە "درێسن" بۆمبباران کرا.

شەڕی کۆریا [یەکێک لەو شەڕانەی مێژوویە] کە لە میدیا شاردرایەوە.
کەسێک لە بەر تاوانەکانی ئەم شەڕە وەک تاوانباری شەڕ نەناسرا.

ــــــــ لە شەڕی ڤیتنامدا لە نێوان ساڵەکانی ۱۹۷۵ــ ۱۹۶۱دا ۵٤۰۰۰ سەربازی ئامریکایی، ۱۸۰۰۰۰۰ ڤیتنامی و ۸۰۰۰۰۰ کامبودجیایی کوژران. یەکیک لە ئامانجە نیزامییەکان لە بۆمبارانەکانی هیندوچین دا ئەوە بوو کە ناوچە بەرفراوانەکان لە خەڵکی چۆڵ بکرێ... لە ماوەی ۱۰ساڵی شەڕدا لە لایەن ئامریکاوە "دیوکسین" بە کار دەبرا کە خواردەمەنی لە نێو دەبرد... لە ماوەی شەڕدا ۱۱٤۰۰۰۰ مین و ۱۵۰۰۰۰۰ بۆمب کە سەرجەم لە ۲۰۰۰۰۰۰ بۆمبی چکۆڵە پێکهاتبوون، هەروەها بۆمبی ئاگر کەرەوە بە کار برا...
کەسێک لە بەر تاوانەکانی ئەم شەڕە وەک تاوانباری شەر نەناسرا.

ــــــــ یەکیەتی سۆڤیەت لە ئەفغانستان ۱۶۰۰۰۰۰۰ مینی دژی نەفەری چاند. لە ماوەی ۱۰ساڵی شەڕدا ۵۰۰۰۰۰۰ ئەفغانی ئاوارە کران و ۱۰۰۰۰۰۰ ئەفغانی کوژران، زۆربەیان لە کاتی ڕاکردن و خۆحەشارداندا. هەروەها ۱۹۰۰۰ سەربازی سۆڤیەتیش کوژران.
کەسێک لە بەر تاوانەکانی ئەم شەڕە وەک تاوانباری شەڕ نەناسرا.

[دیسان شەڕێکی دیکە لە ئەفغانستان ۲۰۰۱ هەلگیرساو دیسانەکەش کەس وەک تاوانباری شەڕ ناناسرێ.]

ــــــــ ئەم شەڕانەی لەم ساڵانەی دواییدا کراون، ناونراون "شەڕی نەشتەرگەری" واتە لەم شەڕانەدا لانیکەمی زەرەد و زیانەکان وە خەڵکی سیڤیل دەکەون، وەک شەڕی کەنداو لە ساڵی ۱۹۹۱، بۆمبارانی سێربێستان لە لایەن ناتۆ وە ۱۹۹۹، "شەڕی دژی تیرۆریزمی" ڕوسیا لە دژی چێچێنەکان، شەڕی ڕۆژئاوا لە دژی ئەفغانستان و هەروەها شەڕی ئیسرائیل لە دژی فەلەستینییەکان. بەڵام قوربانییەکان لە شەڕی بە ناو "نەشتەرگەری" ئێجگار زۆرتر بووە لە

شەڕەکانی دیکە. شەڕی کەنداو لە دژی عێراق لە ساڵی **١٩٩١** وەک یەکێک لە پیسترین شەڕەکان کە لەودا زەرەدی هەرە گەورە وە خەڵکی سیڤیل کەوتووە، ناسراوە. بە پێی ڕاپۆرتەکان **٥٠٠٠٠٠٠** سەر بزن و مەڕ **٨٠٠٠٠٠** سەر وڵاخ بە هۆی ئاوی ژاراویکراو ... فەوتاون. بەغداد کە حەشیمەتی **٤٫٥٠٠٠٠٠** کەسی هەیە سێ مانگ لە سەر یەک کارەبای لێبڕدراوە، شارەکانی دیکەی عێراق زیاتر لە نیو ساڵ کارەبایان لێبڕدراوە... بە پێی ڕاپۆرتی خودی ڕێکخراوی نەتەوەیکگرتووەکان نەبوونی ئاو و کارەباو پاک و خاوێنی نەخۆشی جۆراوجۆری بڵاو کردووەتەوە...

لە ماوەی شەڕی کەنداودا کەمتر لە **٥٠٠** سەربازی ئامریکایی و وڵاتانی هاوپەیمان کوژران و هەروەها **١٣٠٠٠٠** سەربازی عێراقی کوژراون. [بەڵام هەوالێک کە کەمتر کەوتووەتە بەر سەرنج ئەوەیە کە **٢٣٠٠٠٠**] سەربازی ئامریکایی کە لە شەڕی کەنداودا بەشداریان کردووە، ئیمڕۆ نەخۆشن و وەک کەسانێک کە هێز و تواناى کارکردنیان لە دەس داوە، پێناسە کراون، هۆی نەخۆشییەکەش گۆیا بە کار بردنی ئاسنی ئورانی لە کار خراو لە شەڕی کانداو دا بووە بە هۆی خودی ئامریکاوە.

کەسێک لە بەر تاوانەکانی ئەم شەڕە وەک تاوانباری شەڕ نەناسراوە.

_____ ناتۆ لە شەڕی کۆسۆڤۆ **٢٩٠٠٠** تۆن بۆمب کە چەند کیلۆیەک ئورانی لە کارخراوی تێدا بووە بە سەر سێربێستاندا بەرداوەتەوە... **٧٠** لە سەدی شیرکەتە نەوتەکان و **٧٥** لە سەدی کارگەکانی سێربێستان وێران کران...

_____ ئەو ڕادە ئورانەی کە لە سێربستان دا بە کار برا لە بەراورد لە گەڵ ئەو ڕادەیەی کە ئامریکا لە بۆمبارانەکانی ئەفغانستان دا بە کاری بردووە، زۆر کەم بووە. لە ئەفغانستان دا بۆمبی 37 GBU بە کار براوە

کە هەر دانەی نزیک بە ١,٥تۆن ئورانی لەکار خراوی تێدایە. هەروەها لە ئەفغانستان دا بۆمبی Daisy cutters بە کار بردراوە کە قورسای هەردانەی دەگاتە ٧ تۆن...

[...]

[هێشتا کەسێک وەک تاوانباری ئەم شەڕەش کە ئێستاش درێژەی هەیە نەناسراوە. ڕەنگە هەر لە بەر ئەم تاوانانەش بێ کە ئامریکا لە دژی کرانەوەی مەحکەمەیەکی نێونەتەوەی ڕادەوەستێ و تەگەرە دەخاتە بەر کرانەوەی]

تێبینی:

ئەمە ووتارێکی دوورو درێژ بوو کە کورت کراوەتەوە. وەک دەبیندرێ بە زۆری لە زانیارییەکانی ووتارەکە کەڵک وەرگیراوە. نێو ئاخنی نووسینەکە لە لایەن وەرگێڕەوە دانراوە.

* * *

John Pilger

تیرۆر، تیرۆری بەدوادا دێ

ئایا بەڕاستی کێ هەیە، سەری لەوە سوڕ نەمێنێ کە هێرشەکانی دژی ئامریکا [۱۱ی سێپتەمبر] لە جیهانی ئیسلامەوە، سەرچاوە نەگرێ؟ دوو ڕۆژ پێش رووداوی [۱۱ی سێپتەمبێر] ۸ کەس بە هۆی بومبارانی تەیارە ئینگلیسی و ئامریکاییەکان لە ناوچەیەکی سیڤیلی باشووری عێراق دا کوژران. هەتا ئەو جێگەی من ئاگادار بم، بە ئاقە وشەیەکیش چیە، ئەم رووداوە لە میدیاکانی رۆژئاوادا دەنگی نەداوە.

بە پێی ئاماری Health Education Trust لە لەندەن لەو قەسابخانەیە کە "شەڕی کەندا"ی ناونرا، چ لەماوەی شەڕەکەدا و چ بە ماوەیەکی کەم دوای شەڕەکە ۲۰۰۰۰۰ کەس عێراقی کوژران. کوژرانی ئەم ئینسانانە نەکرا بە هەواڵێک کە ویژدان و شعووری خەڵکی رۆژئاوا بهەژێنێ. هەتا ئێستا لانی کەم یەک میلیۆن سیڤیل کە نیوەیان منداڵن بە هۆی

ئابلۆقەی وەحشیانەی ئابووری بۆ سەر عێراق کە لە لایەن ئینگلیز و ئامریکاوە دانراوە، گیانیان لە دەس داوە. لە پاکستان و ئەفغانستان دا لە سەر پاشماوەی مجاهیدەکان، بزووتنەوەی فەناتیکی تالەبان سەری هەڵدا، کە لە خۆیدا بە زۆر ی بەرهەمی دروستکراوی دەستی CIA، ڕێکخراوەی سیخوڕی ئامریکا بوون. ئەو کەمپە نیزامییانەی ئەفغانستان کە جێگەی مەشقی تێروریستەکان و عوسامە بین لادینن (ئەو کەسەی کە گویا گەلاڵەی [١١ی سپتەمبەر]ی داڕشتووە)، بە پارەی ئامریکاو بە پشتیوانی ئامریکا درووست کراون. ئەگەر پشتیوانی ئامریکا نەبوایە، ڕەنگە هەر لە مێژە کۆتایی بە داگیرکەرییە غەیرە قانوونییەکانی خاکی فەلەستین هاتبا.

زۆر پێش لەوەی خەڵکی موسڵمان بە تێرۆریستانی جیهانی بناسرێن، بۆ خۆیان و بەر لە هەموو شتێک لە لایەن فوندامەنتالیزمی ئامریکاوە قوربانی تێرۆرزمن. ئەو پاشوەڕۆی و فەندامەنتالیزمی ئامریکایەی کە بە هەموو دەسەڵاتی نیزامی، ئیستراتیژ و ئابووری، گرینگترین هۆکاری تێرۆریزمن لە جێهاندا.

بەڵام ئەم ڕاستیانە لە مێدیاکانی رۆژئاوادا کە راپۆرتەکان لە باشترین حاڵەتدا چکۆڵەترین بەشی تاوانەکانی ئیمپریالیزم بڵاو دەکەنەوە سانسۆر دەکرێن. یان وەک Richard Falk پرۆفیسۆری پێوەندیە نێونەتەوەیەکان لە زانستگای دا Princeton دەڵێ:" سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانی ڕۆژئاوا بە شێوەیەکی پاوانخوازانە یەک لایەنە لە هێڵەکی ئیخلاقی، قەزای دەدرێ و تەواوی مافەکان بەئەوان دەدرێ، واتا هەوڵ دەدرێ وێنەیەکی پۆزەتیف لە بایەخە ڕۆژئاواییەکان نیشان بدرێ، کە لە لایەک لە هەر چەشنە تاوانێک بێبەرییەو و لە لایەکی دیکەشەوە کەوتووەتە بەر مەترسی. هەر ئەمەش ئەو مافە بەوان دەدا کە چۆنیان پێخۆش بوو هێرشە ترسناکە سیاسیەکانی خۆیان بکەن."

تـۆنی بلێـر سـەرەک وەزیـری حکوومەتـێکە کـە چەکـی کوشـتن دەفرۆشێتە ئیسرایل، کە عێراق و یۆگۆسلاڤی بە بوومبی چەند هێشوو multiple تێکەڵ بە ئۆرانی لەکار کراوە بوومبباران دەکا، کە گەورەترین سادیرکەری چەک و چۆڵ بۆ خەڵک کوژەکانی ئیندۆنزیایە، بەڵام ئێستا هاتووە و باسی "شەیتانە نوێیە کۆمەڵ کوژەکان" دەکا... کاتێک مرۆڤ ئەم قسانەیٚ بلێری گویٚ لێدەبیٚ بیری بۆ وشەی "ئەحمەق" یەکێک لەو وشانەی کە بووەتە وێردی زمانی بێلر دەچیٚ. بێگومان ئەم قسانە هیچ تەسکینی دڵی بنەماڵەی ئەو هەزاران کوژراوەی خەڵکی ئاسایی ئەمریکا نادا کە تەجروبەی کوشتارێکی واترسناکیان کرد، ئەم کوشتارە بە دەستی کەسانێک ئەنجام درا کە رەنگە بەدبەختی و چارەڕەشییەکانیان ئاکام و بەرهەمی سیاسەتی رۆژئاوا بیٚ.

دامودەزگای ئامریکایی وا بیران دەکردەوە کە ئەوان دەتوانن رووداوەکانی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست بخولقێنن، بگۆڕن و بەپێچەوانە پیشان بدەن، بە بیٚ ئەوەی کەس بتوانیٚ زەربەیەک لەوان یان لە خەڵکی ئاسای ئامریکا بدا. هێرشەکانی ڕۆژی سیٚ شەمبە [١١ی سێپتەمبێر] لە پاش مێژوویەکی دوور و درێژ لە ناحەقی و بەڵێن شکێنی لەبەرامبەر موسڵمانان و خەڵکی عەرەب دا هاتنە گۆڕیٚ: لێکهەڵوشانی ئیمپراتۆری عوسمان، دامەزرانی دەوڵەتی ئیسرایل، چوار شەڕی نێوان عەرەب و ئیسرایل و ٣٤ساڵ داگیرکەری وەحشیانەی نەتەوەیەکی عەرەبی (فەلستین)... هەموو ئەمانە لە چەند سەعاتێکدا کەوتنە پێش چاو لەو کردەوە ترسناکەی کە لە رۆژی سیٚ شەمبەدا لە لایەن ئەو کەسانەوە ئەنجام درا کە خۆیان بە قوربانی سیاسەتەکانی رۆژئاوا دەناسێنن. ئامریکا کە قەد تەجروبەی شەڕێکی مودێڕنی نەچێشتووە، ئیمڕۆکە لیستەی کوژراوی زیاتر لە ٢٠٠٠٠ [لیستەی کەمتر لە ٣٠٠٠] کەسی هەڵواسیوە. وەک Robert Fisk دەڵیٚ:" خەڵکی

ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست لە غەمی کوژرانی خەڵکی بێتاوانی ئامریکادا داغدار دەبن. بەڵام لە هەمان کاتدا پرسیار لە ڕۆژنامە و تەلەفزیۆنەکانی ڕۆژئاوا دەکەن کە بۆ تۆزقاڵێک سرنجیان نەدایە سەر مردنی ٥٠٠٠٠٠ منداڵ لە عێراق و هەروەها کوژرانی ١٧٥٠٠ کەس لە خەڵکی بێتاوان بە دەستی ئیسرایل لە پێوەندی لەگەڵ داگیرکردنی لوبنان دا لە ساڵی **١٩٨٢**.

بێجگە لەو هۆکارانەی سەرەوە، زۆر کردەوەی وەحشیانەی ئامریکا هەن کە بنە ڕووداوی پێش پێنەگیراوی وەک ١١ی سێپتێمبەر. تەنیا قین و ناڕازایەکان لە سیاسەتی ئامریکا لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست و باشووری ئاسیادا نین. لە پاش شەڕی سارد ئامریکا و هاوپەیمانەکانی و لەسەرووەی هەمووانەوە ئینگلیز بە هەموو شێوەیەک لە دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری خۆیان کەڵکی خراپیان وەرگرتووە، ئەمە لە کاتێک دا بووە کە جیاوازیەکانی نێوان بەشە فەقیر و دەوڵەمەندەکانی جیهان و بەگشتی جیاوازییە ئینسانیەکان لە هەموو وەختێکی تر زیاتر قوڵتر بوونەتەوە.

ئیلیتێکی تایبەتی کە ژمارەیان لە ملیاردێک ئینسان تێ ناپەڕێ، دەستیان بە سەر ٨٠ لە سەدی هەموو سەرمایەی جیهاندا گرتووە، زۆر کاری ناعادڵانە کە نیە بە مەبەستی پاراستنی ئەم دامودەزگا و دەسەڵاتی سیاسیە ئەنجام نەدرێ. ئابڵۆقەی غەیر قانوونی لەسەر کوبا، فرۆشتنی چەک و چۆڵ و کەرەستەی کوشتن کە بە زۆری لە پاوانی ئامریکا دایە، هەڵوێستی یەک لایەنەی ئامریکا بە مەبەستی چاڵ کردنی ڕێکەوتننامەی "کیۆتۆ" کە هێندێک چارەسەری بۆ کێشەی ژینگەی تێدا ڕچاو کرابوو، هێرش و دژایەتی کردن لەگەڵ پلان و ڕێگەچارە لاوازە ئابووریەکانی ڕێکخراوەی بازرگانی جیهانی کە ئەم ڕێکخراوەیە بۆ خۆی وەک نوێنەری وەزارەتی دارایی و بانکە

مەرکەزیەکانی ئوروپا دەجوولێتەوە، شەرت و مەرجی بانکی جیهانی و بنیاتی ئەرزی نێو نەتەوەی لە سەر وڵاتانی فەقیر بۆ دانەوەی قەرزە لە ژمارە نەهاتووەکانیان، شەڕی ویتنام ئامالی کۆلۆمبیا و هەروەها ڕاوەستاندن و لە نێو بردنی وتوێژی ئاشتیانەی نێوان کوریای باکوور و باشوور کە ستاتۆی کوریای باکوور وەک یەکێک لە دەوڵەتە چەتەکان لە لایەن ئامریکاوە ناسراوە. ئەمانەی سەروە هەموویان نموونەن لە سیاسەتەکانی ئیمڕۆیی ئامریکا لە جیهاندا.

تیرۆری وڵاتانی رۆژئاوا بەشێکە لە مێژووی سەردەمی ئیمپریالیزم، ئەم وشانە رۆژنامەوانەکان نەدەوێرن بیڵێن و نەدەشوێرن بینووسن. راگوێزران و چۆڵ کردنی ناوچەی Diego Garcia و ئاوارە و راونانی خەڵکەکەی لە دەیەی شەستەکان دا لە لایەن حکومەتی یۆڵسۆنی ئینگلیزەوە بە هیچ شێوەیەک لە لایەن چاپەمەنیەوە باس نەکرا و بێدەنگەی لێ کرا. ئیمڕۆ ئەو ناوچەیە کراوە بە شوێنی چەکە ئەتۆمیەکان و بنکەی تەیارە جەنگیە ئامریکاییەکان بۆ گەشت و چاوەدێری بەسەر رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا. رەفتار و کردەوەی ئینگلیزیەکان لە Malya جیاوازییەکی ئەوتۆی لە هی ئامریکاییەکان لە ڤیتنام دا نەبوو، بەڵکوو ئامریکاییەکان لە ئینگلیزییەکانەوە فێر بوو بوون. گوندەکانی ئابڵۆقەی خواردەوەمەنی خرابووە سەر و کرابوون بە جۆرە ئوردووگایەکی نیزامی و زیاتر لە نیو میلیۆن ئینسان کۆچی زۆرەملیان پێکرا، لە ڤیتنامدا خەڵک ڕاودەنێردران، لە جێگەی خۆیان دەردەکران و عەرزەکان ژاراوی دەکران، بەڵام ئیمڕۆ خەریکە بە هۆی فیلمەکانی هولیودەوە لە بیر بچنەوە. لە جەریانی عەمەڵیاتی Phoenix کە لە لایەن CAI یەوە بەڕیوە برا، نزیکەی ٥٠ هەزار کەس کوژران، ئەم عەمەلیاتە کرا بە سەرمەشقی تیرۆر لە شیلی و ڕێبەری بە شێوەی

دیموکراتیانە هەڵبژێردراوی خەڵک "ئالندە" کوژرا. ١٠ ساڵ دواتر نیکاراگۆاش کاول کرا.

ناو هێنانی یەک بە یەکی تێرۆرەکان ئەوەندە زۆرن کە لەم وتارەدا جێگەیان نابێتەوە. وا خەریکە جارێکی دیکە ئیمپریالیزم سەر هەڵدەداتەوە. نیزامییەکانی ئامریکا لە بنکەکانیان لە ٥٠ وڵاتی دونیا دا خەریکی بەڕێوەبردنی عەمەلیاتی نیزامین.... چ پێوەندیەک هەیە لە نێوان ئەم شتانەی باس کران و رووداوی ترسناکی ١١ی سێپتەمبر؟ ئەگەر بێتوو بچیە نێو خەڵکی هەژار و فەقیر کە زۆربەی حەشیمەتی سەر زەوی پێک دێنن، تەوە ئەو پێوەندیە زۆر ئاشکرا خۆ دەردەخا. ئینسانەکان نەزان و گێل نین. ئەوان دەبینن کە چۆن سەربەخۆییان لێ دەستێندرێتەوە، خاک و سەرمایەیان چۆن بە تاڵان دەچێ و چۆن منداڵەکانیان دەکوژرێن. ئەوان زۆژ لەگەڵ زۆژ زیاتر ڕەخنە و گازندەکانیان ئاراستەی کوێخایەتی و تاڵانکەری باکوور دەکەن.

تیرۆر، بێگومان تیرۆر و فەناتیزمی بەدوادا دێ. دەبێ چەوساوەکان و زوڵم لێ چووان زۆر بە سەبر و لە سەرەخۆ ببن، لە مێژ نیە و تەنیا چەند ساڵێکە کە گروپە فوندامەنتالیستە ئیسلامییەکان کە حازرن خۆیان لە ئیسرایل و ئامریکادا بتەقێننەوە، دامەزراون، واتە لە پاش ئەوەی ئامریکا هیوای دامەزراندی حکوومەتێکی بەرحەقی فەلەستینی بۆ خەڵکێک کە گیرۆدەی دەستی زوڵمی ئیمپریالزمن، رەد کردەوە و وەپشت گوێ خست. رق و تووڕەیی دەنگە دوورەکان ئیمڕۆ دەبیسرێ، دەرد و ناڵینی رۆژانەی دوورە وڵاتان و شوێنە کاول کراوەکان، ئیمڕۆ لە وڵاتی ئامریکا و لای ئامریکایەکان میوانە.

سەرچاوە:

ڕۆژنامەی Aftonbladet

١٤ی سێپتەمبری ٢٠٠١

تێبینییەکانی وەرگێڕ:

ـ جۆن پیلگێر John Pilger، نووسەر، ڕۆژنامەوان و دروستکەری فیلمی دۆکیمەنتارەو لە لەندەن دەژی. دوو دانە لە کتێبە بەنێوبانگەکانی کە بۆ سەر زۆربەی زمانەکان وەرگێردراون، بریتیین لە " ڕۆژەڤی شاراوە" و " ئەوەی کە ئێمە بۆمان نەبوو بیزانین".

ـ ئەم ووتارە سێ ڕۆژ پاش ڕووداوی ١١ی سێپتێمبەر لە سوئید بڵاو کراوەتەوە، ڕەنگە ئورژینالەکەی هەر ڕۆژێک دوای ٩/١١ نووسرابێ، هەربۆیە هێندێک لە زانیارییەکانی هەڵەن.

ـ بە "لێکهەڵوەشانی ئیمپراتۆری عوسمانی" لە ڕاستیدا گەلانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بێجگە لە گەلی کورد نەبێ زەرەدیان نەکردووە، با ئەم کارەش ڕۆژئاوا لە بەر قازانجی خۆی کردبێتی.

* * *

شەریف حەتاتە
پزیشک و ڕۆماننووسی بەناوبانگی میسر

میسر وەخەبەر دێ، بەڵام بەهۆی فۆندەمەنتالیستەکانەوە

خەڵکی گوندێکی چکۆڵەی جوتێرنشینی نزیک قاهیرە چ دژکردەوەیەک لە بەرانبەر شەڕی ئەفغانستاندا لە خۆ نیشان دەدەن؟ نووسەری میسری شەریف حەتاتە چیرۆکی وەخەبەر هاتنێکی سیاسی دەگێڕێتەوە کە بە داخەوە شەقڵی فۆنەمەنتالیزمی پێوە دیارە.

وەرزی خەرمان هەڵگرتن بوو لە گونددا. دەشتێکی کاکی بە کاکی بە دەریایەک لە گوڵە پەموو داپۆشرابوو. لە سێبەری دارەتوویەکی پیردا دانیشتبووم، لە دەوروبەرمدا کۆمەڵێک جوتێری دم و چاوو لەش تۆزاوی بە چنچکە لە سەر فەرشێک لە کلۆشی ڕەنگ جواندا دانیشتبوون. ئەوان لە درێژایی ڕۆژدا باقە دروێنە کراوی مەزراکەیان

خستبووە گەرووی مەکینەی خەرمانکوتدا. ئێستا خەریکی حەسانەوە بوون، دم و چاوە چرچ و لۆچەکانیان ماندووی پێوە دیار بوو. چاییە وەک خەڵووز ڕەشەکانیان هەڵدەقوڕاند. جوتێرێکی لاوی چوار شانەی سەر پێچراو، بەرەولای من سەری وەرسووڕاند و پرسی: " *دوکتۆر، ئامریکاییەکان ئەو هەموو بۆمبە بە سەر موسڵمانە بەدبەختەکانی ئەفغانستاندا بەردەدەنەوە، تەنیا لە بەر ئەوەی بینلادین یان تاڵەبانەکان بکوژن؟"*

ڕاوەستام بزانم ئەوانی دیکە چ دژکردەوەیەک لە خۆ نیشان دەدەن. کابرایەکی پیر بە تاقە چاوەکەیەوە، تیژ لێی ڕووانیم و گوتی: " *نە، تۆ دەزانی ئامریکاییەکان دەیانهەوێ بچنە ئەفغانستان و وڵاتەکانی دیکەی نزیک ئەوێ، چونکە نەوت و تریاکی زۆریان لێیە. هەر لە بەر ئەمەشە ئینسانە برسییەکان دەکوژن. ئایا ئەوان هیچ ڕوحم و بەزەییەکیان هەیە؟ تۆ دەزانی خەڵکانی لە سەروو دانیشتوو، ئەوانەی دەسەڵاتدار، هیچ ڕوحم و بەزەییەکیان نیە، ئەمە شتێکە هەموومان دەیزانین."*

جەماعەت بە نیشانەی سەلماندن سەریان بۆ دەلەقاند و ئەویش درێژەی بە قسەکانی دەدا: " *تەنیا ئەوەی لای ئەوان گرینگە دەسەڵات و پارەیە، کاتێک لە گەڵ ئەوان حیسابیان پاک کردەوە، ئەوجار نۆرەی ئێمەش دەگا، ڕەنگە لە عێراقەوە دەس پێبکەن."*

سەرۆکی جەماعەت کە کابرایەکی خاوەن کارگەیەکی چکۆڵەی بەرهەمهێنانی جوجەڵە بوو، بە کۆخەیەک سەرەنجی جەماعەتەکەی بۆ لای خۆی ڕاکێشاو گوتی: " *کاتێک «موبارەک» ڕایگەیاند کە ئەو لە دژی ئەم شەڕەی ئێستایە و نایهەوێ بچێتە نێو بەرەی هاوپەیمانەکانەوە، هەموو خەڵکی گوند شاد بوون. بەڵام کاتێک بۆش ئەمەی بە تەلەفۆن بە موبارەک گوت و ڕایگەیاند کە دەبێ فەلەستینییەکان دەوڵەتی خۆیان هەبێ، ئێستا ئەو شتێکی دیکە دەڵێ."*

جوتێرێکی درێژی ڕەقەڵە کە کڵاوێکی سوور و جلوبەرگێکی سپۆرتی لە بەردا بوو، بە قەڵسییەوە دەستەکانی لە یەکدی داو گوتی: *"ئامریکاییەکان دەیانهەوێ کە ئەو تەنیا پشتگرییان بکا، بەڵام دواتر لە بیری دەکەن کە چیان لە سەر فەلەستین گوتووە."*
ژنێک کە بە چنچکە تۆزێک لە ئێمە دوورتر خەریکی جلوبەرگ شوتن لە سەر جۆگەلەیەک بوو، سەری بەرز کردەوەو بە دەنگی بەرز گوتی: *" هەروەک هەمیشە پیاوەکان دەکوژرێن و ئەو ژن و منداڵانەش کە نەکوژراون، ئەوە دەبێ هەر ئێش و ئازار بچێژن."*
سەرۆکی جەماعەتەکە هەستایە سەر پێ و گوتی: *" گوێ بگرن! هەستن، دیسان وەختییەتی دەس بەکار بکەینەوە، ئەگەر چی گوێشمان لە قسەکانی دوکتۆر نەبوو. هیوادارم بتوانێ سبەینێ پاش نوێژی شێوان بێتە لامان."*
بەڵام من بۆ ڕۆژی دوایە، بە ماشینەکەم گەڕامەوە بۆ قاهیرە. لە پشت فەرمانەکەوە، سەرو بێچمیان لە پێش چاوم ون نەدەبوو، قسەکانیان لە گوێمدا دەزرینگایەوە. ئەوان ئەو جوتێرە نەخوێندەوارانە بوون کە بە درێژای ڕۆژ لە مەزرادا کاریان دەکرد، ڕۆژنامەیەکیان نەدەخوێندەوەو زۆر بە کەمی گوێیان لە تەلەفزیۆن دەگرت. ڕەنگە جارنەجارێک شەوانە لە دەوری یەکتری کۆ ببانەوە، کەسێک ڕۆژنامەی بۆ خوێندبانەوە یان لە ماڵە کەسێک چاویان لە تەلەفزیۆنی مانگی دەسکرد کردبا. بەو حاڵەشەوە ئەوان هەروەک جاران لە دەنگ و باس و ڕووداوەکانی جیهان بێ ئاگا نەبوون. بەڵام ئەمجارە بە ئاگابوونی ئەوان لە گەڵ جارەکانی دیکە جیاوازی هەیە و زۆرتر لەوەیە کە ئێمە لێی تێگەیشتووین. پێش ئەوەی ئێمە لە سەر مەزرایەکە لە دەوری یەکتری کۆ ببینەوە، جوتێرێک بۆی گێڕامەوە کە هەموو خەڵکی گوند سەرقاڵی ئەو باس و خواسە گەرمەن کە ئیمڕۆ لە سەر هێرشی

تیرۆریستی دەکرێ یان ئەوەی چی مومکینە لە داهاتوودا ڕوو بدا. هەموو خەڵکی گوند لە بۆمبارانەکانی ئامریکا لە ئەفغانستان توڕەو بێزارن.

ئیمرۆ ڕوو لە هەر کوێیەکی میسر بکەی باس باسی " شەڕی بەرپەریانەی دژی ئەفغانستان" و " مەترسی شەڕهەڵایساندن لە دژی عێراق و وڵاتە عەرەبییەکانی دیکە" یە. بۆ میسر ئەم وەخەبەر هاتنە سیاسییە پاش ساڵان تینوەتی و تامەزرۆیی بەشداری چالاکانە لە باسە سیاسییەکاندا، ئاکامی ئەو قانوونە غەیرە دیمۆکراتیانەن کە ساڵ لە گەڵ ساڵ بە هۆی حکوومەتەوە دارێژراون و جێبەجێ کراون. ئەم مەسەلەیە هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگای میسری هەر لە دەوڵەمەندو هەژارەوە بگرە هەتا لایەنگرانی حکوومەت و دژەکان و هەروەها شارو گوندی داگەتووە.

خەڵک لە گەڵ قوربانییە ئەفغانییەکان لە گەڵ ئەو بێ تاوانانەی کە کەوتوونەتە بەر هێرشی بەربڵاوی تۆڵەئەستاندنەوەی ئامریکا هاودەردی نیشان دەدەن. تۆڵە ئەستاندنەوە لە هێرشێکی تیرۆریستی کە هێشتا کەس نازانێ کە کێیە گەڵاڵەکەی دارشتووە. ئەوان لەو هەموو تاوان و جەریمەیەی کە ڕۆژانە دەکرێن و هەروەها لە داهاتووی خۆیان دەترسن.

گرفتەکە لەوەدایە کە ئەم وەخەبەر هاتنە سیاسییە ڕۆژ لە گەڵ ڕۆژ زیاتر دەکەوێتە ژێر باڵی گرووپە سیاسییە ئیسلامییەکان و ئەوان شەقڵی سیاسی خۆیانی پێوە دەنێن. ئیمرۆ بۆ زۆربەی خەڵک، دژ و بەرانبەری بۆش، عوسامە بینلادینە. ئەو کەسەی کە لایەن هیندێک ڕۆژنامەی پۆپۆلیستەوە وەک "ئەستێرەی درەوشاوەی ئیسلام" ناوی براوە.

لێکدەرەوەیەک لە یەکێک لە ڕۆژنامە گەورەکانی لایەنگری حکوومەتدا، وشیاری سەبارەت بە شیان و ئیمکانی دووبەرەکی مەزهەبی و ڕووبە ڕوو بوون لە گەڵ شەڕێکی هەمەلایەنە وەک چۆن بۆش ناوی " شەڕی خاج پەرەستی" لێناوە، دابوو. بەڵام سەرنووسەری گۆڤارێکی نیوە چەپ ئاماڵ نووسیبووی: *" ئێمە نە ئامریکاو نە تاڵەبان، بەڵکوو شتێکی دیکەمان دەوێ."* تەواوی ئە خۆپیشاندانانەی کە لە زانستگاکاندا کران، لە لایەن ئەخوانی موسلیمین و گرووپە نزیکەکانی وەک ئەوان ڕێکخران.

ڕۆژنامەکان چ ئەوانەی سەر بە حکوومەت بوون یان نەبوون و هی ئوپوزیسیۆن بوون یان ئەوانەی بە ناو سەربەخۆ بوون، هەر کامە بە شێوەیەک لە دژی بۆمبارانی ئەفغانستان ڕاوەستان و هەوەها لە دژی چوونی میسر بۆ نێو هاوپەیمانییەتی ئامریکا هەڵوێستیان گرت...

هەموو حیزب و ڕێکخراوە سیاسییەکان لە سەر خاڵە بنچینەییەکان لە گەڵ یەکتری هاودەنگ بوون و توڕەیی لە ئامریکا گەیشتە چڵە پۆپە. تەنیا ڕۆژنامەوانێک کە بەوە بەناوبانگە، پێوەندی بە دام و دەزگای ئامریکاوە هەیە، لە ووتارێکدا بە ئاشکرا بەرگری لە شەڕ و بەرەی هاوپەیمانەتی دژی تیرۆریزم کرد....

تەلەفزیۆنی دەوڵەتی هەروا لە سەر بلاوکردنەوەی هەواڵەکانی شەڕی ئەفغانستان بە شێوەیەکی سارد و بەلایەنانە کە زۆر جاران باسی توانای دەزگای شەڕی ئامریکایان دەکردو هەروەها بلاوکردنەوەی لێکدانەوەی پسپۆڕانی شەڕ، بەردەوام بوو. هاودەنگی لە گەڵ قوربانیانی شەڕی ئەفغانستان بە شێوەیەکی سەرسوڕ هێنەر بوو، بەڵام لە بەرانبەر قوربانییەکانی هێرشی تیرۆریستی لە دژی ناوەندی بازرگانی جیهانی و پینتاگۆن زۆر جاران ڕستەی دووپاتکراوەی بە داخ بوون، دووبارە دەکرایەوە.

یەکێک لە دۆستەکانم کە لێکۆڵەرەوەی ئەنەستیتۆیەکی لێکۆڵینەوەیە پێی گوتم: " ئیمڕۆ ئەو کەسانە کە بە تەواوەتی کەوتبوونە ژێر شوێن دانەری شێوازی ژیانی ئامریکایی، تێدەگەن کە بە ڕاستی ئەو جۆرە ژیانە چ مانایەکی هەیە و ئەمەش لە خۆیدا باشە."

دوێنێ بەیانی لە گەڵ کوڕەکەم خەریکی هەڵهاتنی بەیانیان بووین، چاومان بە سێ کچۆڵە کەوت کە لە سەر شەقامەکەی ئەو بەردا هەڵدەهاتن، بۆ ساتێک چاومان بڕیبووە، دم و چاو نیگا درەوشاوەکانیان، پێکەنینیان و هەڵبەزین دابەزینی پەلکە ڕەش و درێژەکانیان لە پشتەوە. کوڕەکەم سەری بۆ لای من وەرچەرخاندو گوتی: دەمهەوێ بزانم داخۆ چەندە منداڵ، چەندە ئینسانەکان لە جیهاندا، دەبێ بکوژرێن، هەتاکوو بۆرسەکانی Dow Jones و Nasdaq بەرز بینەوە.

سەرچاوە:

لاپەڕەی ئەدەبی ڕۆژنامەی Dagensnyheter

* * *

Lennart Pehrson

رۆژنامەی **Dagensnyheter**

"ڕووناکبیر و بیرجیا ئامریکاییەکان دەخرێنە نێو لیستەی رەشەوە"

لە پاش ١١ی سێپتێمبەر، ڕۆڵی ئاکادیمیە ئامریکاییەکان زیاتر کەوتووەتە بەر باس و گفتەگۆ. رخنەگرانی کۆنەپارێز، ئاکادیمی و ڕووناکبیرانی بیرجیا بە خاڵێکی لاواز لە بەرگری لە دژی تیرۆریزمدا لەقەڵەم دەدەن. پرۆفیسۆرە دەسنیشانکراوەکان، ئەوانەی خراونەتە نێو لیستی ڕەشەوە بیرووڕای ئامریکایی لە گەڕانەوەی مێکارتیزمێکی MeCarthyism نوێ ئاگادار دەکەنەوە.

ڕێکخراوی کۆنەپارێزی American Council of Trustees and Alumni ، "ACTA " لەو ماوەدا کەوتووەتە ناوەندی باسەکانەوە، چونکە ڕاپۆرتێکی لە ژێر ناوی

Defending civilisation بڵاو کردۆتەوە کە لەودا ئاکادیمیە ناودارە ئامریکاییەکان وەک کەسانی توندڕەوی جێگەی باوەڕپێنەکراوو ستوونی پێنجەم لە شەڕی دژ بەتیرۆریزمدا ناسێندراون.

ئەم ڕاپۆرتە بە تایبەتی لەو بارەوە بوو بە هۆی خرۆشاندنی هەستەکان کە لەودا ئاماژە بە ١١٧ گووتنی جۆراوجۆر لە زانستگاکانی ئامریکادا کراوە کە لەواندا بە جۆرێک ڕخنەو گازندە بۆ سەر سیاسەتەکانی دەوڵەتی ئامریکا کراوە. بۆ نموونە لە زمانی مێژووناس Richard Bertholds گێردراوەتەوە کە گووتوویتی: *" ئەوانەی پێنتاگۆن بۆمباران*

دەکەن، من چەپڵەیان بۆ لێدەدەم" . (گۆیا ناوبراو دوایە قسەکانی خۆی وەرگرتووەتەوەو داوای لێبوردنی کردووە). بەڵام زۆربەی ئەو گووتنانە لە باس و گفتووگۆی گەرم و زیندووی دیمۆکراتیکدا زۆر ئاساییـن، بۆ نموونە کەسێکی وەک Jesse Jackson ، دادپەروەری مافی هاووڵاتیان تەنیا لەبەر ئەوەی لە زانستگای Harvard law School گووتوویەتی *" ئامریکا پێویستە پردەکان و پێوەندییەکان ساز بکا نەک بۆمباران بکاو دیوارەکان بەرز بکاتەوە"* کەوتووەتە نێو لیستەی ڕەشەوە. Joel Beinin پرۆفیسۆری مێژووی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست لە زانستگای Stanford کەوتووەتە نێو لیستەی ڕەشەوە لە بەر ئەوەی گووتوویەتی: *" ئەگەر هاتوو سەلمێندرا کە وا بین لادینە کە پیلانی هێرشی ١١ی سێپتێمبەری دارشتووە، ئەوە پێویستە ئامریکا ناوبراو بداتە مەحکەمەیەکی نێونەتەوەیی و بە تاوانی کاری دژی مرۆڤانە مەحکەمە بکرێ."*

Todd Gitlin پرۆفیسۆری فرەپێوەندییەکان لە زانستگای نیۆیۆرک لە لیستەی ڕەشدا دانراوە لە بەر ئەوەی لە وەڵامی ڕۆژنامەوانێکدا گووتوویەتی: *" لەو زانستگایەی منی لێم نارەزاییەکی زۆر لە بەرانبەر سیاسەتی شەڕەنگێزی بۆش دا هەیە."*

Noam Chomsky پرۆفیسۆری زانستی زمان لە Massachusetts Institute of Technology خراوەتەوە لیستەی رەشەوە چونکە گووتوویەتی *" تاقە ڕێگەی بنەبڕکردنی تیرۆریزم، بەشداری نەکردنە لە کردەوەی تیرۆریستیدا."*

لیستەی ڕەش بووەتە هۆی تووڕەیی و بێزاری دەربڕین لە ئامریکاو شێمانەی ئەوە دەکرێ کە

ACTA بەم کردەوانە دەیهەوێ دەنگە ناڕازییەکان و ئاڵوگۆڕی بیروڕا کە لە هەلومەرجی قەیرانیی ئیمرۆدا لە هەر کاتێکی دیکە پێویسترە، کپ بکا. هەروەها ڕێکخراوی ACTA وەک هەڕەشە بۆ سەر باس و

گفتووگۆی ئازادییانەی ئاکادیمی بە گشتی و بۆ سەر ئازادی بیروورا دەربرین بە تایبەتی دەبیندرێ. زۆربەی چاوەدێران لە سەر ئەو باوەڕەن کە ACTA

بەناوهێنانی بیرجیاکان لە لیستی ڕەشدا دەیهەوێ دەستی FBI ، پۆلیسی فیدراڵی ئامریکا ئاواڵە بکا، کە جارێکی دیکە بابداتەوە سەر جاسووسی و سیخوڕی کردن لە سەر هاووڵاتیانی ئامریکا ، وەک ئەوەی پێشتر لە پەنجاکاندا لە دژی کۆمنیستەکان و بیرجیاکان کردیان واتە سیاسەتی MeCarthyism . ڕێکخراوی ACTA زیاتر لە هەر ڕێکخراوێکی دیکەی کۆنەپارێز کەوتووەتە بەر ڕخنەو گازندە، ڕەنگە لە بەر ئەوە بێ کە یەکێک لە دامەرزێنەران و بیرداهێنەرە کۆنەپارێزەکانی ئەم ڕێکخراوەیە، ژنی" دیک چێنی" جێگری سەرەککۆماریی حکوومەتی بۆشە.

سەرۆکی ACTA، "Jerry Martin" لە بەرگریکردنی ڕێکخراوەکەیدا لە بەرانبەری ڕخنەکاندا دەڵێ: *" ئەو پیرۆفیسۆرانەی کە کەوتوونەتە نێو لیستەکەمانەوە دەبێ توانای وەرگرتنی ڕخنەیان هەبێ. لیستەکە تەنیا شێوەیەکە بۆ ئەوەی بێ بەرپرسیارییەتی و بە لاوە مانەوەی زانستگاکان دەرکەوێ لە سەروبەندێکدا کە شارستانییەتەکەمان لە بەرانبەر تێرۆریزمدا پێویستی بە بەرگری و پاراستن هەیە."*

داخێکی گەورە کە بووە بە گرێ بە سەر دڵی ACTA وە ئەوەیە کە گۆیا زۆر خوێندکاری ئامریکایی پلەی بەرزی خوێندن لا زانستگاکاندا وەدەسدێنن بە بێ ئەوەی مێژووی ئامریکا یان شارستانییەتی ڕۆژئاوایان خوێندبێتەوە، [...].

ACTA بە لاسارییەوە پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە دەبێ فێربوونی مێژووی ئامریکاو شارستانییەتی ڕۆژئاوا بکرێ بە زۆرەملێ لە خوێندنگاکاندا.

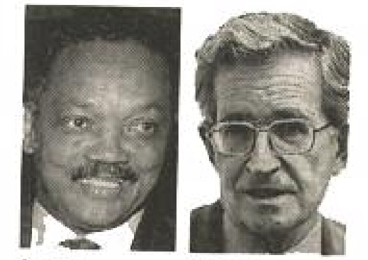

هاوده‌نگ له‌گه‌ڵ ACTA زۆر ڕێکخراوی جۆراوجۆری ڕاست ئاژۆی دیکه له هه‌ولی ئه‌وه‌دان ئه‌وه‌ی که ئه‌وان پێیان وایه دنیای ئاکادیمیکی ئامریکا له شه‌سته‌کانه‌وه که‌وتووه‌ته ژێر سه‌یته‌ره‌و کۆنترۆڵی چه‌په‌کان، بگه‌ڕێننه‌وه دۆخی کۆنه‌پارێزی جارانی. بۆ به‌شێک له کۆنه‌پارێزانی راست ئاژۆ، ئیمڕۆکه زانستگاکان پاشماوه‌ی بنکه‌ی چه‌په‌کانن که له‌ودا خوێندکارانی لایه‌نگری بیری کۆنه‌پارێزی ده‌که‌ونه به‌ر لۆمه‌و سووکایییه‌تی پێکردن.

له پاش ١١ی سێپتێمبه‌ر راکێشرانی پشتیوانی بیروورای گشتی ئامریکایی بۆ لای بۆش له شه‌ڕی دژی تێرۆریزمدا ڕێگه بۆ ACTA و ڕێکخراوه‌کانی دیکه‌ی وه‌ک وی له‌بار بووه که له جاران زیاتر له سه‌ر بیرووڕاکانی خۆیان سوور بن و له هه‌لوومه‌رجی تازه که‌ڵک وه‌ربگرن.

هه‌تا ئێستا نیشانه‌یه‌کی وا نه‌دیتراوه که ده‌نگه ناڕازییه‌کان به کرده‌وه کپ بکرێن. له پاش بڵاوبوونه‌وه‌ی راپۆرتی ACTA ده‌ستپێشخه‌رییه‌ک که له لایه‌ن Yale Law School ده‌سپێکرابوو، بوو به هۆی ئه‌وه‌ی زیاتر له ٣٠٠ پرۆفیسۆری مافناس له زانستگا جۆراوجۆره‌کانی ئامریکادا، بنی بڵاوکراوه‌یه‌کی ڕخنه‌ئامێز ئیمزا بکه‌ن که له‌ودا به توندی له دژی

کرانەوەی مەحکەمەی نیزامی لە لایەن بۆشەوە هەڵویست گیرابوو. لەو بڵاوکراوەیەدا کرانەوەی مەحکەمەی تایبەتی نیزامی کە لەودا گومانلێکراوە تێرۆریستەکان حوکمی مردنیان بەسەردا بسەپێ، بە شتێکی بە دوور لە مافپەروەری، نەحەوجێ و شێتانە لە قەڵەم درابوو. هەروەها ئاماژەش بەوە کرابوو کە ئەو جۆرە مەحکەمانە نەتەنیا لە گەڵ یاسا نێو نەتەوەیەکان ناتەبایان هەیە، بەڵکوو لەگەڵ یاسای حقوقی خودی ئامریکاش لە دژایەتی دان.

*　　*　　*

موميا ئەبو جەماڵ

ئەو راپۆرتانەی لە جەهەندەمەوە دەنێردرێن

Karolina Ramqvist
Dagensnyheter
2002/٥/٢٥

لە ٥ی مارسی ١٩٩٨ پاسەوانەكانی بەندیخانەی CSI Green ی PENNSYLVANIAی ئامریكا رژانە نێو بەشی تایبەت بە "بە مردن حوكم دراوان" و هەموو سلولەكانی دیكە و دەستیان گرت بە سەر كتێب و نووسراوەكانی داكۆكی لە مافی بەندییەكان و هەروەها بە سەر بەندییەكانیشدا كرایە بڕیار كە لەمەوبەدوا هەتا چەندە كتێب و

نووسراوە دەتوانن لای خۆ رابگرن. بەڕێوەبەرانی زیندان بە بیانووی مەترسی ئاورتێبەربوون، لە سلولەکان دا کتێب و کاغەیان قەدەغە کرد. مومیا ئەبو جەماڵ، تەمەن ٤٤ساڵ و بە مردن حوکم دراو کە ملی بۆ ئەم بڕیارە نوێیە رانەکێشا، لە لایەن بەندیخانەوە دەست گیرا بە سەر شتوومەکەکانی و لە هەموو مافێکی بەرگریش بێبەری کرا. ئەبو جەماڵ دەنووسێ:*" لە راستی دا مەبەستی بەندیخانە لەو ئاکسیۆنە، هێرش کردنەسەر بوو بۆ سەر بەندییە وەکیلەکان کە خۆیان داکۆکی لە مافی خۆیان دەکەن. ئامارێک لەم پێوەندیەدا بەرِوونی ئامانجی هێرشەکانی زیندانمان بۆ دەر دەخا، بۆ نموونە لە نێو ئەو کەسانە کە بەتاوانی لەژێر پێ خستنی دیسیپلینی زیندان بە تاوانی قورس حوکم دراون، بەندییە وەکیلەکان پلەی هەرەبەرز پێک دێنن: ٦٠٫٨ لە سەدی سەرجەمی ئەو حوکم دراوانە بەندییە وەکیلەکانن، ٤٠٫٥ لە سەد بەندییە رەشپێستەکانن و هەروەها ٣٧٫٩ لە سەد ئەو بەندییانەن کە جۆرێک نەخۆشی سایکۆلۆژیان هەیە، لە پاش وەکیلەکان کە لە پراکتیک دا فێری ئەزموونی دادپەروەری بوونە و دەتوانن بەرگری حقوقی لە خۆیان بکەن، بەندییە رۆژنامەوانەکانن کە کەوتوونەتە بەر زەخت و تەوژمی زیندان."* بە پێی دارشتنی یاسایەکی نوێ لە پێرەو و نێوخۆی بەندیخانە PENNSYLVANIA مافی ئازادی بیروڕا دەربڕین لە بەندییەکان ئەستێندراوەتەوە و بەندییەکان بۆیان نیە کاری وەکالەت یان رۆژنامەوانی بکەن. ساڵی ١٩٨٢ مومیا ئەبو جەماڵ لە ئێزگەی رادیۆ "فلادیفیا" کاری رۆژنامەوانی دەکرد کە بە تاوانی کوشتنی پۆلیسێک گیراو و حوکمی مردنی بەسەردا سەپێندرا. ئیمڕۆ مۆمیا ٢٠ ساڵی رەبەقە لە ژووری زیندانی تایبەت بە "بە مردن حوکم دراواندا" چاوەڕێی لە سێدارەدان دەکا. ئەگەر بێت و ئەبوو جەماڵ درێژە بە نووسین و لە چاپدانی وتارەکانی بدا، ئەوا مەترسی جوێ کردنەوەی لە

سلولی تاکەکەسی دا لەبەر نراوە. هەروەها تۆمار کردنی دەنگ لە سەر شریتی لێ قەدەغە کراوە و بە پێی یاسایەکی نوێ ناتوانێ قەڵەمێکی تەواوی پێ بێ، تەنیا نێوی قەڵەمەکە واتە بەشە نەرمە پلاستیکیەکەی نەبێ.
سەرەڕای ئەو هەموو بەربەستانەی کە لە پێشی ئەبوو جەماڵ نراوە، هێشتا کۆڵی نەداوە و هەروا درێژە بە ناردنە دەرەوەی وتارە تووند و تیژەکانی بۆ رادیۆی "ناشیۆناڵ پوبلیک" و رۆژنامەکان دەدا و هەتاکوو ئێستا دوو کتێبی لە چاپ دراون. ۲ ساڵ لەمەوبەر کۆکراوەی نووسراوەکانی کە نووسینی نوێی وەک "راپۆرتێک لە سەکۆی مەردنەوە"ی لە گەڵ بوو، لە بەرگێکدا چاپ کرا. ئەبوو جەماڵ لەم کتێبەدا کە لە کۆمەڵێک ووتار پێک هاتووە، توونـدترین و تیژترین هێرشەکان دەکاتە سەر نۆرمە کۆمەڵایەتیەکانی سیستەمی ئامریکا. بابەتی وەک ماسمێدیا، ئالکەهۆڵ، تووتن، گۆشت، کونسمیسم (بە کار هێنانی لە زیادە بەدەری دەروەی پێویستی)، کاپیتالیزم، مەسیحیەت، سپیەتی و پاپ موسیکی رەش لەو جۆرە بابەتانەن کە دەکەونە بەر نووکی رەخنەی قەڵەمی تیژی ئەبو جەماڵ. مێژووی کەسیەتی ئەبو جەماڵ راست وەک مێژووی خودی ئامریکا دەچێ "بڕیارێک کە مەحکەمەی پایەبەرزی ئامریکا لە ساڵی ۱۹۵۷ پەسەندی کرد کە لە وەدا هاتوو: (*رەش پێستەکان لە بنەڕەتدا خاوەنی هیچ چەشنە مافێک نین هەتاکوو سپی پێستەکان بیپارێزن*) یان ئەوەی کە کوتراوە: (*نە ئافریقایەکان و نە نەوە ئازادەکانیان لە ئامریکا، شایستەی هیچ چەشنە مافێک نین*)، ئیمرۆکەش بە جۆر و شێوازێکی دیکە درێژە بە هەمان سیاسەت دەدرێ. ئەمانە قسەی ئەبو جەماڵن و ئەو پێی وایە ئامریکا هەر تەنیا بۆ سپی پێستەکانە و نەک خەڵکانی دیکە. ئەو دەمەی ئەبو جاماڵ لە ئێزگەی رادیۆی "سپی" کاری دەکرد، ناچارما ناوێک بۆ

خۆی هەڵبژێردرێ کە کەمتر ئێتنیکی بێ واتە کەمتر رەش بێ، هەر بۆیە ناوی خۆی گۆڕی و کردی بە William Welling Ton، ناوێک کە ئافریقایی نەبوو واتە کەمتر رەش بوو، ئەگەر هاتبا ئەبو جەماڵ کەمتر رەش بوایە ئەوا حوکمی مردنی بەسەردا نەدەسەپا و سەر لە نوێ مەحکەمە دەکرایەوە، ئەمە شتێکە کە ئەبوجەماڵ بۆ خۆی تۆزقاڵێک شک و گومانی لێ نیە.

ئیمڕۆ ئەبو جەماڵ بوە بە رەمز، ئەو Malcolm X سەردەمە. ئەبو جەماڵ تەنیا کەسێک لە هەزارانی دیکە نیە کە لە سەر بنەمایەکی فاشیستی و رەگەزپەرستانە حوکم دراوە، بەڵکوو رۆژنامەوانێکە کە تیژترین رەخنەکان ئاراستەی سیستەمی ئامریکا و مێدیا دەکا و هەر ئەم شێوازە بەدەگمەن هەڵکەوتەی ئەویشە کە ئەوی ئاوا لای خەڵک خۆشەویست کردووە. ئەبو جەماڵ دەڵێ: *"پێشەسازی مێدیا زۆر بە دەگەمەن یان هەرگیز هێرش ناکەنە سەر سیستەم، ئەوەی کە باوە ئەوەیە کە شێوازی ژیانی سیستەم هەتا هەتایە پەسند دەکرێ، رەخنەکان کەم رەنگن یان هەر نین."*

Ann Scharlott Alstadt سەبارەت بە ئەبوو جەماڵ دەنووسێ: *"چارەنووسی ئەبو جەماڵ هەر وەک کۆکاکۆلا و ئەپل پای، (جۆرێ خواردنی ئامریکای یە کە لە سێو دروست دەکرێ) چارەنووسێکی ئامریکایی یە."* لە راستی دا مومیا ئەبو جەماڵ لە رەشترین جێگای وڵاتە یەکگرتووەکانی ئامریکاوە راپۆرتەکانی رەوانە دەکا، شوێنێک کە هەژار و داماوە ئامریکایەکانی تێدەخزێندرێ کە شایەت رۆژێک لە رۆژان بێتاوان بوونیان بسەڵمێندرێ، شوێنێک کە بەندییەکان لە پێش چاوی پاسەوانەکانەوە بە زیندووی ساڵهای ساڵ لە چاوەڕوانی جێبەجێ کردنی حوکمی لە سێدارەدان دا دەمێنەوە و تەنیا پرسیارەکان ئەوەن کە ئایا مەیتەکان بەرەوە کوێ رەوانە بکرێن...

مومیا دەنووسێ: *"ئێمە بە دڵخوازی خۆمان بەرهەمێک بەکار دەبەین کـە لـە بـنەڕەتدا لـە سـەر سانسـۆر و قەدەغـەکاری لـە سـەر چـین و رابـردووی خـۆمان دامـەزراوە و لـە حاسـت دەرد و چارەڕەشـی چیـنە لاوازەکانی کۆمەڵگا چاو دەنووقێنێ."*

مومیا هـیچ بیرێکی بێ سوود و هیچ ترس و خۆفێکی لا نیە، لە راستی دا ئـەو هـیچ شـتێکی نـیە، شتێکی وا کـە بتوانێ لە دەستی بدا. ئەو تەنیا رۆژنامەوانـێکە کـە لـە لایەکـەوە لـە بەندیخانەیەکـدا بەنـد کـراوە کـە ئەدەبـیات دەسـووتێنن و بەندیـەکان لـە لەدەسـت لـە مـل کـردنی منداڵـەکانیان بـێ بـەش دەکـەن. لـە لایەکـی دیکەشـەوە بەنـدی بەندیخانەیەکە کە هیچ نەبێ لە لەبیر کردنەوە لە لای خۆی ئازادە و لە دونیای بیر کەردنەوەدا نووقم بووە.

تێبینی وەرگێڕ:

نـاو و سـیمای ئەبوو جـەماڵ ئیمڕۆ لە سەرانسەری جەماڵ ناسراوە، ئەو لـە هەمـوو شـوێنێک هەیـە، لـە سـەر تی شرت لە سەر ئافیش و لەسەر مۆر هەڵکەندراوە.

*   *   *

John Pilger

کێ تاوانباری شەڕە؟

لەو هەلوومەرجە نائاسایی و دوور لە ئینسانییەدا کە لە زیندانی ئامریکا لە کوبا مامەڵە لە گەڵ بەدیلگیراوانی شەڕی ئەفغانستان دەکرێ، نێوەرۆکی "شەڕێ دژی تیرۆریزم" بە ڕوونی دەردەکەوێ. ئەمە نیشان دەدا کە چۆن حکوومەتی بلێر سەرەتاییترین مافی هاوولاتیانی ئینگلیزی بە خاتری ولاتێکی بێگانە خستووەتە ژێر پێ.

شەفیق ڕەسوول خەڵکی Birmingham یەکێک لەو پێنج ئینگلیزییە کە بە بێ مەحکەمە لە Camp X- Ray بە پێچەوانەی هەموو کۆنوانسیۆنێکی نیونەتەوی بەند کراوە. ئەو بەژنی ١٨٠ سانتیمیترە و بەرلە بەدیلگیرانی لەشێکی کەڵەگەتی هەبووەو قورسایی مامنێونجی ٧٥ کیلۆ بووە، بەلام ئێستا ٢٠ کیلۆ لە قورساییەکەی دابەزیوەو برایەکەی ئەوی بە کەسێکی وشک و ڕەقهەلاتوو چوواندووە. بنەماڵەکەی پێیانوایە کە ئەویان لە سەر شاشەی تەلەفزیۆن لە ٢١ی فێبریوەری بە کەلەبچەکراوی لە نێو قەوەزێکی ئاسنیندا دیوە.

لە بارووودۆخێکی وا کە ڕەسوولی تێدایە، لە لایەن سیخوڕەکانی دەزگای ئاسایشی ئینگلیزەوە15 M وە بە پێچەوانەی کۆنوانسیۆنی ژنێف لە پێوەندی لەگەڵ مامەڵەکردن لەگەڵ بەدیلگیراوانی شەڕدا پرسوجۆ کراوە.لە هەمان کاتدا وەزارەتی دەرەوەی ئینگلیز دەڵێ کە

ئەوان هیچ چەشنە ئاگادرییەکیان لە سەر چۆنییەتی بەدیلگیراوانی ئەو پێنج ئینگلیزییە لە هەوێلدا نیە...
ئێستا واخەریکە دەربکەوێ کە هیچکام لەو بەدیلگیراوانەی کە لە زیندانی X- Ray ڕاگیراون، تاوانبار نین و ئەمە سەرجەمی ئەو ٤٠٠ دیلەی شەڕی ئەفغانستان، بێجگە لە ژمارەیەکی کەمتر لە قامکی دەستان نەبێ، هەموو دەگرێتەوە. لە پاش سێ مانگان لێکۆلینەوەی بەردەوام لە لایەن FBI و پۆلیسەکانی دیکەی ئامریکاوە، هێشتا تاقە بەڵگەیەک کە ئەو گیراوانە بە ڕووداوی ١١ی سێپتێمبر ببەستێتەوە، نەدیتراوەتەوە و نەتووانراوە وەک " ئەو تێرۆریستانەی کە دژ بە ئامریکا شەڕ دەکەن"، پێناسە بکرێن.
سەرەڕای ئەمە وەزیرانی حکوومەتی بلێر لە بەر دەم پارلماندا ئەو بەدیلگیراوانە بە" بە خەتەرناکترین ئینسانەکانی سەر عەرز" و " بێ ڕەحمترین بێ ڕەحمەکان دەناسێنن"، ئەم جۆرە گووتنانە کاوێژکردنەوەی قسەکانی دۆنالد رامسفێلد وەزیری بەرگری ئامریکایە.
ڕامسفێلد هەر ئەو پیاوەیە کە درکاندی کە ئەو کۆمەڵێک کەسی لە پێنتاگۆندا داناوە کە تەنیا کاریان ئەوەیە کە سەبارەت بە " شەڕی دژی تێرۆریزم" بۆ دەوڵەت و میدیاکانی دەرەوە درۆ و دەلەسە هەڵبەستن.
وەکیلی بنەماڵەی شەفیق ڕەسووڵ، گەیریت پێرس دەڵێ: " لە باروودۆخێکدا کە شەفیق لەباری جیسمیەوە ئاوا وشک و ڕەق هەڵهاتووە، ئاگێنتەکانی ئێمە غەیرەقانوونی و یەک لایەنە بە دەستووری ئامریکاییەکان دەجوولێنەوە کە لە باروودۆخێکی وامەترسیداردا خەریکی پرسووجۆو لێکۆلینەوە لەسەر بەدیلگیراوەکانن".
وەکیلێکی دیکە کە تێکۆشەرێکی لایەنگری مافی مرۆڤە بە ناوی "لویس کریستیان"، کە وەکالەتی فەیرووزی عەباسی، ٢٠ ساڵەی

ئینگلیزی و بەڕەچەڵەک ئاسیاییەکان، هەڕەشەی ئەوەی کردووە کە حکوومەتی ئینگلیز کە هاریکاری حکوومەتی ئامریکای لە پێوەندی لەگەل گیران و مامەڵەکردنی غەیرەقانوونی لە گەڵ فەیرووزدا بە ئەنجام گەیاندووە، بداتە مەحکەمەی باڵا. وەکیلێکی حکوومەت بە خاتوو لویسی ڕاگەیاندووەکە جارێک لە گەڵ شکایەتەکەی لە مەحکەمەی باڵا ڕابوەستێ، چونکە هێشتا حکوومەتی بلێر قەراری نەداوەکە لە پێوەندی لەگەڵ بەدیلگیراوە ئینگلیزییەکاندا چ هەڵوێستێک بگرێ.بە شێوەیەکی دیکە دەتوانین بڵێین کە حکوومەتی ئینگلیز دەیهەوێ پرسیار لە ئامریکاییەکان بکا کە ئەوان دەتووانن چ جۆر دژکردەوەیەک سەبارەت بە پاراستنی مافی هاوولاتیانی ئینگلیزی لە خۆیان نیشان بدەن. ئەو هاووڵاتیانەی کە هێشتا بەڵگەیەک لە دژیان نەدیتراوەتەوە. هەر ماوەیەکی لەمەوبەر بوو کە تەیارەئاژووی ئەلجەزایری، لوتفی ڕایسی لە گرتووخانەی ئینگلیزدا بەردرا لە پاش ئەوەی پێنج مانگان بە بێ ئەوەی تاوانی تێرۆریستبووبی بەسەردا بسەپێ، ڕاگیرابوو.

دیتنەوەی هۆکارو بەڵگەی درۆزنانەو دوور لە ڕاستی لە " شەڕی دژی تێرۆریزم" ڕۆژ لەگەڵ ڕۆژ زیاتر ناڕاستی بوونیان ئاشکرا دەبێ، هەروەک چۆن بەشداری سەرەک وەزیر تۆنی بلێر لە جەریمەو تاوانی دژ بە مافە ئینسانییەکاندا دەردەکەوێ. مەبەستی بنەڕەتی لە کردنەوەی زیندانیX- Ray ئەوە بوو کە بە پیشاندانی جۆرێک شانۆسازی بیروورای گشتی ئامریکا زیاتر بەرەو لاڕێ بەرن. ئەوان بە ئەنقەست و مەبەست وێنەی کەسانێکی کەلەپچەکراوی نێو قەوەزی ئاسنیان پیشاندا، هەتاکوو تێکشکانی خۆیان لە شەڕی ئەفغانستان کە مەبەست گرتن یان کوشتنی بنلادین یان ئەندامە پایەبەرزەکانی ئەلقاعیدە بوو، بشارنەوە. تەنانەت سەرۆکی تاڵەبانیش مەلا عومەر هێشتا نەگیراوە.

تەنیا کەسێک کە ئەوان توانیان بە دیلی بگرن، باڵوێزی تاڵەبانەکان لە پاکستان بوو کە ئەویش مۆرەیەکی واگرنگ نەبوو. نرخێک کە خەڵکی ئەفغانستان بۆ ئەم شەڕە ئابڕووبەرانەی ئامریکا دایان، بە پێی لێکۆلینەوەی زانستگای New Hampshire لانی کەم کوشتن بە فیڕۆ چوونی گیانی ٥ هەزار خەڵکی سیڤیلی ئەفغانی بوو. سەرەڕای هەراوهوریاو پڕۆپاگەندەی ئەوەی کە گۆیا ڕژێمی دەسکردی ئامریکایی ئەفغانستان لە گەڵ تاڵەبانەکان جیاوازی هەیە، گرنگترین ئاڵووگۆڕی حکوومەتی تازە ئەوە بووە کە شەڕی خوێناوی و فێئۆدالی نیۆخۆیی جارێکی تر بگەڕێنێتەوە بۆ ئەفغانستان. ئەوەی دەگەڕێتەوە سەر پاراستنی مافی ئینسانی خەڵکی ڕەشوورووتو قوربانی کراوی ئەفغانستان ئەوەیە کە ئەم حکوومەتە دەسکردە نوێیەش ڕاست وەک تاڵەبانەکان خەڵکی ناچار کردووە کە مل بۆ یاساو شەریعەتی ئیسلامی ڕابکێشن.

قازییەکی ئەفغانی بە ناوی ئەحمەدولا زەریف دەڵێ لەسێدارەدانە ڕەسمییەکان و بڕینی ئەندامانی لەش هەروا درێژەی پێ دەدرێ بەڵام ئاڵووگۆڕی بەسەردادێ. ناوبراو دەڵێ: "بۆ نموونە تاڵەبانەکان کاتێک کەسێکیان لە سێدارە دەدا، بۆ ئەوەی خەڵکی مەیتەکەیان دیبا، بۆ ماوەی چەند ڕۆژێک لە سەر داریان دەهێشتەوە، بەڵام ئێمە هەرزوو مەیتەکان دێنینە خوارەوە، شایەت پاش چارەکە سەعاتێک". قازی شەریف زۆر بە ئاشکرا ڕایگەیاندووە کە سزاو تاوانی وەک لادان لە پێوەندی ژن و مێردایەتی بۆ هەر دوو جینسی ژن و پیاو لە جێگەی خۆی دەمێنێ، واتە کوشتن بە شێوەی سەنگەسار (بە بەرد کوشتن) بەڵام جیاوازییەکەی لە گەڵ هی تاڵەبانەکان ئەوە دەبێ کە ئێمە بەردی چکۆڵە بەکار دەبەین. ئەمە هەر ئەو حکوومەتەیە کە

سەرۆکەکەی (حەمید خەڕازی) لە لایەن سەربازانی ئینگلیزییەوە پاریزگاری لیّ دەکریّ.

لەکاتیکدا برسییەتی و قاتی وقڕی لە باکوور و ڕۆژئاوای ئەفغانستان بەربۆتە گیانی خەڵکی هەژارو رەش و رووت، ئامریکاییەکان ئەو ناوچانە هەروا بۆمبباران دەکەن. لە لیکۆلینەوەیەکدا کە لە لایەن مانگی سوورەوە لە ڕۆژئاوای ئەفغانستان کراوەو ڕاپۆرتەکەی ڕۆژی ٦ی فیبریوەری بڵاو کراوەتەوەهاتووە:" ئیمە منداڵانمان دیووە کە لە دەشتاییەکاندا عەردیان هەڵکۆلیووەو بە شوین ریشۆڵی گژو گیادا گەڕاون کە لە باتی خۆراک کەڵکیان لیوەربگرن". لە زۆربەی گوندەکاندا لە بەر هەژاری و نەداری کچانی کەم تەمەن ناچار دەکرین، شوو بکەن. هەر کچەی بە نرخی ١٠٠ کیلۆئارد بەشوو دەدریی[باشترە بگووتریّ دەفرۆشرین]. لە ڕاپۆرتی گرووپیک لە لایەن ڕیکخراوی World Vision Health and Nutrition لە باکووری رۆژئاوای ئەفغانستانەوە هاتووە: " ژمارەیەکی یەکجار زۆر ژن و منداڵ لە دەشتایی و شیوو دۆڵەکاندا بە دوای گەڕان بە شوین خواردنی گژو گیاو گەڵای دارەکاندا لە ناوچەکەدا دەبیندرین". ڕیکخراوی دوکتوورانی بیّ سنووری فەرانسایی دەڵیّ ڕۆژ لەگەڵ ڕۆژ زیاتر خەڵکی تووشی نەخۆشی بە هۆی برسییەتی دەبن. کادری دەرمانی Jenny Anderson دەڵیّ " سیستەمی دابەشکردنی خواردەمەنی بە تەواوی لەکار کەوتووە". سەرەڕای ئەوەی لە لایەن ڕیکخراوی گەیاندنی خواردەمەنی سەربە ڕیکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان، خواردن بۆ زیاتر لە سیسەد هەزار کەس ڕەوانەی ئەفغانستان کراوە، بەلاّم ئەو خواردنە نەگەیشتووەتە ئەو کەسانەی کە پیویستیان پییەتی.

ئەم هەموو نەهامەتی و بەدبەختییە دەبینریّ و هیشتاش لە لایەن حکوومەتەکانی ئامریکا و ئینگلیزەوە کە ئەندامانی سەرەکی

کوالیسیۆنی واشینگتۆن و بەرپرسیار لە شەڕی ئابڕووبەرانەی ئەفغانستانن، چارەسەرییەک نەدیتراوەتەوە، شەڕێکی ئابڕووبەرانە کە وەزیری دەرەوەی ئینگلیز ناوی "بەرگری وەک مافی بێ ئەملاوئەولای خۆمانی" لە سەر داناوە.

نەخشی حکوومەتی ئینگلیز زیاتر لەوبارەوە لەم شەڕەدا جێگەی تووڕەیی و بێزاری دەربڕینە کە حکوومەتی ئینگلیزی لە دەسەڵاتی سیاسی خۆی کەڵکی وەرگرت هەتاکوو یەکیەتی ئورووپا زیاتر لە واشینگتۆن نزیک بکاتەوە.

ئەمە بە تایبەت جێگەی سەرسووڕمانە کە ئامریکا هاوکات لەگەڵ ئەوەی سەرۆکی یۆگسلاوی، سلۆبۆدان میلۆسێڤیچ لە هاگ مەحکەمە دەکرێ، هەموو هەوڵ و تێکۆشانەکانی ئەوەیە کە بە جارێک شوێنەوارێک لە مەحکەمەی تاوانبارانی شەڕ نەهێڵێ و بە جارێک دەرگای مەحکەمەی هاگ ببەستێ. ئەمە لەبەر ئەوەیە کە دام و دەزگای دەسەڵاتدارییەتی بۆش لەوە دەترسن کە پرۆسێسەکانی مەحکەمەی هاگ وردە وردە بۆ هەمیشە بچەسپێ و لە ژێر کونترۆڵ و چاوەدێری نەمێنێ و لە کۆتاییدا مەحکەمەیەکی نێونەتەوەی هەمیشەیی دابمەرزێ، ئەمە لە خۆیدا واشینگتۆن لە دژی رادەوەستێ، چونکە پێیان وایە مەحکەمەیەکی لەو چەشنە ڕەنگە بێلایەنانە بجوولێتەوەو سبەی تاوانبارانی لای "ئێمەش" ڕاکێشرێنە ئەو مەحکەمەیە.

تاوانبارانی شەڕی لای ئیمە ئەو سیاسی و کاربەدەستە ئینگلیزی و ئامریکایانەن کەراستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ فەرمانی بۆمبباران و کوشتنی هەزاران ژن و پیاو منداڵی بێتاوانیان داوەو هەروەها لە بنیادنانی زیندانی Camp X Ray دەستیان هەیەکە لەودا پیاوانی وشک و ڕرقهەڵهاتوو بەند کراون بە پێچەوانەی مافە نێونەتەوەییەکان پرسو جۆو لێکۆلینەوەیان لە سەر دەکرێ...

*   *   *

Tigran Feiler
گۆڤاری **Ordfront 9, 2002** سوئیدی

شەڕی سەلیبی بۆش گەیشتە ئامریکای لاتین

کاتێک "ئۆتۆ رەیچ" یاریدەدەری وەزیری دەرەوەی ئامریکا لە مانگی مارسی ئیمساڵ لە باڵوێزخانەی ئامریکا لە "میکزیکۆسیتی" کۆنفرانسی چاپەمەنی بەست، ڕێگە نەدرا بە ڕۆژنامەی La Journal کە لە کۆنفرانسەکەدا حازر بێ. هۆی ڕێگە نەدان بە "لاجورنا" ئەوە بووە کە سەرووتارەکانی باوی دڵی ئامریکاییەکان نیە. ماوەیەک بەر لەو ڕێکەوتە، دوو ڕۆژ بەر لەوەی رەیچ کە بە "دژە تیرۆریست" ناوی دەرچووە، سەفەری ڕەسمی بۆ میکزیکۆ بکا، لە سەرووتاری ڕۆژنامەی لاژورنادا ئامریکا ئاگادار کرابووەوە کە لە میکزیکۆ گەڕێ و کێشەی ئاسایشی ئامریکا پێوەندی بە میکزیکۆ وە نیە. لە ڕاستیدا یەکێک لە ئامانجەکانی شەڕی سەلیبی بۆش لە سەر پانتایی قارەی ئامریکا ئەوەیە کە میکزیکۆش لە شەڕی دژی تیرۆریستەوە هەڵقورتێندرێ.

مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی پار بوو کە بۆش لە هەلومەرجی سیاسی پاش [١١ی سێپتێمبەر] کەڵکی وەرگرت و کەسێکی وەک رەیچ ی گەیاندە پلەیەکی [بەرز لە وەزارەتی دەرەوە]. زۆر کەس لەو باوەڕەدان کە رەیچ گەڵاڵە داڕێژەری سیاسەتێکی توندو تێژی ئامریکاییە لە پاش ١١ ی سێپتێمبەر لە دژی وڵاتانی ئامریکای لاتین. لە سیاسەتی رەیچ دا خەریکە شەڕی دژی تیرۆریزم جێگەی شەڕی دژی قاچاخی

نارکۆتیکا بگرێتەوەو ببێتە بەڵگەی ڕەسمی ئامریکا بۆ دەخالەت و خۆتێهەڵقرتاندنەکانی لە باشووری "ڕیۆ گراند" Rio Grande .

دەسنیشانکردنی رەیچ بەڵگەیەکی دیکەیە بۆ ئەوەی بسەلمێندرێ کە کۆنە سیاسەتوانەکانی سەردەمی شەڕی سارد ڕۆژ لەگەل ڕۆژ زیاتر حکوومەتی ئامریکا دەخەنە ژێر دەستی خۆیان. رەیچ کە بۆ خۆی لە بنەچەدا پەنابەری خەڵکی کوبا یە لە نێو داروودەستەی توندڕەوی دژی "کاسترۆ" دا مۆرەیەکی گرینگە کە براکەی بۆش لە فلۆریدا "جید بۆش" سەرۆکایەتییان دەکا. لە سەردەمی سەرەککۆماری رەیگان دا، رەیچ لە زۆر ئابڕوچوونی سیاسی ئامریکا لە ئامریکای ناوەندیدا دەستی تێکەڵ بووە. لێپرسینەوەکان نیشانیان دا کە چۆن ناوبراو بە دەیان جار لە پێوەندی لە گەڵ پشتیوانی ئامریکا لە کۆنتراگریلای نیکاراگوا درۆ و دەلەسەی هەڵبەستووە. رەیچ لە نێوان سالەکانی **١٩٨٩ ــ ١٩٨٦** باڵوێزی ئامریکا لە وڵاتی ڤێ نزۆئێلا بووە و ئێستاش پاش چەند ساڵان گەڕاوەتەوە نێو ناوەندی سیاسەتی ئامریکا.

گەڕانەوەی رەیچ نیشان دەدا کە ئامریکا سیاسەتێکی تیژتری لە دژی کوبا و ڤێ نزۆئێلا گرتووەتو بەر. کوبا بەوە تاوانبار کراوە کە پشتیوانی لە تیرۆریزم دەکاو تەکنیکی چەکی بایۆلۆجی وەپێشخستووە. دوژمنایەتی کردنی ئامریکا لە گەڵ ڤێ نزۆئێلا لە گەڵاڵەڕێژی کودیتا لە دژی سەرەککۆمار هوگو چاوێز Hugo Chavez لە سەرەتای ئیمساڵدا گەیشتە چڵەپۆپەی خۆی. رەیچ بە هۆی پێوەندییەکانی لە نێو ڤێ نزۆئێلا یەکێک لە گەڵاڵەداڕێژەرانی کودیتای تێکشکێندراوی ئامریکا لەو وڵاتە بوو. لە ماوەی تاقە ڕۆژێکی دەسەڵاتدارییەتی سەرۆکی کودیتا کەران پێدرۆ کارمۆنا Pedro Carmona ، رەیچ بە درێژای ئەو ڕۆژە پێوەندی تەلەفۆنی لە گەڵدا هەبووە. لە پێوەندی لە گەڵ کۆلۆمبیا شدا خۆتێهەڵقورتاندنەکانی ئامریکا زۆر زیادی کردووە. ئەو یارمەتییە

نیـزامییەی کـە ئامریکا بە شێوەی ڕەسمی لە ژێر ناوی کۆمەک لە دژی قاچاخـی نارکۆتیکا بە ئەرتەشی کۆلۆمبیا ی دەدا، لە مەو بە دوا ئاشکرا لـە شـەڕ لـە دژی گـریلاکانی فـارک Farc و ئـێلن Eln بـە کار دەبرێ. لە سـەفەرێکی سەرەککۆماری تازە هەڵبژێردراوی ئامریکا ئالڤارو ئوریب Alvaro Uribe بـۆ واشـینگتۆن، بـۆش بەڵـێنی پـێداوە کـە هەمـوو چەشـنە یارمەتییەک بۆ سەرکەوتن بە سەر قاچاخفرۆشی نارکۆتیکا و تیرۆریزم بدا بە کۆلۆمبیا.

مارکـۆس سـەرۆکی شـەڕوانەکانی چـیاپاز لـە پێوەندی لە گەڵ ڕووداوە تازەکـانی چـیاپازدا گـوتی: *"ئیمە هەموو چەشنە هەوڵێک لە لا یەن هەر کـەس و لا یەنـێک کـە بیهەوێ خەباتی ڕەواو بەرحەقمان وەک مافیای نارکۆتـیکا، گـریلای نارکۆتـیکا، چەتـەکان و هـەر بەرچەسـپێکی دیکـە بناسـێنێ و دوژمـنەکەمان کەڵـکی لێوەربگـرێ، بـە تـوندی بەرپـەرچ دەدەینەوە."*

ئەوانـەی کـە ئـیمرۆ لـە گـەڵ سیاسـەتەکانی ئامریکا لە ئامریکای لاتین بەرهەڵەسـتی بکـەن، ئـەوە ئـەو مەترسـییە هەیـە لـە لایـەن ئامـریکاوە مۆرکی تیرۆریستیان لێبدرێ.

تێبینی وەرگێڕ:

ئامـریکا بـە بـیانووی خـەبات لە دژی قاچاخفرۆشی نارکۆتیکا یارمەتی بـە دەوڵـەتی کۆلۆمبیا دەکـا. بەڵـام وەک زۆر بەڵـگەی حاشا هەڵنەگر وەدەسـکەوتوون، دەوڵـەتی کۆلۆمـبیا و خـودی نیزامییەکانی ئامریکا لە کۆلۆمبیا دەسـتیان لـە قاچاخفرۆشـی نارکۆتـیکا هەیـە، بۆ ئاگاداری پتر لـەم بـارەوە چـاو لـە کتێـبەکەی "چۆمسـکی" بـە نـاوی Rogue States (دەوڵەتە چەتەکان) بکەن.

*   *   *

Mikael Löfgren

واندانا شیوا لە سەر گلۆبالیزم دەدوێ

واندانا فیزیکزان، ژینگە فیمینیست و یەکێک لە لایەنگرانی هەرە گەورەی مافی مرۆڤە. واندانا لە شاری نیودێهلی هیند دەژی و بەرپرسی ناوەندێکی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆیە، کە لە گرفتی خراپ کەڵک وەرگرتن لە دەسەڵات و زەرەد و زیان گەیاندن بە ژینگە دەکۆڵێتەوە. ساڵی ۱۹۹۳ خەڵاتی Livelihood Award Right ی پێ دراوە. هەتا ئێستا بە دەیان کتێبی لە بوواری ژینگە، گلۆبالیزم و مەترسییەکانی گلۆبالیزم بۆ سەر وڵاتانی فەقیر نووسیوە. یەکێک لە

نوێترین شوێنەوارەکانی، کتێبێکە بە ناوی "شەڕی ئاو" Water Wars کە لە کێشەکانی ئاو لە دنیادا دەکۆڵێتەوە. خاتوو واندانا مانگی مارسی ۲۰۰۲ میوانی زانستگای "یۆتۆبۆری" لە سوئید بوو، کە ووتارێکی بە ناوی "گلۆبالیزمێکی دیکە" پێشکەش کرد. ئەمەی خوارەوە گوڵبژێرێکە لە قسەکانی لە چاوپێکەوتنێکدا لە گەڵ ڕۆژنامەی Dagensnyheter .

ـ ئەو ئاسایش و فراوێنیەی لە ڕۆژئاوا وەک دەسڕاگەیشتن بە خزمەتە دەرمانییەکان، قوتابخانە، خزمەتە گشتییە کۆمەڵایەتییەکان، پۆست، تەلەفۆن، قەتار، ڕادیۆ و تەلەفزیۆن هەیە و لە لایەن بەشی دەوڵەتییەوە سەرپەرەشتی دەکرێ، خەریکە لە لایەن "کاپیتالیزمی نوێ لیبرال" ەوە بفرۆشرێ بە بەشە تایبەتییەکان و بخرێتە ژێر کۆنترۆڵی بازاڕ. ئەم جۆرە بە هەرزان فرۆشتن کردنە چ لە بەشی باکووری دنیا بێ یان لە بەشی باشوور بیرکردنەوەکە هەریەکەوە و هەر یەک ئامانج دەپێکێ. ئەگەرچی لە باشوور دا کاریگەری زۆر قورستر لە سەر خەڵکی هەژار دادەنێ. لەو بەشەی جیهان دا کە ئێمە دەژین هەلومەرج زۆر خراپەو ڕۆژ لە گەڵ ڕۆژیش خرابتر دەبێ.

ـ لە سەدەی ۲۱ دا کێشەی ئاو دەبێتە یەکێک لە کێشە هەرە گەورەکانی جیهان. هەر ئێستا لە زۆر شوێنی دنیا دا و بە تایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا، ئەو کێشەیە سەریهەڵداوە. لە وڵاتی بولیڤیا لە ناوچەی "تۆچامبا" کۆمپانیای Bechtel بە ڕادەیەک نەخی ئاوە بەرز کردەوە، کە دەرکەوتی ئاو بۆ هەر بنەماڵەیەک گەیشتە ڕادەی دەرکەوتی بژیوی سەرجەم دوو حەوتوو لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی. لە دوایدا ناڕەزاییە جەماوەریەکان Bechtel ناچار کرد کە مانگی ئاڤریلی ۲۰۰۲ بولیڤیا بە جێبێڵێ. هەربۆیە جارێکی تر نرخی ئاو شێوەیەکی دیمۆکراتی بە خۆیەوەگرت و گەڕایەوە دۆخی جارانی. هەر بەم

بـۆنەیەوە کۆمپانـیای Bechtel دەوڵــەتی بولیڤـیای کێشـاوەتە دادگــای نێونەتەوەی و داوای قەرەبووکردنەوەی زەرەد و زیانەکان دەکا.

ــ یەکێک لە دیوە هەرە ڕەشەکانی گلۆبالیزم بێ کەڵککردن و لە سەر کاردەرکردنی خەڵکییە. ئەم دیوە نیگەتیڤ و دزێوە کە لە لۆژیکی "ئابووری داخراوە" سەرچاوە دەگرێ بە نرخێکی گرانی سیاسی و ئینسانی بۆ خەڵک تەواو بووە. یەکێک لە ئاکامە ڕەشەکانی دیکەی گلۆبالیزم ئەوەیە کە لە لایەک دیاردەی بێزاری لە سیاسەت لە نێو خەڵکیدا پەرە دەگرێ و لە لایەکی دیکەشەوە فۆندەمەنتالیزم سەر هەڵدەدا.

ــ لە کاتێکدا ڕەگەزپەرەست و نوێ فاشیستەکان جێژنی سەرکەوتن لە هەڵبژاردنەکانی ئوروپا دا دەگرن، لە "هیند" یشدا وەزیرانی دەوڵەت ئاگری شەڕی نێوان هیندوویی و موسڵمان خۆش دەکەن. بۆنی ئەم دژایەتی و دووبەرەکییە لە هەر کول و قوژبنێکی دنیا دا هەڵساوە. ڕق و قین و دژایەتییەکان هەر لە جێگای خۆیان دەمێننەوەو سیاسەتبازەکانیش هەر زیاتر خۆیان بە کورسی دەسەڵاتەوە دەچەسپێنن. بڕیارە هەرە گرینگەکان، ئەوانەی کە لە چارەنووسی مان و نەمان، لە سەر کار بوون یان لە سەر کار دەرکردن، بتەو کردنی بنەماکانی کۆمەڵگا یان لەقکردن و ڕماندنی بنەماکانی کۆمەڵگا دا شوێنی ژیانی دادەنێن، زۆر دوور لە خەڵکی واتە سەرمایەدارە گەورەکان دەیگرن و خەڵکی ئاسایی بایی پووشێک حیسابیان بۆ ناکرێ.

ــ بزووتنەوەی حەقخوازی و دادوەری جیهانی دەبێ لە سەر سێ کۆڵەکە ڕاوەستێ: یەکەم مافی یەکسانی کۆمەڵایەتی، دووەم پاراستنی ژینگە و سێهەم سەقامگیرکردنی ئاشتی. لە پاش ١١ی سێپتێمبەرەوە بە تایبەتی زۆر گرینگ و پێویستە کە بزووتنەوەی دادپەروەری جیهانی

جەخت لە سەر ئاشتی بکاو لە ڕێگای ئاشتیخوازانەوە داخوازەکانی خۆی بێنێتە مەیدان بۆ ئەوەی مۆرکی کرمینال "جینایی" لێنەدرێ.
ـ ئیمڕۆ گلۆبالیزم بە ڕێگەیەکدا هەنگاو دەنێ، کە خەریکە پێ بنێتە نێو قۆناخێکی نیزامی و لەشکەری. سیاسەتمەدارانی سەر کورسی دەسەڵات زۆر بێ شەرمانە دەیانەوێ رخنەگرانی گلۆبالیزم وەک تیرۆریزم پێناسە بکەن. ماوەیەک لەمەو بەر "تۆنی بلێر" ڕایگەیاند: " ئەوانەی لە دژی پەرەپێدانی تەکنیکی Gen ڕادەوەستن، مەترسین بۆ سەر زانست و هەموو کۆمەڵگای ئینگلیزی."
ـ لە نێوان باکوور و باشووری جیهان دا بە تایبەتی لە بوواری ئاسایش و فراوێنی، جیاوازی زۆر گەورە هەیە. ئێستاش شوێنەوارەکانی کۆلۆنیالیزم لە باشوور هەر ماوە. بەڵام کەسانێک هەن کە خەریکی هەڵبەستنی پردی نێوان باشوور و باکوورن، هەر ئێستاش پردانێک هەڵبەستراون. شوێنی چاوپێکەوتنەکان و گۆڕینەوەی زانیارییەکان هەر دەم زیاتر دەبن. ئێمە لە باشوور دا وەک بزووتنەوەی ژنان، جوتیارەکان و ماسیگرەکان هاوکات کە لە دژی خۆسەپاندن و جۆری مامەڵەکردنی دام و دەزگای زەبەلاحی وەک بانکی جیهانی ڕادەوەستین، لە هەمان کاتیشدا پرۆپاگەندەی هێندێک ڕێکخراوی ڕۆژئاوایی وەک Oxfam ی ئینگلیزی بەرپەرچ دەدەینەوە کە دەڵێن گلۆبالیزم یارمەتی ئینسانی بە خەڵکی باشوور دەکا. ئەو ڕێکخراوانە بەرگری لە گلۆبالیزم دەکەن سەری قسەو بنی قسەی ئەوان تێزێکە بە ناوی هاتنە نێوەوەی بازاڕی ڕۆژئاوا access market . واتە ئەگەر بێتوو کۆمپانیا گەورەکانی رۆژئاوا بتوانن لە باشووردا سەرمایە وەگڕ بخەن دەستیان بگاتە بازاڕ، کار، ژێرزەوییەکان، ئاو و ژیانی باشووریەکان، ئەوە خەڵکی باشوور لە برسییەتی و هەژاری ڕزگاریان دەبێ. من بە تەواوی لە دژی ئەم جۆرە بیرکردنەوەیەم، بۆچی؟ چونکە ئەوان پێمان

ناڵێن هەتا ئێستا کێ لە ئێمەی باشووری پرسیوە؟ بازاڕ بۆ کێ؟ هاتنە ناوەوەی کێ؟ گومانم نیە بە هاتنە نێوەوەی ئەوان، ئێمە لە جاران هەژارتر دەبین. هەر ئێستا باکووری دنیا باشووری ناچار کردووە کە لە سەر بنەمای بازاڕێکی شێوانشێوی جیهانی لە گەڵ یەکتری ڕەقابەت و کێ بەر کێ بکەن و لە هەمان کاتیشدا بە لە سەرەوە بوونی تاکسی گومریکەوە سنوورەکانی خۆیان لە سەر ئێمە داخستووە.

ـ من لە باتی ئەم جیهانەی ئیمڕۆ، جیهانێکی یەکسان، سەقامگرتوو، هێمن و دوور لە شەڕم دەوێ. کاپیتالیزمی هەوسار بچڕاوی ڕۆژئاوا ئاخرەکەی ناچارمان دەکەن و هیچ جێگایەکمان بۆ ناهێڵنەوە مەگەر ئەوەی بۆ سەر مانگ هەڵبفڕین.

بەم وشانە واندانا شیوا کۆتای بە قسەکانی دێنێ و لە قاقای پێکەنین دەدا، پێکەنینێک کە لە قووڵای دڵەوە دێ و وەک خۆر دەدرەوشێتەوە.

تێبینییەکانی وەرگێڕ:

ـ "ژینگە فیمینیست" ئەو فیمینیستانەن کە پێیان وایە ئەگەر دەسەڵات و بەرپرسایەتییەکان بکەونە دەستی ژنان ئەوە ژینگە دەپارێزرێ و زەربەی زیاتری وێ ناکەوێ واتە ژنان وەک پیاوان لە بەرانبەر تێکدانی ژینگەدا دڵ ڕەق نین و ژنان زیاتر لە هەوڵی پاراستنی ژینگەدان.

ـ ئەم تەرجەمەیە پێشتر لە گۆڤاری "کوردستانی ئیمڕۆ" ژمارە ١٩دا بڵاو کراوەتەوە.

* * *

چاوپێکەوتن لەگەڵ **Henri R Huttenbach** پرۆفسۆری زانستگای نیۆیۆرک لەگەڵ رۆژنامەی **UNT** سویدی. ۷ی ئاپریلی **٢٠٠٢**

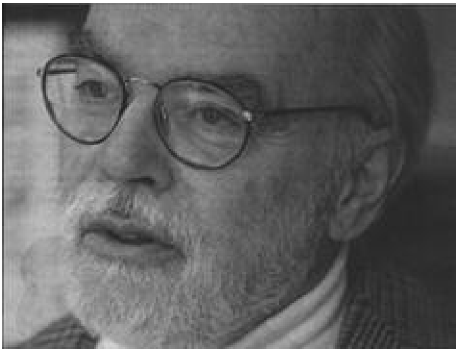

کوشتنی بەکۆمەڵ

"بڕینی زمان و مراندنی کولتوور جۆرێک لە کوشتنی بەکۆمەڵە."

ـ قەڵاچۆی جوولەکەکان نموونەیەکە لە کوشتنی بە کۆمەڵ و هەموو چەشنە مەرج و تایبەتمەندیەکی کوشتنی بە کۆمەڵی تێدا دەبینرێ، بەڵام دەبێ بە قورسی لە سەر ئەوە رابووەسترێ کە ئەوە تەنیا نموونەیەکی تایبەت و نەدیتراو لە مێژوودا نیە. من ناتوانم هیچ چەشنە جیاوازی یەک لە نێوان قەڵاچۆی جوولەکەکان و کوشتنە بەکۆمەڵەکانی دیکە لە مێژوودا ببینمەوە. ئەم جۆرە بیر کردنەوەی من گۆیا لە باری سیاسییەوە راست نیە و هەر بۆیە هێندێک کەس حەز لە

چارەی من ناکەن. هەروەها ئەوی کە لە میدایش دا بە ناوی قەڵاچۆ و کوشتنی بەکۆمەڵ ناوی لێدەنرێ، زۆرجاران هەڵەیە.

ـ نابێ واژەی قەڵاچۆ هەروا لە خۆڕا بەکار ببرێ، چوونکە مانای راستەقینەی خۆی لەدەست دەدا، بەتایبەتی نابێ ئەم واژەیە بە ئامانجی سیاسی بەکاربېردرێ، ئەوەی کە ئیمڕۆ سیاسییەکان و رۆژنامەوانەکان دەیکەن. ئایا کوشت و بڕی ئالبانیەکانی کۆسۆڤۆ کوشتنی بەکۆمەڵە؟ یان ئەم واژەیە بە مەبەستی سیاسی و پرۆپاگەندە بەکار دەبرێ، بۆ ئەوەی بتواندرێ "سولبۆدان میلۆسیڤیچ" بوومباران بکرێ؟ کاتێک ئالبانیەکانی کۆسۆڤۆ بە یارمەتی و لە ژێر پارێزگاری هێزە نێونەتەوەیەکاندا گەڕانەوە دەستیان کرد بە کوشت و بڕی سێربەکان و دەربەدەر و ئاوارەیان کردن، ئایا ئەمەش کوشتنی بە کۆمەڵ بوو؟ لە هەر دوو حاڵەت دا وەڵامی پرسیارەکە ئەرێ یە، هەر دوو جۆرێک لە ئەزموون و قەڵاچۆ و کوشتنی بەکۆمەڵن، واتە ئەوەی کە پێی دەکوترێ Genocide experiences.

ـ یەکێک لە لایەنی لێکۆڵینەکانی من ئەوەیە کە خودی واژەی "کوشتنی بە کۆمەڵ" پێناسە بکەم. ئەم پێناسە کردنە یەکجار گرنگە، چونکە زۆرجاران لە بەر نەزانی یان کەڵک وەرگرتنی سیاسی بەهەڵە بەکار دەبردرێ.

ـ کوشتنی بە کۆمەڵ یانێ کوشتنی هەموو کەسێک واتە کاتێک مەبەست ئەوە بێ گەلێک قەڵاچۆ بکرێ، وەک ئەوەی ستالین کردی، وەک ئەوەی تورکەکان لە دژی ئەرمەنییەکان کردیان، یان ئەوە کاتێک مندالان بە کۆمەڵ لە دایک و باوکان جوێ بکرێنەوە. کوشتنی بەکۆمەڵ یانێ لە مەترسی هاویشتنی بوونی کۆمەڵێک لە ئینسانەکان یان گەلێک. ،[لێرەدا بەداخەوە پرۆفسۆر هێنری گەلی کورد کە هەم لە لایەن تورکەکان و هەمیش لە لایەن سەدام حوسەینەوە مەترسی

قەڵاچۆیان لەبەر نراوە، لە بیر کردووە و لە چاوپێکەوتنەکەیدا هیچ ئاماژەیەکی بە قەڵاچۆی کوردان نەکردووە.]

ـ دەکرێ کوشتنی بەکۆمەڵ لە تاقە وشەیەکدا کورت بکرێتەوە "سیفر کردن" واتە کۆمەڵێک ئینسان لەگەڵ سیفر بەرانبەر بکرێ.

زمان بڕین و مراندی کولتوور و مێژوو و هەروەها داهاتووی گەلێک جۆرێک کوشتنی بەکۆمەڵە بەڵکوو خراپتر لە خودی کوشتنی بەکۆمەڵە، چونکە لێرەدا هەموو هەست و نیستی گەلێک لە ریشە هەڵدەکەندرێ، هەر بۆیە ئەمەش جۆرێک لە کوشتنی بەکۆمەڵە و ڕەنگە لەویش خراپتر و مەترسیدارتر بێ.

مراندنی کولتوور مراندی خەڵکیشە

ـ کاتێک زمانی زگماکی خەڵک دەکەوێتە بەر قەدەغەکاری، منداڵان ناتوانن بە زمانی زگماکی خۆیان لە قوتابخانە بخوێنن و بە کولتووری خۆیان بار بهێندرێن، ئەمیش هەر جۆرێک قەڵاچۆ و کوشتنی بەکۆمەڵە.

ـ دەتوانین بە چەند نموونەی بەرچاوی کوشتنی بەکۆمەڵ لە مێژوودا ئاماژە بکەین، وەک: قەڵاچۆی جوولەکەکان، قەڵاچۆی قەرەجەکان، قەڵاچۆی ئەرمەنییەکان، ٨٠٠٠٠٠ خەڵکی تووسی لە رواندا، کوشت و بڕی خێمیری سوور لە کامبودجیا و هەروەها کوشتنی بۆسنییەکان و سێربەکان لە یەکتری.

ـ راگوێزرانی دوازدە ملیۆن میلیۆن ئینسان لە لایەن ستالینەوە بۆ بیابانەکانی قەوقاز کە زیاتر لە پەنجا لە سەدیان مردن، کوشتنی بە کۆمەڵە. بەڵام کوشت و بڕی "بیافرا"(Biafra) لە ساڵی **١٩٦٧** لە گەڵ ئەوەی بە هەمان رادەی کوشتنی بەکۆمەڵ ترسناک و تۆقێنەر بوو، بەڵام لەبەر ئەوەی مەبەست لە ریشە هێنانی گەلێک نەبوو، ناکرێ وەک کوشتنی بەکۆمەڵ بژمێردرێ.

*   *   *